

sr.

Seniorencriminaliteit

Een verkennend onderzoek

Redactie:

Miranda van Turenout

Toon van der Heijden

Seniorencriminaliteit

Een verkennend onderzoek

Redactie:

Miranda van Turenout

Toon van der Heijden

Met bijdragen van:

Henk Ferwerda

Jos Kuppens

Juriaan Simonis

Miranda van Turenout

Colofon

Redactie

Dr. Mr. M.I. van Turenhout *Wetenschappelijk Bureau van het Openbaar Ministerie*

Drs. T. van der Heijden *Parket-Generaal Openbaar Ministerie*

Auteurs

Dr. H.B. Ferwerda *Bureau Beke*

Drs. J. Kuppens *Bureau Beke*

Mr. Drs. J. Simonis *Wetenschappelijk Bureau van het Openbaar Ministerie*

Dr. Mr. M.I. van Turenhout *Wetenschappelijk Bureau van het Openbaar Ministerie*

Begeleidingscommissie

Mr. W. de Boer *Arrondissementsparket Rotterdam*

Dr. A. van der Laan *Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (Ministerie van Justitie)*

Dr. K. Wittebrood *Sociaal en Cultureel Planbureau*

Drs. J. Garssen *Centraal Bureau voor de Statistiek*

Referenten

Prof. Dr. K. R. Ridderinkhof *Universiteit van Amsterdam*

Dr. M. van Boxtel *Universiteit Maastricht*

Vormgeving

Homemade Cookies: *Rick Vintges, Annetje Surie en Marjolein Kemperman*

Drukwerk *Zijlstra Drukwerk, Communicatie en Design*

ISBN **978-90-813772-2-5**

NUR **824**

Deze publicatie is online beschikbaar op www.om.nl/wbom

© 2009, Openbaar Ministerie

Uitgave van het Wetenschappelijk Bureau van het Openbaar Ministerie, Lange Voorhout 7, 2514 EA Den Haag.

Voorwoord

Het Britse televisieprogramma *Monty Python's Flying Circus* had ooit een sketch over een stadje dat doelwit is van een nieuwe misdaadgolf. Een bewoner wordt aan het woord gelaten: "het was hier een vredige buurt totdat zij hier kwamen wonen. Nu kun je niet meer veilig over straat". Met 'zij' bedoelt de buurtbewoner de Hells Grannies. Bejaarde vrouwtjes in stoere leren jacks die de buurt terroriseren. Al hun geld geven ze uit aan thee en kattenvoer. Wanneer *The Sound of Music* in de middagvoorstelling draait, wordt de bioscoop afgebroken. De Hells Grannies jagen er per dag grote hoeveelheden breiwol doorheen en als de wol op is, worden ze gewelddadig.

Dit voorbeeld bewijst maar weer eens dat het onderwerp 'seniorencriminaliteit' al snel als iets komisch wordt gezien. Dat is niet terecht. De instroomcijfers van het openbaar ministerie laten zien dat het aantal verdachten van 65 jaar en ouder de laatste jaren duidelijk is toegenomen. Voor het College van procureurs-generaal was dat aanleiding om een verkennend onderzoek te laten uitvoeren naar het fenomeen 'seniorencriminaliteit', opdat het OM kan beoordelen in hoeverre bijzondere maatregelen in de vorm van wetgeving of beleid nodig zouden kunnen zijn indien de groei van het aantal oudere verdachten verder doorzet.

Dit rapport is de weerslag van dat onderzoek. In de drie deelstudies is vanuit verschillende invalshoeken de seniorencriminaliteit in kaart gebracht. De eerste studie, uitgevoerd door Bureau Beke, beschrijft de aard en omvang van de instroom van senioren in het strafproces. In aanvulling op die meer kwantitatieve analyse, wordt op basis van interviews met (met name) officieren van justitie een beeld geschetst van de wijze waarop in de dagelijkse strafrechtelijke praktijk met oudere verdachten wordt omgegaan. Het tweede deelonderzoek, uitgevoerd door het WB OM, bekijkt in hoeverre andere westerse landen in hun strafwetgeving een bijzondere positie hebben gecreëerd voor verdachten op leeftijd. De eveneens door het WB OM uitgevoerde derde deelstudie, 'de vergrijzende hersenen', biedt ten slotte een overzicht van de huidige cognitief-neurowetenschappelijke kennis met betrekking tot de veroudering van het brein.

De belangrijkste indruk die *Seniorencriminaliteit: een verkennend onderzoek* bij mij achterliet is dat wij enerzijds niet lacherig moeten doen over seniorencriminaliteit, maar dat er nog minder aanleiding is voor paniek. Er zijn geen aanwijzingen dat wij in de nabije toekomst overspoeld gaan worden door een grijze misdaadgolf. We kunnen dus gewoon naar de middagvoorstelling van *The Sound of Music* blijven gaan.

Gert Haverkate,

Directeur Wetenschappelijk Bureau Openbaar Ministerie

Inhoudsopgave

Voorwoord	7
<i>Gert Haverkate, Directeur Wetenschappelijk Bureau Openbaar Ministerie</i>	
Samenvatting	17
Inleiding	17
Deelstudie 1: Een grijs gebied. Een onderzoek naar aard, omvang en OM-aanpak van seniorencriminaliteit	17
Deelstudie 2: De senior als verdachte in de strafwetgeving van negentien landen en deelstaten	20
Deelstudie 3: De vergrijzende hersenen. Cognitief neurowetenschappelijk onderzoek naar de veroudering van het brein.	22
Eindconclusie	24
Inleiding	27
<i>Miranda van Turenout en Juraan Simonis, Wetenschappelijk Bureau van het Openbaar Ministerie</i>	
1. Achtergrond	29
2. Onderzoeksvragen	31
3. Uitvoering	32
Deelstudie 1: Een grijs gebied	35
Een onderzoek naar aard, omvang en OM-aanpak van seniorencriminaliteit	35
<i>Henk Ferwerda en Jos Kuppens, Bureau Beke</i>	
1. Een onderzoek naar seniorencriminaliteit	37
2. Seniorencriminaliteit in cijfers	41
3. Aandacht voor seniorencriminaliteit in de praktijk	57
4. De balans opgemaakt	73
Literatuurlijst	77
Bijlage 1: Tabellen bij hoofdstuk 2	78
Bijlage 2: Verkorte CBS-standaardclassificatie Misdrijven	81
Bijlage 3: Delicttypen uit het Wetboek van Strafrecht	83
Bijlage 4: Lijst van experts	85
Bijlage 5: Internetenquête seniorencriminaliteit	86
Deelstudie 2: De senior als verdachte in de strafwetgeving van negentien landen en deelstaten	89
<i>Juraan Simonis en Miranda van Turenout, Wetenschappelijk Bureau van het Openbaar Ministerie</i>	
1. Achtergrond en opzet van het onderzoek	91
2. Bevindingen en conclusies	97
3. Een inventarisatie van seniorenstrafrecht in achttien landen en deelstaten	99
4. Nederland	123
Deelstudie 3: De vergrijzende hersenen	129
Cognitief neurowetenschappelijk onderzoek naar de veroudering van het brein	129
<i>Miranda van Turenout, Wetenschappelijk Bureau van het Openbaar Ministerie</i>	
1. Inleiding	131
2. Neuroanatomische veranderingen	133
3. Veroudering van neurocognitieve functies	138
4. Sociale en emotionele controle: Een positief geluid	145
5. Individuele variabiliteit	148
6. Veroudering van het brein en de waarschijnlijkheid van crimineel gedrag	149
7. Conclusie	151
Eindconclusie	155

Samenvatting

Samenvatting

Inleiding

In opdracht van het College van procureurs-generaal hebben het Wetenschappelijk Bureau van het Openbaar Ministerie en het Parket-Generaal Openbaar Ministerie in samenwerking met Bureau Beke een verkennend onderzoek uitgevoerd naar seniorencriminaliteit. De achtergrond van het onderzoek wordt gevormd door een waargenomen stijging in het aantal strafzaken tegen ouderen (65-plussers). In het Jaarbericht 2006 rapporteerde het openbaar ministerie (OM) een stijging in het aantal oudere verdachten in rechtbankzaken van meer dan 44 % ten opzichte van 2001. In het Jaarbericht 2007 wordt opnieuw een toename van 6,5 % geconstateerd.

Wanneer zich structurele veranderingen voordoen met betrekking tot crimineel gedrag van ouderen, heeft dat mogelijk gevolgen voor de taakuitoefening van het OM. Het OM heeft immers zowel bij de opsporing als bij de vervolging van strafbare feiten recht te doen aan relevante persoonlijke omstandigheden van een verdachte. Onder die relevante omstandigheden kunnen soms ook de lichamelijke, geestelijke of sociale gevolgen van het bereiken van een hoge leeftijd vallen. Met dit onderzoek wordt beoogd bijtijds te anticiperen op de eisen die een (verdere) stijging van de seniorencriminaliteit aan het OM kan stellen. Het doel van het onderzoek is het in kaart brengen van de aard en de omvang van seniorencriminaliteit, de ontwikkeling van seniorencriminaliteit op de lange termijn, en de factoren die hierop van invloed zijn. Die inventarisatie kan als basis dienen voor de beantwoording van de vraag of in Nederland behoefte is aan een speciaal strafrechtelijk beleid ten aanzien van senioren en, zo ja, hoe dit beleid er uit zou moeten zien.

Het onderzoek valt uiteen in drie deelstudies. De eerste deelstudie omvat een onderzoek naar de omvang en aard van de instroom van senioren in het strafproces, en een onderzoek naar de opsporing en vervolging van senioren in de huidige OM-praktijk. De tweede deelstudie omvat een rechtsvergelijkend onderzoek. De derde deelstudie betreft een onderzoek naar de cognitieve neurowetenschappelijke evidentie omtrent de gevolgen van breinveroudering.

Deelstudie 1: Een grijs gebied. Een onderzoek naar aard, omvang en OM-aanpak van seniorencriminaliteit

In deze deelstudie is een verkenning gemaakt van het verschijnsel seniorencriminaliteit. Reden hiervoor is dat er met betrekking tot criminaliteit gepleegd door 65-plussers sprake is van een 'grijs gebied' als het gaat om omvang, ontwikkeling, aard en wijze waarop er bij het OM, door officieren van justitie, mee wordt omgegaan. De onderzoeksmethoden bestonden uit het uitvoeren van data-analyses, het raadplegen van CBS-cijfers, het afnemen van interviews

met functionarissen uit de advocatuur, de regiopolitie en het OM, het uitzetten van een internetenquête onder officieren van justitie in het land en het voorleggen van een casus aan een aantal officieren van justitie.

Ondanks toename van oudere verdachten is seniorencriminaliteit nog steeds een bescheiden probleem

Anno 2007 worden er door de politie ruim 5.500 verdachten van 65 jaar en ouder geregistreerd in HKS inzake het plegen van een misdrijf. In een periode van 12 jaar is hun aantal bijna verdubbeld: er is sprake van een toename van 85% tussen 1996 en 2007. Deze groei kan worden vergeleken met de toename van 46% die voor de gehele verdachtenpopulatie geldt.

De cijfers moeten in perspectief geplaatst worden en enige bescheidenheid is daarbij op zijn plaats. Van alle 65-plussers komt in 2007 0,2% als verdachte voor bij de politie. Daarnaast blijkt dat het aandeel van seniorencriminaliteit binnen de totale criminaliteit weliswaar toeneemt, maar dat in 2007 slechts 2,3% van alle verdachten ouder is dan 65 jaar. Nadere analyses laten zien dat de 'jongere groep' van 65-69 jaar oververtegenwoordigd is, maar dat de kleine groep 80-plussers relatief gezien de sterkste groei doormaakt. Hun aandeel verviervoudigt namelijk tussen 1996 en 2007.

Kijkend naar alle leeftijdsgroepen vanaf 12 jaar blijken de onderscheiden groepen ouderen de sterkst groeiende verdachtengroepen te zijn. Niettemin stijgt ook het aandeel verdachten jonger dan 65 jaar tussen 1996 en 2007 van 1,46 naar 2,04% van het betreffende deel van de populatie.

Als gekeken wordt naar het aantal verdachten per 1.000 personen in alle leeftijdscategorieën, dan blijkt dat onder de personen jonger dan 65 jaar de meeste verdachten voorkomen. Vergeleken met de categorieën jonger dan 65 jaar komt onder alle 65-pluscategorieën per 1.000 personen slechts een fractie van het aantal verdachten voor. Ook rekening houdend met de groei in de loop der jaren blijft het beeld overeind dat de 65-plussers in absolute cijfers ruimschoots achterblijven bij de personen onder 65 jaar.

Alhoewel het aandeel van de mannelijke verdachten, net als bij andere categorieën verdachten, veel groter is dan dat van vrouwelijke verdachten is het wel opvallend dat het percentage vrouwelijke verdachten van 65 jaar en ouder iets hoger ligt dan het percentage vrouwelijke verdachten in de totale populatie.

Senioren maken zich tegenwoordig in de eerste plaats schuldig aan verkeersdelicten, op afstand gevolgd door geweldsdelicten en vermogensdelicten. Bij overige verdachten ligt het accent op vermogensmisdrijven, gevolgd door geweldsdelicten. Vergeleken met de jongere leeftijdsgroepen plegen oudere mannen meer verkeers- en geweldsdelicten en plegen oudere vrouwen voornamelijk verkeers- en vermogensdelicten.

Van de politie naar het openbaar ministerie

Net als bij de politie is er ook binnen Compas van het OM sprake van een toename van de oudere verdachten. De stijging is met 67% tussen 1996 en 2007 wel iets bescheidener en in 2007 krijgt het OM te maken met 4.466 verdachten. Maar ook deze gegevens moeten worden gerelateerd aan de algemeen stijgende percentages bij alle verdachten tezamen. Als het gaat om de kenmerken van de groep verdachten dan zijn die op hoofdlijnen vergelijkbaar met de eerdere beschrijving die we daarvan hebben gegeven op basis van de politiecijfers. Uit de beschikbare cijfers blijkt dat een groeiend aantal oudere verdachten niet bij het OM instroomt. Dit blijkt samen te hangen met het ombuigen van een deel van de OM-instroom naar het Centraal Justitieel Incassobureau. Als hiermee rekening wordt gehouden dan blijkt dat het verschil tussen de aantallen oudere verdachten die de politie registreert en die een strafrechtelijke reactie kunnen verwachten in de loop van de tijd niet groter maar juist kleiner is geworden.

Meer ouderen in 2020 binnen de justitieketen

Er zijn prognoses gemaakt van de ontwikkeling van het aantal oudere verdachten waar politie en OM mee te maken krijgen. Er zijn twee prognoses opgesteld. De eerste is gebaseerd op de trend tussen 1996 en 2006 van het aantal oudere verdachten, de tweede is gemaakt op basis van de bevolkingsprognose tot 2020. Voor de politie (HKS) liggen de prognoses tussen (afgerond) 7.700 en 8.300 verdachten en bij het OM (COMPAS) tussen 6.200 en 6.600 verdachten. De prognoses houden geen rekening met achtergrondfactoren die van invloed kunnen zijn op de criminaliteit van senioren. De achtergrondfactoren zijn divers van aard en kunnen demografische, maatschappelijke, economische en institutionele aspecten hebben. Bovendien zijn daarnaast nog andere factoren te bedenken die op de prognose van invloed zijn, zoals het ophelderingspercentage van misdrijven. Ook kunnen seniorspecifieke omstandigheden, zoals het percentage alleenstaanden, van invloed zijn.

Senioren in de rechtszaal

Op basis van de uitgevoerde internetenquête waaraan 25% van alle officieren van justitie in ons land deel heeft genomen, blijkt dat minder dan de helft van hen de laatste anderhalf jaar één of meerdere zaken tegen 65-plussers heeft behandeld. Men schat dat minder dan 5% van het totaal aantal strafzaken tegen senioren is gericht.

Houden officieren van justitie rekening met de kenmerken van de oudere verdachte?

Net als bij andere zaken schakelt de officier van justitie ook bij ouderen – indien nodig – een deskundige zoals een arts, psycholoog of psychiater in. Onderzoek naar persoonlijkheidskenmerken, psychische gesteldheid en lichamelijke gesteldheid wordt in een kwart tot een derde van de zaken tegen ouderen aangevraagd en uitgevoerd. Het blijkt dat 45% van de officieren van justitie in zijn laatste seniorenzaak rekening heeft gehouden met de lichamelijke of geestelijke gesteldheid van de verdachte. De wijze waarop een officier met deze persoonskenmerken rekening houdt, is in de meeste gevallen het eisen van een lichtere

of minder verreikende straf. Wanneer we een groep officieren van justitie eenzelfde casus voorleggen, blijken ze in hun bejegening geen rekening te houden met de leeftijd van de verdachte. Wel is er nu ook in sommige gevallen sprake van een andere (mildere) strafeis.

Apart seniorenstrafrecht?

Zowel vanuit de advocatuur, de regiopolitie als het OM wordt het niet als noodzakelijk gezien dat er aparte taakaccenthouders senioren dan wel een apart seniorenstrafrecht in ons land zouden moeten komen. Eigenlijk is men de mening toegedaan dat er voldoende instrumenten zijn (de wet zelf, sepotcodes en jurisprudentie) om met deze specifieke categorie verdachten om te gaan en daarnaast vindt men dat de geringe omvang van het probleem geen specifieke aanpak rechtvaardigt. Wel wijst een aantal experts op het belang van een stringenter rijvaardigheidsbeleid voor ouderen en geven OM-ers het belang aan van informatieverstrekking en deskundigheidsbevordering over ouderenproblematiek in relatie tot criminaliteit.

Conclusie

Op basis van de onderzoeksresultaten kunnen we concluderen dat de gesignaleerde toename van het aantal oudere verdachten grotendeels verklaarbaar is uit algemene factoren. Met name de verhoging van de opsporingseffectiviteit van de politie en de vergrijzing van de bevolking spelen een belangrijke rol. Het is aannemelijk dat politie en justitie in de nabije toekomst te maken zullen krijgen met een nog hogere instroom van senioren. In de praktijk heeft de verhoogde instroom tot nu toe niet geleid tot een behoefte aan vergaande maatregelen. Wel kan het verstandig zijn om op bepaalde punten, nader te bezien of extra maatregelen geïndiceerd zijn.

Deelstudie 2: De senior als verdachte in de strafwetgeving van negentien landen en deelstaten

In het kader van dit onderzoek is geïventariseerd in hoeverre de strafwetgeving van negentien landen en deelstaten bepalingen kent die expliciet aandacht schenken aan verdachten van hoge leeftijd. Onderzocht zijn de strafwetboeken van Nederland, Zweden, Finland, Noorwegen, Duitsland, Oostenrijk, Italië, Frankrijk, België, Spanje, Engeland en Wales, de Verenigde Staten en Canada (beide op federaal niveau), Japan, de Australische deelstaat Western Australia en de Amerikaanse staten Florida, Vermont, Californië en Virginia.

Seniorenstrafrecht in achttien landen en deelstaten

Verschillende van de onderzochte jurisdicties kennen bepalingen waarin de strafrechter, de openbaar aanklager of een politiefunctionaris gevraagd wordt (tevens) rekening te houden met de hoge leeftijd van een verdachte. Voorbeelden zijn het Zweedse artikel dat bepaalt dat de strafrechter bij het bepalen van de straf onder meer de hoge leeftijd van de verdachte als verzachtende omstandigheid mag meewegen of het artikel uit Canada dat leeftijd noemt als factor die ertoe kan leiden dat de rechter een voorwaardelijke straf oplegt.

In een paar gevallen zijn bepalingen aangetroffen waaraan verdachten op leeftijd direct rechten kunnen ontnemen. Voorbeelden daarvan zijn de uitsluiting (bijzondere gevallen daargelaten) van de toepassing van voorlopige hechtenis voor zeventigplussers in Italië en de ruimere mogelijkheid om vervroegd in vrijheid gesteld te worden voor gevangenen uit dezelfde leeftijdscategorie in Spanje.

Niettemin is de conclusie dat de onderzochte strafwetgevingen slechts sporadisch aandacht schenken aan de senior als verdachte. Naast de Nederlandse strafwetgeving, zwijgen ook die van Duitsland en Noorwegen over de senior als verdachte. In de Verenigde Staten (federaal strafrecht) en Engeland komt de senior slechts indirect, via aan de wet gekoppelde *guidelines*, een enkele keer om de hoek kijken. In Florida en Virginia speelt de leeftijd van een verdachte slechts dan expliciet een rol wanneer het gaat om het opleggen van de doodstraf; in Vermont bij de beantwoording van de vraag welke minimumstraf voor moord of doodslag in aanmerking komt.

In een aantal andere landen zijn die bepalingen waarin (hoge) leeftijd als relevante factor genoemd, niet direct zeer belangrijk te noemen. In Californië gaat het om wildplassen in het openbaar vervoer, in België om leeftijd als beletsel voor uitlevering in terrorismezaken, in Japan om de toewijzing van een advocaat aan zeventigplussers en in Oostenrijk om het geval dat een medeverdachte (onder meer) vanwege zijn hoge leeftijd niet in staat is op de zitting te getuigen.

De meest concrete regelingen hebben betrekking op voorlopige hechtenis (Italië), vervangende hechtenis en gebiedsverbod (Frankrijk), vervroegde invrijheid-stelling (Spanje) en de toewijzing van een advocaat (Japan). Voor het overige speelt de hoge leeftijd van een verdachte, zo deze al in de wet genoemd wordt, vooral een rol als één van de mee te wegen factoren bij het nemen van een beslissing.

Nederland

Bij de beschrijving van de Nederlandse strafwetgeving in hoofdstuk 4 komt naar voren hoe zuinig de wetgever is geweest met het noemen van factoren of criteria die de rechters en officieren van justitie in acht zouden moeten nemen bij het nemen van beslissingen. Dat betekent dat, mocht het zinvol worden geacht in de wetgeving te verankeren dat bij strafrechtelijke beslissingen aandacht wordt geschonken aan de gevorderde leeftijd van een verdachte, het voor de hand zou liggen om ook andere mee te wegen factoren in de wet te benoemen. Het is de vraag in hoeverre het fenomeen 'seniorencriminaliteit' een dergelijke fundamentele wijziging van het Nederlandse strafrecht zou rechtvaardigen.

Conclusie

De belangrijkste conclusie van het onderzoek is dat in geen van de onderzochte jurisdicties een apart seniorenrecht bestaat, zoals dat er overal wel in enige vorm voor minderjarige verdachten is. Evenmin is ergens een bepaling aangetroffen die verdachten van een bepaalde leeftijd of

ouder uitsluit van vervolging, zoals in Nederland op grond van art. 486 Sv wel het geval is voor verdachten die jonger zijn dan twaalf jaar.

In ieder geval biedt dit wetsinventariserende onderzoek geen aanwijzingen dat de Nederlandse strafwetgeving internationaal gezien uit de pas zou lopen, omdat het Nederlandse strafrecht thans geen specifiek op de senior als verdachte toegespitste wetsbepalingen kent.

Deelstudie 3: De vergrijzende hersenen. Cognitief neurowetenschappelijk onderzoek naar de veroudering van het brein.

De hoofdvraag van dit onderzoek luidt: *In hoeverre is er cognitiefneurowetenschappelijk bewijs dat verouderingsgerelateerde veranderingen in de hersenen leiden tot verminderde strafrechtelijke aansprakelijkheid?*

Daartoe heeft het WBOM een literatuurstudie gemaakt van de recente internationaal gepubliceerde wetenschappelijke kennis met betrekking tot veroudering van mentale functies. In het onderzoeksrapport wordt beschreven welke mentale functies door veroudering achteruit gaan, hoe groot die achteruitgang is, wat het effect van dit proces op het gedrag is en in hoeverre de beschreven ontwikkelingen voor iedereen in gelijke mate optreden.

De omvang en structuur van de hersenen

Een volwassen brein krimpt langzaam maar gestaag met ongeveer 2% per tien jaar. Dit geldt echter niet voor alle delen van het brein. Sommige hersengebieden worden meer en in een ander tempo aangetast dan andere. Het volume van de prefrontale cortex (belangrijk bij een groot aantal hogere mentale processen zoals aandacht, planning en beslissen) neemt bij volwassenen lineair af met leeftijd, zo'n 5% per tien jaar. De hippocampus (belangrijk voor het lange termijn-geheugen) laat een ander patroon van verandering zien. Het volume blijft constant tot ongeveer 55-60 jaar, en begint dan langzaam af te nemen. Er zijn ook gebieden die bijna niet worden aangetast door het verouderingsproces. Een voorbeeld hiervan is de primaire visuele cortex.

Gedragsonderzoek

Lang niet alle cognitieve functies zijn in gelijke mate aan verandering onderhevig. Op basis van gedragsonderzoek kan onderscheid gemaakt worden tussen functies die gedurende het volwassen leven geleidelijk achteruit gaan (o.a. de snelheid van informatieverwerking), functies die pas op late leeftijd achteruitgaan (o.a. numerieke vaardigheid) en functies die (bijna) geen achteruitgang laten zien (o.a. het woordgeheugen). Uit een grootschalig Amerikaans onderzoek blijkt dat zelfs boven de 80 jaar zich slechts een selectieve achteruitgang in enkele cognitieve functies voordoet. Niet bij iedereen worden dezelfde functies aangetast. Er lijkt sprake te zijn van behoud van individueel bepaalde mentale functies, waarschijnlijk die functies die een individu veel gebruikt (heeft).

Neuroimaging onderzoek

Door de ontwikkeling van geavanceerde neuroimagingtechnieken kunnen onderzoekers het brein in actie observeren en de neurale basis van cognitieve functies zeer precies in kaart te brengen. Uit dergelijk neuroimaging onderzoek komt naar voren dat in veel gevallen van veroudering niet zozeer sprake is van *minder* hersenactiviteit maar van een *ander patroon* van hersenactiviteit. Deze resultaten wijzen zeer duidelijk op een compensatiemechanisme in het oudere brein. De vermeende achteruitgang van hersenstructuren kan gecompenseerd worden door de inzet van andere hersengebieden, waardoor de cognitieve functie intact blijft. Wel zou deze neurale compensatie kunnen leiden tot een vermindering van het vermogen om meerdere dingen tegelijk te doen.

Emotionele controle

Zowel gedrags- als neuroimagingonderzoek toont aan dat veroudering niet gepaard gaat met een achteruitgang in emotionele en sociale controle.

Verschillen tussen individuen

Een belangrijke uitkomst van het onderzoek naar de gevolgen van breinveroudering is dat de verschillen tussen personen van dezelfde leeftijd in senioren veel groter zijn dan in jongeren. Die verschillen zijn ten dele te verklaren uit genetische aanleg. Daarnaast beschermt mentale activiteit tegen cognitieve achteruitgang. Ouderen die intellectueel actief zijn laten minder achteruitgang zien in cognitieve prestaties dan niet-actieve ouderen. Ook fysieke fitheid, het eetpatroon en de mate van stress bepalen mede in hoeverre veroudering negatieve gevolgen heeft op cognitieve prestaties.

Neurobiologie en antisociaal gedrag

Uit verschillende publicaties komt naar voren dat de wisselwerking tussen de prefrontale hersenen en de amygdala een belangrijke neurobiologische factor is die van invloed is op hardnekkig antisociaal gedrag in het algemeen. Interessant in dat verband is dat veroudering juist geen groot effect heeft op amygdala responsen in ouderen en jongeren, en dat de interactie tussen de amygdala en de mediaal frontale hersenstructuren in ouderen niet zwakker, maar juist *sterker* is dan in jongeren. Tevens bleek dat een afname in activiteit in gebieden in en rondom de hippocampus gecompenseerd werd door een *toename* van activiteit in de prefrontale cortex. Er kan dus zeker niet worden gezegd dat veroudering van het brein het ontstaan bevordert van het neurale activatiepatroon dat geassocieerd wordt met hardnekkig antisociaal gedrag. In tegendeel, de onderzoeksresultaten suggereren juist een toename in de regulering van emoties, wat een vermindering van de kans op antisociaal gedrag tot gevolg zou kunnen hebben.

Conclusie

Concluderend kan gesteld worden dat de huidige wetenschappelijke onderzoeksresultaten geen steun bieden voor een verband tussen de *normale* veroudering van het brein en een gebrekkig geestvermogen. Evenmin kan er op basis van de tot nu toe beschikbare gegevens een verband

worden aangetoond tussen de *normale* veroudering van het brein en crimineel gedrag. Hierbij moet de belangrijke kanttekening gemaakt worden dat het onderzoek naar neurobiologische factoren van crimineel gedrag nog in de kinderschoenen staat, en er binnen dit onderzoeksgebied nog geen aandacht is besteed aan veroudering. Tevens van belang is het gegeven dat de variabiliteit in de effecten van veroudering groot is. Dit betekent dat men altijd beducht moet zijn op uitschieters naar beneden. In een individueel geval kan het dus wel degelijk zo zijn dat veroudering heeft geleid tot een sterk verminderd mentaal vermogen, of zelfs een psychische stoornis. Tijdens het strafproces zal dan ook met deze mogelijkheid rekening gehouden dienen te worden.

Eindconclusie

Vooralsnog is er onvoldoende aanleiding om voor oudere verdachten een speciaal seniorenstrafrecht in te voeren. De geconstateerde sterke stijging die zich de afgelopen 12 jaar bij het OM heeft voorgedaan in de instroom van oudere verdachten kan voor het grootste deel worden toegeschreven aan algemene factoren. Er is geen empirische onderbouwing gevonden voor de stelling dat de veroudering van hersenen leidt tot crimineel gedrag. Nederland loopt met het ontbreken van specifiek seniorenstrafrecht internationaal niet uit de pas. De huidige wettelijke bepalingen bieden politie en OM voldoende mogelijkheden om rekening te houden met lichamelijke en geestelijke beperkingen die van invloed kunnen zijn geweest op het plegen van misdrijven. In de praktijk houden officieren van justitie hier ook al rekening mee.

Inleiding

Miranda van Turenhout en Juriaan Simonis
Wetenschappelijk Bureau van het Openbaar Ministerie

Inleiding

1. Achtergrond

De laatste jaren neemt het aantal strafzaken tegen ouderen (65-plussers) sterk toe. In het Jaarbericht 2006 rapporteerde het openbaar ministerie (OM) een stijging in het aantal oudere verdachten in rechtbankzaken van meer dan 44 % ten opzichte van 2001. In het Jaarbericht 2007 wordt opnieuw een toename van 6,5 % geconstateerd. Uit een korte verkenning van het WODC naar de ontwikkeling in het aantal bejaarde verdachten en de delicten die ze plegen blijkt dat het percentage bejaarde verdachten de afgelopen tien jaar is verdubbeld.¹ De stijging van het aantal oudere verdachten is ook in de media aan de orde geweest. In de Zembla-aflevering 'Bejaarden op het dievenpad', 4 november 2007, werd bijvoorbeeld aandacht besteed aan de sterk toegenomen betrokkenheid van 65-plussers bij criminaliteit en aan de vraag of justitie (i.c. OM en gevangeniswezen) voldoende rekening houdt met de specifieke kenmerken van deze categorie verdachten. Tevens werd in Zembla de vraag opgeworpen of de toename van crimineel gedrag onder ouderen aanleiding zou kunnen zijn voor de ontwikkeling van een speciaal senioren strafrecht.

Wanneer zich structurele veranderingen voordoen met betrekking tot crimineel gedrag van ouderen, heeft dat mogelijk gevolgen voor de taakuitoefening van het OM. Het OM heeft immers zowel bij de opsporing als bij de vervolging van strafbare feiten recht te doen aan relevante persoonlijke omstandigheden van een verdachte. Onder die relevante omstandigheden kunnen soms ook de lichamelijke, geestelijke of sociale gevolgen van het bereiken van een hoge leeftijd vallen. Met dit onderzoek wordt beoogd bijtijds te anticiperen op de eisen die een (verdere) stijging van de seniorencriminaliteit aan het OM kan stellen. Het doel van het onderzoek is het in kaart brengen van de aard en de omvang van seniorencriminaliteit, de ontwikkeling van seniorencriminaliteit op de lange termijn, en de factoren die hierop van invloed zijn. Die inventarisatie kan als basis dienen voor de beantwoording van de vraag of in Nederland behoefte is aan een speciaal strafrechtelijk beleid ten aanzien van senioren en, zo ja, hoe dit beleid er uit zou moeten zien. Het onderzoek is uitgevoerd in opdracht van het College van procureurs-generaal, de landelijke leiding van het OM.

Op dit moment heeft het OM geen specifiek beleid ten aanzien oudere verdachten. Een verdergaande stijging in het aantal oudere verdachten kan echter vragen oproepen over hoe de officier van justitie in de verschillende fasen van de opsporing en vervolging met oudere verdachten zou moeten omgaan. Is het bijvoorbeeld wenselijk dat een officier bij zijn

---

1 A.M. van der Laan, L. Vervoorn, N. van Nimwegen, F.L. Leeuw. *Justitie en demografie: Over ontgroening, vergrijzing en verkleuring*. 2007, Cahier 2007-9

vervolgingsbeslissing rekening houdt met de oudere leeftijd van de verdachte? Zo ja, onder welke voorwaarden en op welke wijze? Ook in andere fasen van het strafproces zou een speciaal beleid ten aanzien van oudere verdachten wenselijk kunnen zijn. Voorbeelden hiervan zijn het toepassen van dwangmiddelen, het voorarrest, en het inschakelen van deskundigen. Het ligt voor de hand dat officieren van justitie nu reeds bij hun dagelijkse werk min of meer rekening houden met het feit dat een verdachte op leeftijd is. Er bestaat echter thans geen helder en systematisch overzicht van de manier waarop dit gebeurt.

In de Nederlandse strafwet is geen bepaling te vinden die expliciet aandacht schenkt aan de senior als verdachte. Dit in tegenstelling tot de bijzondere regelingen voor jeugdigen personen.² Het jeugdstrafrecht kent andere, mildere sancties dan het 'gewone' volwassenenstrafrecht. Kinderen die jonger dan twaalf jaar zijn, zijn zelfs geheel van strafrechtelijke vervolging uitgesloten. De reden voor het bestaan van dit bijzondere strafrecht voor minderjarigen is de gedachte dat strafbare feiten hen vanwege hun mentale ontwikkeling niet of in mindere mate zijn toe te rekenen. In de bovengenoemde Zembla-aflevering is de mogelijkheid geopperd van een regeling die behelst dat mensen van hoge leeftijd niet meer strafbaar zijn, maar hoogstens maatregelen opgelegd kunnen krijgen. De daaraan ten grondslag liggende gedachte is dat de normale veroudering van het brein een zodanige achteruitgang in mentale functies teweeg zou brengen dat deze tot verminderde strafrechtelijke aansprakelijkheid moet leiden. Het is echter niet duidelijk of dit idee gesteund wordt door neurowetenschappelijk bewijs. Voor de onderbouwing van een bijzonder seniorenstrafrecht is het van cruciaal belang om te weten of er wetenschappelijke bewijs bestaat voor een verband tussen normale hersenveroudering en verminderde toerekeningsvatbaarheid.

Eén van de factoren die van invloed is op de stijging van het aantal oudere verdachten is de vergrijzing. Vergrijzing is echter geen exclusief Nederlands fenomeen. Gelet op de universaliteit van het fenomeen 'vergrijzing' in de westerse wereld, is het denkbaar dat er landen zijn waar men de strafwetgeving heeft aangepast aan de complicaties die een gestage instroom van verdachten van hoge leeftijd met zich mee kunnen brengen. Het is voor de Nederlandse situatie relevant om te weten op welke wijze men elders in de westerse wereld in de strafwetgeving expliciet rekening houdt met de oudere verdachte als bijzondere categorie. De mate waarin andere westerse landen een bijzondere positie hebben gecreëerd voor oudere verdachten kan bovendien een indicatie vormen voor de noodzaak om in Nederland een speciaal seniorenstrafrecht in het leven te roepen.

---

2 In Boek 1, Titel VIII A van het Wetboek van Strafrecht vindt men het jeugdsanctierecht en in art. 486 Sv staat 'niemand kan strafrechtelijk vervolgd worden wegens een feit begaan voordat hij de leeftijd van twaalf jaren heeft bereikt'. De tweede titel van het vierde boek van het Wetboek van Strafvordering heeft betrekking op 'strafvordering in zaken betreffende jeugdige personen'.

2. Onderzoeksvragen

Het onderzoek heeft primair een verkennend karakter. De onderzoeksvragen bestaan uit vier centrale vraagstellingen en bijbehorende deelvragen.

1) Wat is de omvang en aard van en de prognose voor de instroom van senioren in het strafproces?

- Welke kwantitatieve trends van bij de politie geregistreerde verdachten en instroom OM zijn opgetreden inzake oudere verdachten in de periode 1996-2007?
- Welke veranderingen zijn er in de periode 1996-2007 in de omvang en aard van seniorencriminaliteit, uitgesplitst naar leeftijd?
- Welke demografische en sociaal-economische factoren zijn van invloed op de hierboven bedoelde trends? Zijn de trends een gevolg van veranderingen in opsporingsprioriteiten?
- Wat is de prognose voor de OM-instroom voor 2008-2020 ten aanzien van senioren, gespecificeerd naar leeftijd en delicttype bij ongewijzigd beleid?

2) Hoe verloopt de opsporing en vervolging van senioren in de huidige OM-praktijk?

- Wordt tijdens de opsporing en vervolging van oudere verdachten onderzoek gedaan naar hun fysieke en cognitieve conditie? Welke maatregelen worden getroffen bij signalen van achteruitgang van neurocognitieve functies van oudere verdachten?
- In hoeverre wordt bij de inzet van opsporingsmethoden en dwangmiddelen rekening gehouden met eventuele fysieke en cognitieve beperkingen van oudere verdachten?
- In hoeverre speelt een hoge leeftijd een rol bij de beslissing om wel of niet te vervolgen? Wordt hierbij onderscheid gemaakt tussen verschillende leeftijdscategorieën? Is de houding ten aanzien van het vervolgen van senioren in de laatste tien jaar veranderd?
- Speelt hoge leeftijd een rol bij het formuleren van de strafeis? Zo ja, wordt hierbij onderscheid gemaakt tussen verschillende leeftijdscategorieën?
- Is er sprake van specifieke problemen die optreden bij het vervolgen van oudere verdachten? Zo ja, welke problemen zijn dit en hoe worden deze in de praktijk opgelost?

3) Houden andere westerse landen in hun strafwetgeving expliciet rekening met oudere verdachten en zo ja, op welke wijze?

4) In hoeverre is er cognitieve neurowetenschappelijke evidentie voor het idee dat verouderingsgerelateerde veranderingen in de hersenen leiden tot verminderde strafrechtelijke aansprakelijkheid?

- Wat is de wetenschappelijke evidentie voor een achteruitgang in algemene of specifieke hersenfuncties bij ouderen (65-plussers)?
- Wat is de wetenschappelijke evidentie voor een achteruitgang in cognitieve en emotioneel-sociale vaardigheden bij ouderen?

3. Uitvoering

Het onderzoek valt uiteen in drie deelstudies.

De eerste deelstudie omvat het onderzoek naar de omvang en aard van de instroom van senioren in het strafproces (onderzoeksvraag 1), en het onderzoek naar de opsporing en vervolging van senioren in de huidige OM-praktijk (onderzoeksvraag 2). Deze deelstudie is uitgevoerd door Bureau Beke, in samenwerking met het Parket-Generaal en het Wetenschappelijk Bureau van het Openbaar Ministerie. Cijfermatige inbreng en ondersteuning bij de data analyse is geleverd door Leen Prins en Richard Beijersbergen van Henegouwen, beiden werkzaam bij de Dienst IPOL van het korps landelijke politiediensten en Joop Garssen van de taakgroep Demografie van het Centraal Bureau voor de Statistiek. Ronald Werring van Ypos internettoepassingen heeft ondersteuning verleend bij het uitvoeren van de internetenquête.

De tweede deelstudie omvat het rechtsvergelijkende onderzoek (onderzoeksvraag 3). Deze deelstudie is uitgevoerd door het Wetenschappelijk Bureau van het Openbaar Ministerie.

De derde deelstudie betreft het onderzoek naar de cognitieve neurowetenschappelijke evidentie omtrent de gevolgen van breinveroudering. Deze deelstudie is uitgevoerd door het Wetenschappelijk Bureau van het Openbaar Ministerie. De resultaten van de studie zijn ter beoordeling en tevens ter goedkeuring voorgelegd aan twee externe deskundigen op het gebied van neurocognitieve veroudering en medische wetenschap: Prof. Dr. K. R. Ridderinkhof (hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam op het gebied van Neurocognitieve ontwikkeling en veroudering) en Dr. M. P. J. van Boxtel (arts en neuro-epidemioloog binnen de vakgroep Psychiatrie en neuropsychologie aan de Universiteit Maastricht).

Het onderzoek als geheel vond plaats onder de verantwoordelijkheid van het Parket-Generaal en het Wetenschappelijk bureau van het Openbaar Ministerie. Het onderzoek is ondersteund door een begeleidingscommissie bestaande uit de leden Mr. Wilma de Boer, voorzitter (Arrondissementsparket Rotterdam), Drs. Joop Garssen (Centraal Bureau voor de Statistiek), Dr. André van der Laan (Ministerie van Justitie, WODC) en Dr. Karin Wittebrood (Sociaal en Cultureel Planbureau).

Deelstudie 1: Een grijs gebied

Een onderzoek naar aard, omvang en OM-aanpak van seniorencriminaliteit

Henk Ferwerda en Jos Kuppens
Bureau Beke

Deelstudie 1: Een grijs gebied

1. Een onderzoek naar seniorencriminaliteit

In dit hoofdstuk schetsen we in het kort de toenemende maatschappelijke en wetenschappelijke belangstelling voor het onderwerp seniorencriminaliteit. Deze belangstelling heeft er mede toe bijgedragen dat onderhavig onderzoek is uitgevoerd. In het vervolg van dit hoofdstuk wordt stilgestaan bij de vraagstelling en de methoden van onderzoek. We besluiten dit hoofdstuk met een leeswijzer.

1.1 Seniorencriminaliteit onder de aandacht

Sinds het verschijnen van het Jaarbericht 2006 van het OM staat in Nederland het verschijnsel 'seniorencriminaliteit' in de aandacht. Het stijgende aantal ouderen dat voor het eerst met het strafrecht in aanraking kwam en het sterk toegenomen aantal oudere verdachten in rechtbankzaken was een onderwerp waar de media veel aandacht aan hebben geschonken. Ook internationaal wordt het fenomeen herkend. Zo is het aantal zeventig-plussers dat in België betrapt wordt op diefstal in vijf jaar tijd met meer dan 50% gestegen. Bij zestigplussers is de stijging bij onze zuiderburen nog sterker: namelijk 71%. De vergrijzing, eenzaamheid, maar ook te lage pensioenen worden als verklaringen naar voren gebracht. Japan, het meest vergrijste land ter wereld, spant de kroon; daar steeg het aantal oudere criminelen tussen 2000 en 2006 met 160%. Vooral winkeldiefstal blijkt onder oude Japanners populair en daarnaast bestaat de dadergroep vooral uit *first offenders* die vanwege armoede, eenzaamheid of angst voor de toekomst komen tot het plegen van dergelijke delicten.¹

Intermezzo – wat is seniorencriminaliteit?

In dit rapport hanteren we de volgende definitie voor seniorencriminaliteit:

'seniorencriminaliteit verwijst naar in wetten vastgelegde misdrijven gepleegd door personen die op de pleegdatum 65 jaar of ouder zijn.'

Seniorencriminaliteit wordt onder andere door het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum van het ministerie van Justitie dermate serieus genomen dat er in mei 2006 op een landelijk congres speciale aandacht voor is geweest. Aan de ene kant bevestigden

---

¹ Bron: www.keysman.be. Het bericht stamt van 9 november 2007.

sprekers het beeld van de toenemende seniorencriminaliteit, anderzijds ontkrachtten enkelen dit fenomeen.

De personen die het fenomeen denken te herkennen, wijzen op ondersteunende trends, zoals een toenemend aantal vijftigplussers dat een taakstraf krijgt of de gestage groei van het aantal 60-plussers in detentie. Daarnaast is tijdens het congres ook gewezen op specifieke seniorendelicten, zoals uitkeringsfraude en het knoeien met medische verklaringen, '(...) *om toch maar vooral auto te kunnen blijven rijden*'.

De 'sceptici' op het congres stellen dat seniorencriminaliteit in de toekomst geen heet hangijzer zal worden. Zo wordt gewezen op het effect van volwassenheid: na hun veertigste stoppen de meeste mensen met het plegen van delicten. Het is in dat kader – in hun optiek – beter dat de strafrechtketen zich voornamelijk richt op potentiële meer- en veelplegers.

In 2035 zal de vergrijzing zijn toegenomen tot 23%, terwijl dit nu 14% is. Omdat uit slachtofferenquêtes blijkt dat ruim 80% van de 65-plussers 's avonds bang is de deur open te doen, zal dat ook in 2035 aan de orde zijn. De angst van de grote groep ouderen (potentiële slachtofferrol) dient hier dus ter relativering van de criminaliteitspotentie van de kleine minderheid ouderen. Seniorencriminaliteit maakt namelijk slechts een klein deel uit van de totale criminaliteit.²

Een blik richting de toekomst van seniorencriminaliteit dient ook vanwege andere factoren met de nodige omzichtigheid benaderd te worden. Naast bijvoorbeeld demografische ontwikkelingen zullen factoren van geheel andere orde een rol spelen. Enkele voorbeelden hiervan zijn toekomstige ontwikkelingen bij de opsporing en vervolging, maar ook de sociaal-economische positie van ouderen. We gaan hier in hoofdstuk 2 dieper op in.

1.2 Van op waarde schatten naar verklaren

In het voorgaande is al gewezen op mogelijke redenen voor de geconstateerde en gestelde toenemende trend in seniorencriminaliteit. Ouderen zouden vanwege geldgebrek, eenzaamheid, angst voor de toekomst en simpelweg door een toename van het aantal ouderen binnen de Nederlandse bevolking zorgen voor meer rechtbankzaken.

Ook vanuit medische hoek wordt naar verklaringen voor deze ontwikkeling gezocht. Zo zou er mogelijk een verband bestaan tussen de leeftijdsgerelateerde achteruitgang van hersenfuncties en het plegen van criminele feiten. Concreet betekent dit dat mensen boven een bepaalde leeftijd verminderd toerekeningsvatbaar zouden zijn en vanuit deze gesteldheid gemakkelijker overgaan tot criminele handelingen. Gefundeerd onderzoek naar dit verband heeft echter nog niet plaatsgevonden.

Een laatste verklaringsrichting ligt op het terrein van de vervolgende instanties zelf. Niet uit te

---

2 In 2007 was 1,8% van de door de politie aangehouden verdachten 65 jaar of ouder.

sluiten valt dat er de laatste jaren meer aandacht is voor criminele ouderen. In dit kader willen we de nog niet zo lang ingevoerde term 'hangouderen' als mogelijk signaal voor de toegenomen aandacht voor overlastgevende ouderen noemen.

1.3 Vraagstelling voor het onderzoek

Aangedragen oplossingen voor het stijgende aantal ouderen dat met het strafrecht in aanraking komt, kunnen zeer divers van aard zijn. In praktische zin ontstaan in diverse landen afdelingen voor oudere delinquenten. Hierin zijn speciale voorzieningen, zoals wandsteunen en liften aangelegd en zijn rollators voorhanden. Ook wordt gewezen op speciale ouderengevangenissen naar Engels en Duits voorbeeld. Gevangenen mogen zich daar de hele dag vrij door de gevangenis bewegen.

Voordat ouderen in detentie komen, kan er mogelijk ook al wat ondernomen worden. Op procesmatig vlak pleit de forensisch psychiater Prof. Dr. Oei in Nederland voor het opzetten van speciaal seniorenstrafrecht, ook omdat bijvoorbeeld dementerende ouderen gewoonweg niet meer weten dat ze iets uit de rekken hebben gehaald, als ze aan de deur worden tegengehouden. Dit is voor het OM de reden geweest om een breder onderzoek te starten naar de behoefte aan en de vorm van een speciaal strafrechtelijk beleid ten aanzien van senioren. In de onderhavige deelstudie staan de volgende onderzoeksvragen centraal:

1 Wat is de omvang en aard van en de prognose voor de instroom van senioren in het strafproces?

- Welke kwantitatieve trends van bij de politie geregistreerde verdachten en instroom OM zijn opgetreden inzake oudere verdachten in de periode 1996-2007?
- Welke veranderingen zijn er in de periode 1996-2007 in de omvang en aard van seniorencriminaliteit, uitgesplitst naar leeftijd?
- Welke demografische en sociaal-economische factoren zijn van invloed op de hierboven bedoelde trends? Zijn de trends een gevolg van veranderingen in opsporingsprioriteiten?
- Wat is de prognose voor de OM-instroom voor 2008-2020 ten aanzien van senioren, gespecificeerd naar leeftijd en delicttype bij ongewijzigd beleid?

2 Hoe verloopt de opsporing en vervolging van senioren in de huidige OM-praktijk?

- Wordt tijdens de opsporing en vervolging van oudere verdachten onderzoek gedaan naar hun fysieke en cognitieve conditie? Welke maatregelen worden getroffen bij signalen van achteruitgang van neurocognitieve functies van oudere verdachten?
- In hoeverre wordt bij de inzet van opsporingsmethoden en dwangmiddelen rekening gehouden met eventuele fysieke en cognitieve beperkingen van oudere verdachten?
- In hoeverre speelt een hoge leeftijd een rol bij de beslissing om wel of niet te vervolgen? Wordt hierbij onderscheid gemaakt tussen verschillende leeftijdscategorieën? Is de houding ten aanzien van het vervolgen van senioren in de laatste tien jaar veranderd?
- Speelt hoge leeftijd een rol bij het formuleren van de strafeis? Zo ja, wordt hierbij onderscheid gemaakt tussen verschillende leeftijdscategorieën?

- Is er sprake van specifieke problemen die optreden bij het vervolgen van oudere verdachten? Zo ja, welke problemen zijn dit en hoe worden deze in de praktijk opgelost?

1.4 Onderzoeksdesign

Onderzoek naar seniorencriminaliteit is een nog betrekkelijk onontgonnen terrein. Dit geldt zowel voor het beschrijven van aard en omvang van het fenomeen als op het niveau van verklaringen en oplossingen voor het verschijnsel. Wij hebben er dan ook voor gekozen om ter beantwoording van de onderzoeksvragen zowel kwalitatieve als kwantitatieve onderzoeksmethoden toe te passen. We zullen de onderzoekshandelingen nu op hoofdlijnen toelichten.³

Data-analyse

Om een beeld te geven van de omvang, aard en prognose is een drietal databestanden geanalyseerd. Het gaat om de verdachtgegevens uit het Herkenningssysteem (HKS) van de dienst Nationale Recherche Informatie (NRI), dat is ondergebracht bij het korps landelijke politiediensten (KLPD). Verder zijn cijfers gegenereerd uit COMPAS, het beleidsinformatiesysteem van het Parket-Generaal. Tot slot zijn bevolkingsstatistieken van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) geanalyseerd. De onderzoeksperiode voor de analyse van HKS en COMPAS heeft betrekking op de jaren 1996 tot en met 2007. De prognose voor de omvang van seniorencriminaliteit gaat richting het jaar 2020.

Interviewronde

Ter oriëntatie op het onderwerp seniorencriminaliteit, om eerste indicaties te krijgen hoe hiermee bij het OM wordt omgegaan én in het kader van de ontwikkeling van een internetenquête, zijn in totaal veertien interviews met functionarissen uit drie disciplines (officieren van justitie, strafrechtadvocaten en politiefunctionarissen) gevoerd.

Internetenquête onder officieren van justitie

Om vanuit de OM-praktijk zicht te krijgen hoe er binnen het OM door officieren van justitie wordt aangekeken tegen en omgegaan met seniorencriminaliteit is een landelijk onderzoek uitgezet onder praktisch alle officieren van justitie. Hiertoe zijn in de maand juli 600 e-mails verstuurd aan officieren van justitie met een korte uitleg van het onderzoek en een verzoek om via een hyperlink deel te nemen aan een internetenquête.

Analyse van een dynamische casus

De dynamische casus *'De Stalker'* is een hypothetische casus waar gaandeweg informatie aan wordt toegevoegd. De casus is voorgelegd aan een aantal officieren van justitie met het verzoek om te reageren op de vragen die bij de casus zijn gesteld. Die vragen hebben vooral betrekking

---

3 In de resultatenhoofdstukken wordt uitgebreider stilgestaan bij de methoden en respons.

op hoe de OvJ zou handelen bij verschillende leeftijden van de verdachte en bij verschillende lichamelijke en geestelijke beperkingen van de verdachte. We hebben voor deze methode gekozen omdat we hiermee zicht kunnen krijgen op de overwegingen waar een officier van justitie mee te maken heeft.

1.5 Leeswijzer

De rest van dit rapport is als volgt opgebouwd. In hoofdstuk 2 worden de resultaten uit de data-analyse beschreven. Wat is met andere woorden de omvang van seniorencriminaliteit, waaraan maken de senioren zich vooral schuldig en welke prognose valt er te maken voor de omvang van het probleem in de toekomst. In hoofdstuk 3 worden de interviews met de deskundigen beschreven, komen de resultaten uit de internetenquête onder de officieren van justitie aan de orde en wordt verslag gedaan van de wijze waarop een aantal officieren van justitie omgaat met de dynamische casus. We besluiten dit rapport in hoofdstuk 4 met een hoofdstuk waarin de balans wordt opgemaakt. De lezer die snel kennis wil nemen van de inhoud van dit rapport kan zich beperken tot het lezen van hoofdstuk 4 'De balans opgemaakt'. Dit hoofdstuk is geschreven als een samenvatting en geeft ook de belangrijkste resultaten uit het onderzoek weer.

2. Seniorencriminaliteit in cijfers

In dit hoofdstuk presenteren we analyses op basis van twee databestanden. Ten eerste zijn dit verdachtgegevens uit het Herkenningsdienstsysteem (HKS) van de dienst Nationale Recherche Informatie (NRI), dat is ondergebracht bij het korps landelijke politiediensten (KLPD). HKS is een landelijk bestand met verdachtgegevens waarin sinds 1986 alle bij de politie bekende daders worden geregistreerd. De politiekorpsen leveren hiervoor vanuit hun regionale HKS gegevens aan. Dit systeem maakt het voor de politie mogelijk overzichten van gepleegde delicten en verdachten op te vragen en heeft als primair doel de opsporing van daders te vergemakkelijken. Ten tweede zijn cijfers gegenereerd uit het Communicatie- OM- ParketAdministratieSysteem (COMPAS), het beheers- en beleidsinformatiesysteem van het OM. Het systeem bevat onder meer de administratie van parketten, de vastlegging van dossierbewegingen en de planning van zaken op strafzittingen. Daarnaast staan voor de ontwikkeling in seniorencriminaliteit richting het jaar 2020 bevolkingsstatistieken van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) ter beschikking. In de eerste drie paragrafen worden analyses op de volgende niveaus beschreven:

- Verdachten van 65 jaar en ouder die bij de politie bekend zijn;
- Verdachten van 65 jaar en ouder die bij het OM komen;
- De 'trechteranalyse': criminele senioren die vanuit de politie al dan niet doorstromen naar het OM.

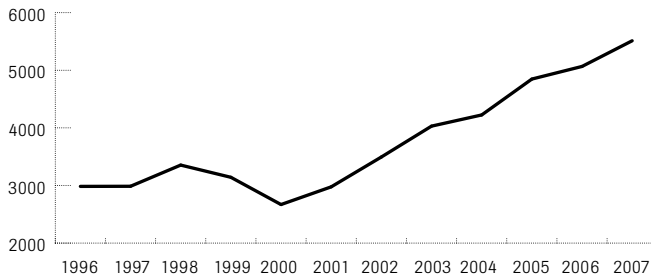
De onderzoeksperiode heeft betrekking op de jaren 1996 tot en met 2007. We sluiten dit hoofdstuk af met een paragraaf waarin we een beeld schetsen van de ontwikkeling in seniorencriminaliteit richting het jaar 2020.

2.1 De oudere verdachte bij de politie

Om een beeld te schetsen van seniorencriminaliteit c.q. oudere verdachten, kan HKS gelden als de eerste bron van informatie. In figuur 2.1 wordt een beeld gegeven van de aantallen verdachten van 65 jaar en ouder in HKS voor de periode 1996 tot en met 2007.

Zoals uit figuur 2.1 duidelijk te herleiden is, neemt het aantal oudere verdachten in HKS in de loop van de jaren toe. Om enkele kengetallen te noemen: in 1996 gaat het om 2.984 verdachten en in 2007 om 5.527 verdachten. Dit is in een periode van 11 jaar een stijging van 85%. Voor alle verdachten tezamen bedraagt het stijgingspercentage 46% (van 166.848 in 1996 tot 243.654 in 2007). Dit duidt erop dat ruim de helft van de toename van het aantal verdachten onder 65-plussers toegeschreven kan worden aan factoren die algemeen van aard zijn en niet louter van toepassing zijn op senioren. Hierbij kan onder andere worden gedacht aan de toegenomen effectiviteit van de opsporing. Niet alleen absoluut maar ook afgezet tegen het aantal aangiften van misdrijven worden tegenwoordig veel meer verdachten opgespoord dan medio jaren negentig.⁴

Figuur 2.1: Aantallen oudere verdachten in HKS (1996-2007)

Een andere relevante factor in dit kader betreft de vergrijzing van de Nederlandse bevolking. De groep 65-plussers groeit harder dan het jongere deel van de populatie. Vergeleken met de situatie in 1996 is het aantal personen in de categorie 12 tot 65 jaar in 2007 toegenomen met 4,5%, terwijl de omvang van de groep senioren met 15,4% omhoog is gegaan. De vraag

⁴ De geregistreerde criminaliteit nam tussen 1996 en 2007 toe van 1.186.300 naar 1.214.500 delicten, ofwel met 2%.

die nu rijst, is of de stijging van het aantal oudere verdachten groter is dan op basis van de bevolkingsontwikkeling onder senioren mag worden verwacht. Dit is weergegeven in tabel 2.1.

Tabel 2.1: Aantallen oudere HKS-verdachten en omvang van de bevolking van 65 jaar en ouder (1996-2007)

Jaar	HKS-verdachten (n)	Bevolkingsomvang (n)	%
1996	2.984	2.072.356	0,14
1997	2.986	2.096.779	0,14
1998	3.354	2.120.327	0,16
1999	3.142	2.141.688	0,15
2000	2.669	2.163.472	0,12
2001	2.976	2.186.608	0,14
2002	3.494	2.209.585	0,16
2003	4.030	2.235.805	0,18
2004	4.224	2.269.912	0,19
2005	4.847	2.309.565	0,21
2006	5.066	2.349.406	0,22
2007	5.512	2.391.589	0,23

Tabel 2.1 wijst uit dat het aandeel oudere verdachten in de populatie toeneemt (van 0,14 naar 0,23%). Ter vergelijking: het percentage overige verdachten (jonger dan 65) verloopt in de onderzoeksperiode van 1,46 naar 2,04%. Er kan dus enerzijds geconstateerd worden dat de stijging van de seniorencriminaliteit groter is dan op basis van de bevolkingsgroei van 65-plussers zou mogen worden verwacht. Anderzijds valt voor de verdachten jonger dan 65 jaar ook een substantiële stijging te zien en liggen de percentages bovendien beduidend hoger. Wanneer het gaat om het totale aandeel van 65-plussers in de criminaliteit is bescheidenheid sowieso op zijn plaats, want in 1996 is 1,8% van alle verdachten in HKS ouder dan 65 jaar en in 2007 is dit weliswaar toegenomen, maar met 2,3% nog steeds bescheiden.

De gesignaleerde stijging van het aantal oudere verdachten (85%) kan dus voor een groot deel verklaard worden door algemene factoren: de toename van het totaal aantal verdachten (46%), onder meer ten gevolge van effectievere opsporing, en de vergrijzing (15,4%).

2.1.1 Door de politie geregistreerde oudere verdachten naar leeftijd

De tweede analyse betreft de relatieve ontwikkeling in aantallen verdachten in iedere leeftijdscategorie. Nu worden tevens de leeftijdscategorieën tussen 12 en 65 jaar in de analyses betrokken. Het gaat om de categorieën 12 tot en met 17 jaar, 18 tot en met 24 jaar, 25 tot en met 39 jaar, 40 tot en met 64 jaar, 65 tot en met 69 jaar, 70 tot en met 74 jaar, 75 tot en met 79 jaar en 80-plus.

In tabel 2.2 richten we ons op de ontwikkeling in het aantal verdachten per 1.000 personen in de betreffende leeftijdsklassen. Dit verdisconteert de bevolkingsomvang per klasse aan de aantallen verdachten en levert een genuanceerd beeld op van de ontwikkelingen daarbinnen.

Tabel 2.2: Aantallen HKS-verdachten per 1.000 personen binnen dezelfde leeftijdsgroep

	'96	'97	'98	'99	'00	'01	'02	'03	'04	'05	'06	'07
12-17	17	17	19	18	17	19	20	22	24	27	28	29
18-24	27	27	29	29	28	31	35	38	41	42	43	44
25-39	18	18	18	17	17	18	20	22	23	23	24	24
40-64	8	8	8	8	7	8	9	10	11	11	11	11
65-69	2	2	3	2	2	2	3	3	3	4	4	4
70-74	2	2	2	2	1	1	2	2	2	2	2	2
75-79	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2
80-plus	0	0	1	0	0	0	1	1	1	1	1	1

Onder de personen jonger dan 65 jaar komen de meeste verdachten per 1.000 personen in de leeftijdscategorie voor. De 18- tot 24-jarigen nemen in omvang het voortouw, terwijl de 12- tot 17- en de 25- tot 39-jarigen elkaar niet veel ontlopen. Onder de 65-plussers komen per 1.000 personen beduidend minder verdachten voor.

Als we kijken naar de ontwikkeling in de loop der jaren, dan stijgen de cijfers voor de 65-plussers weliswaar, maar blijven ze nog steeds ruimschoots achter bij de personen onder 65 jaar.

Een volgende stap is om na te gaan voor welk type strafbare feiten oudere verdachten bij de politie geregistreerd staan. Hiervoor maken we gebruik van de 'verkorte CBS-standaardclassificatie Misdrijven' (zie bijlage 2), met de hoofdcategorieën Strafrecht, Drugs, Wapens, Verkeer en overige wetten.

In tabel 2.3 staat per CBS-hoofdrubriek het aantal verdachte 65-plussers weergegeven. Daar waar sprake is van een in aantal toenemende trend gedurende minimaal vijf achtereenvolgende jaren zijn de aantallen tegen een donkere achtergrond weergegeven.⁵

Uit de tabel is af te leiden dat senioren zich vooral schuldig maken aan misdrijven in het kader van het Wetboek van Strafrecht en de Wegenverkeerswet. In de tabel valt verder op dat

⁵ In de categorieën drugs, verkeer en overige wetten kan het voorkomen dat verdachten die in één jaar worden verdacht van meerdere misdrijven die in verschillende subcategorieën vallen, meervoudig vermeld worden. Optelling van de aantallen in de afzonderlijke categorieën kan daarom leiden tot hogere cijfers dan de gepresenteerde totalen.

Tabel 2.3: Aantallen HKS-verdachten per CBS-hoofdrubriek, opgedeeld naar 65-pluscategorieën

	'96	'97	'98	'99	'00	'01	'02	'03	'04	'05	'06	'07
Strafrecht												
65-69	900	916	956	808	716	742	901	1.017	1.075	1.289	1.347	1.353
70-74	558	505	532	481	374	445	535	588	615	628	712	664
75-79	284	254	309	272	205	216	249	297	308	309	348	385
80-plus	83	110	154	129	90	117	152	160	128	166	159	189
Drugs												
65-69	18	25	37	42	42	65	65	67	82	103	128	93
70-74	20	7	7	8	12	13	18	41	36	41	49	56
75-79	1	1	2	0	3	3	2	8	7	15	25	17
80-plus	0	0	4	0	3	4	4	6	4	6	10	21
Wapens												
65-69	34	17	35	27	20	20	41	32	36	37	41	44
70-74	11	16	19	7	13	7	27	7	20	15	21	18
75-79	1	3	4	9	7	2	7	8	7	10	12	15
80-plus	4	1	3	3	1	2	4	5	2	7	9	8
Verkeer												
65-69	554	613	684	708	635	672	728	888	948	1.112	1.126	1.310
70-74	327	297	337	393	314	381	442	533	477	545	585	689
75-79	183	194	217	223	195	191	247	289	325	343	343	441
80-plus	66	103	135	137	129	152	172	194	240	272	325	433
Overige wetten												
65-69	153	99	142	126	126	146	182	203	231	301	296	261
70-74	69	69	73	67	69	74	111	114	131	153	166	115
75-79	39	43	49	38	21	40	60	57	47	74	78	63
80-plus	20	17	22	33	22	23	51	41	40	33	35	41
Totaal												
65-69	1.480	1.506	1.665	1.516	1.378	1.479	1.705	1.957	2.102	2.506	2.542	2.707
70-74	886	833	877	879	687	840	987	1.142	1.164	1.241	1.367	1.384
75-79	467	447	536	501	400	401	490	583	617	682	708	850
80-plus	151	200	276	246	204	256	312	348	341	418	449	571

seniorencriminaliteit vooral gepleegd wordt door de 'jongste groep'; de 65-69 jarigen. De omstandigheid dat deze leeftijdsgroep het grootst onder de senioren is, vormt hiervoor onvoldoende verklaring (vergelijk tabel 2.2). Op basis van tabel 2.3 is te constateren dat zich in de eerste helft van de onderzochte periode vrij veel schommelingen voordoen. In de jaren 1999 en 2000 daalt het aantal HKS-verdachten. Dit heeft mogelijk te maken met de achterblijvende registratie in HKS vanwege millenniumwerkzaamheden bij de politie en extra politie-inzet tijdens het EK van 2000 in Nederland en België. Trendmatige toenames in aantallen verdachten tekenen zich voornamelijk vanaf het jaar 2000. Het patroon is bij de diverse delictcategorieën behoorlijk vergelijkbaar, in de zin dat de meest recente cijfers hoger uitvallen dan die voor eerdere jaren.

Intermezzo - seniorencriminaliteit uit de praktijk

Een oude vrouw is in haar woning aan het verloederen. Ze bedreigt de buren en vernielt planten in tuinen. Er is sprake van ernstige psychische problematiek en veel overlast in de buurt.

Verdachte reed in een auto een fietser aan die daardoor ernstig letsel opliep. Meneer leek zeer slechtiend te zijn. Normaal fungeerde zijn vrouw als 'zijn ogen' maar zij was op dit ritje niet meegegaan.

Het betreft een zedenzaak, misbruik van twee meisjes van onder de 12 jaar, door een negentigjarige verdachte. Hij was tevens in het bezit van kinderporno.

De aard van de criminaliteit onder 65-plussers kan natuurlijk ook worden vergeleken met die van de jongere verdachten (zie tabel 2.4). Dan blijkt in de eerste plaats dat ouderen verhoudingsgewijs vaker met de politie in aanraking komen in verband met verkeersmisdrijven. Dit was in 1996 al aan de orde, doch in 2007 is het verschil met de overige verdachten sterk gegroeid. Uit CBS-cijfers blijkt dat tussen 1996 en 2007 het gemiddeld aantal verplaatsingen per dag in de leeftijdscategorie 65-74 jaar met 23% omhoog is gegaan en in de categorie 75-plussers met 15%. Als we kijken naar rijbewijs- en autobezit komen nog hogere groeicijfers naar voren. In de groep 65-74-jarigen nam het percentage dat een auto bezit toe met 30% en in de groep 75-plussers met 36%. Het rijbewijsbezit nam bij de 65-74-jarigen met 33% toe en bij de 75-plussers met 36%. Als deze percentages worden gekoppeld aan de data over de groei van het aantal senioren in ons land, wordt duidelijk dat het aantal oudere automobilisten in de onderzoeksperiode inderdaad is gestegen. De gesignaleerde stijging van het aantal oudere verdachten van verkeersmisdrijven is mede hieraan toe te schrijven.⁶

Het aandeel van de vermogensmisdrijven in de seniorencriminaliteit is in de loop der jaren gewijzigd. Medio jaren negentig week dit nauwelijks af van wat de overige verdachten op hun kerfstok hebben. Wel was destijds bij ouderen vaker sprake van eenvoudige diefstal en minder vaak van gekwalificeerde diefstal. In de loop van de jaren is het aandeel van de vermogensdelicten bij ouderen fors gezakt (met name inzake eenvoudige diefstal). Het aandeel van de categorie geweld was bij senioren kleiner dan bij jongere verdachten. Maar ook hier is een verandering in het patroon opgetreden, waardoor het verschil met de jongere generatie verdachten nagenoeg is verdwenen.

Tabel 2.4: Aandeel van de diverse delicttypen in de criminaliteit van senioren en overige verdachten ⁷

	Senioren		Overige verdachten	
	1996	2007	1996	2007
Vermogen	41,1%	17,8%	38,5%	33,7%
Geweld	12,4%	19,5%	15,6%	19,9%
Vernieling & openbare orde	4,1%	8,0%	12,2%	12,7%
Verkeer	30,7%	40,2%	17,5%	12,9%
Drugs	4,2%	2,6%	6,7%	5,7%
Overige [*]	7,4%	11,9%	9,5%	15,2%
Totaal	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

* Hieronder vallen zowel de overige delicttypen uit het Wetboek van Strafrecht als die van de Wet Wapens en Munitie en overige wetten.

2.1.2 Door de politie geregistreerde oudere verdachten naar geslacht

Het aantal vrouwelijke verdachten van 65 jaar en ouder is tussen 1996 en 2007 met 30% omhoog gegaan, terwijl het cijfer voor de mannen ruimschoots is verdubbeld (+117 %). Er is dus een duidelijk verschil in de trends voor beide seksen.

Wanneer alle geregistreerde verdachten binnen HKS (vanaf 12 jaar) worden beschouwd, blijkt door de jaren heen steeds tussen 14 en 17% van de verdachten vrouw te zijn. Tussen 1996 en 2000 is het aandeel van de vrouwen licht gedaald (van 16 naar 14%) om vervolgens weer toe te nemen (tot 17% in 2007).

Een tweeledig opmerkelijk fenomeen valt te constateren als, zoals in figuur 2.2 wordt gedaan, binnen de groep 65-plussers gekeken wordt naar de man-vrouw-verhouding.

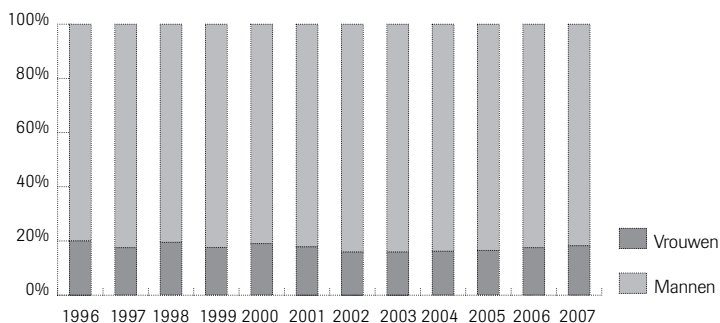
Ten eerste blijkt dat het percentage vrouwelijke 65-plussers hoger ligt dan het percentage vrouwen in de totaalcijfers. Vrouwen hebben een groter aandeel in de verdachtenpopulatie van senioren dan in de totale verdachtenpopulatie. Bij deze constatering moet wel worden aangetekend dat vrouwen ook een groter aandeel hebben in de bevolking van 65 jaar en ouder.⁸ Ook is er in vergelijking met alle verdachten binnen HKS een andere trend waar te nemen: het

⁷ De nadruk ligt hier op het aandeel van de diverse vormen van criminaliteit. Eén verdachte kan in meerdere categorieën voorkomen.

⁸ In de leeftijdsgroep van 12-64 jaar is de verhouding tussen mannen en vrouwen nagenoeg fifty-fifty, terwijl in de groep van 65 jaar en ouder tegenwoordig 57% vrouw en 43% man is.

percentage vrouwelijke 65-plussers daalt tussen 1996 en 2001 vrij sterk (van 28 naar 22%), om vervolgens te blijven schommelen tussen 19 en 22%.

Figuur 2.2: Procentuele verdeling van oudere HKS-verdachten naar sekse per jaar ⁹

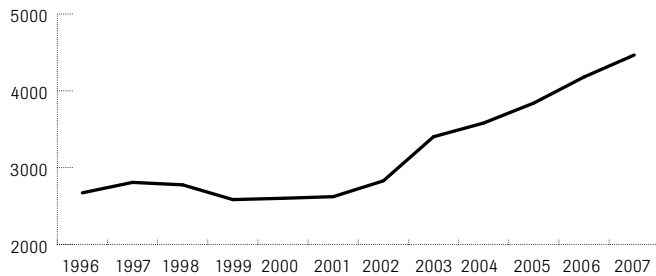
2.2 De oudere verdachte bij het openbaar ministerie

Deze paragraaf verloopt analoog aan de vorige, alleen nu gaat het in de beschrijving om de aantallen en kenmerken van de oudere verdachten die instromen bij het OM. Ook hier zullen we totaalaantallen van verdachten van 65 jaar en ouder geven, gerelateerd aan de bevolkingsomvang van die groep. Verder zal op basis van de CBS-standaardclassificatie een onderverdeling naar leeftijd en geslacht gemaakt worden.

Evenals het aantal oudere verdachten bij de politie neemt het aantal oudere verdachten dat te maken krijgt met het OM toe. In 1996 gaat het om 2.672 verdachten en in 2007 om 4.466 verdachten. Dit betekent een stijging van 67%. Ook voor de oudere verdachten in COMPAS is het aantal gerelateerd aan de bevolkingsomvang van 65-plussers. Dit is weergegeven in tabel 2.5.

⁹ Zie bijlage 1, tabel 3 voor de exacte percentages.

Figuur 2.3: Aantallen oudere verdachten in COMPAS (1996-2007)**Tabel 2.5: Aantallen oudere COMPAS-verdachten en omvang van de bevolking van 65 jaar en ouder (1996-2007)**

Jaar	COMPAS-verdachten (n)	Bevolkingsomvang (n)	%
1996	2.672	2.072.356	0,13
1997	2.808	2.096.779	0,13
1998	2.776	2.120.327	0,13
1999	2.584	2.141.688	0,12
2000	2.601	2.163.472	0,12
2001	2.622	2.186.608	0,12
2002	2.828	2.209.585	0,13
2003	3.402	2.235.805	0,15
2004	3.581	2.269.912	0,16
2005	3.841	2.309.565	0,17
2006	4.180	2.349.406	0,18
2007	4.466	2.391.589	0,19

Ook het OM wordt geconfronteerd met een relatief toenemend aantal criminele senioren binnen de bevolking van 65 jaar en ouder. Deze toename is echter minder rigoureuus dan bij de oudere verdachten die bij de politie terechtkomen. We gaan hier in de volgende paragrafen nader op in. Eerst kijken we naar een onderverdeling naar de aard van de criminaliteit, in paragraaf 2.2.1 uitgesplitst naar leeftijd en in paragraaf 2.2.2 naar geslacht.

2.2.1 OM-instroom van oudere verdachten naar leeftijd

Tabel 2.6 vermeldt per delicttype het aantal verdachte 65-plussers dat bij het OM bekend raakt. Hierbij is binnen de hoofdcategorie Strafrecht nog onderscheid gemaakt naar Vermogen, Geweld en Vernieling en openbare orde.¹⁰

De categorie Verkeer vormt door de jaren heen de grootste delictcategorie. Binnen deze categorie betreft het bij de oudere OM-verdachten primair een overtreding van artikel 7 van de Wegenverkeerswet 1994 (verlaten plaats ongeval) en secundair een overtreding van artikel 8 (rijden onder invloed).¹¹ De groep 65-69-jarigen maakt een groot deel uit van de oudere verdachten in deze categorie. De 80-plussers vertonen verhoudingsgewijs de grootste stijging. Bij deze groep gaat het vooral om het verlaten van de plaats van een ongeval. Dat Verkeer in de hele periode de grootste categorie is gebleven is opmerkelijk, zeker als men bedenkt dat een deel van deze misdrijven tegenwoordig wordt afgedaan door het Centraal Justitieel Incasso Bureau (CJIB). Het gaat met name om dronken rijden. De verdachte krijgt gewoonlijk een geldtransactie aangeboden. Alleen als die niet wordt betaald of als bij de bestuurder een hoog alcoholpromillage is aangetroffen, stroomt de zaak bij het OM in. Verdachten die wel betalen, blijven buiten beeld en worden in de tabel dus niet meegeteld.

Vermogen is bij 65-plussers de op een na grootste delictcategorie. Ook hier is een stijgende trend waarneembaar, hoewel minder groot dan bij Verkeer. De leeftijdsgroep van 65-69 is het meest omvangrijk. Het meest voorkomende delicttype binnen Vermogen is eenvoudige diefstal. De qua omvang derde delictcategorie is Geweld. De tabel laat een verdrievoudiging zien van het aantal oudere verdachten. Hierbij kan worden aangetekend dat zich ook bij jongere verdachten in deze categorie een forse stijging heeft voorgedaan. Net als bij de eerder vermelde delictcategorieën vormen de 65-69-jarigen de grootste groep onder de oudere verdachten. Bij Geweld vormen ze iets meer dan de helft van het totaal. Binnen Geweld vallen ook seksuele misdrijven als aanranding, verkrachting en ontucht met kinderen. Deze delicten vormen evenwel slechts een beperkt deel van de geweldsmisdrijven waarvan ouderen worden verdacht. Bij seksuele misdrijven is juist geen duidelijke trend waarneembaar, op- noch neerwaarts.

Steeds meer oudere verdachten komen met het OM in aanraking als verdachte van vernieling en openbare-ordedelicten. Vergeleken met 1996 was de instroom in 2007 bijna drie keer zo groot. Ruim de helft van de delicten in deze categorie betreft vernielingen.

10 De hoofdcategorie Strafrecht omvat naast de genoemde delicttypen nog andere misdrijven. De tellingen zijn gecorrigeerd voor personen die van meerdere typen misdrijven binnen dezelfde (hoofd-)categorie worden verdacht.

11 Uit een nadere analyse van de verkeerscriminaliteit waarvan 65-plussers worden verdacht blijkt dat tegenwoordig ruim de helft van deze verdachten (bij 80-plussers zelfs meer dan 75%) vanwege het doorrijden na een ongeval met het OM te maken krijgt. In 2007 ging het om 896 zaken. Misdrijven die door het CJIB worden afgedaan blijven hier buiten beschouwing.

Tabel 2.6: Aantallen OM-verdachten per delicttype, opgedeeld naar 65-pluscategorieën

	'96	'97	'98	'99	'00	'01	'02	'03	'04	'05	'06	'07
Vermogen												
65-69	360	359	339	252	297	251	249	383	368	414	495	474
70-74	179	175	146	130	143	148	128	149	173	232	219	223
75-79	87	70	76	68	63	45	69	85	76	89	97	88
80-plus	29	30	33	21	13	22	22	30	24	34	35	53
Geweld												
65-69	152	158	166	158	164	192	222	253	289	356	388	410
70-74	57	83	67	78	58	89	108	129	161	158	205	215
75-79	30	26	38	36	32	39	41	50	52	63	90	94
80-plus	13	13	14	15	14	18	12	18	27	32	21	40
Vernieling en openbare orde												
65-69	69	55	82	74	84	68	99	113	127	164	182	205
70-74	37	23	30	38	25	45	57	62	63	64	78	86
75-79	11	11	22	16	14	15	16	17	24	37	37	45
80-plus	10	4	6	4	11	6	14	11	13	11	15	26
Strafrecht												
65-69	590	570	583	483	539	513	571	735	779	945	1.064	1.084
70-74	280	283	250	249	232	284	291	343	403	452	498	526
75-79	130	109	142	121	108	102	131	153	151	191	226	235
80-plus	54	48	53	40	40	46	47	59	64	76	71	117
Drugs												
65-69	21	19	29	27	34	36	54	49	68	87	91	77
70-74	6	7	10	5	11	8	10	18	27	32	34	38
75-79	2	1	3	0	5	3	4	5	3	7	9	10
80-plus	0	0	1	0	2	2	1	3	1	3	2	1
Wapens												
65-69	25	28	32	45	30	32	35	28	29	25	31	35
70-74	14	10	17	11	18	14	16	7	17	14	16	17
75-79	5	6	3	6	7	8	7	7	9	9	10	10
80-plus	3	3	6	2	2	2	2	4	2	5	1	5
Verkeer												
65-69	431	508	530	515	526	559	570	644	578	639	634	726
70-74	274	264	248	288	265	315	319	374	352	347	358	390
75-79	160	154	151	168	173	136	169	201	235	214	251	301
80-plus	99	101	103	95	112	103	111	133	151	170	222	254
Overige wetten												
65-69	353	402	348	317	285	267	306	390	411	390	377	343
70-74	154	173	155	129	141	130	142	193	205	179	209	203
75-79	56	70	76	62	43	59	60	82	94	73	73	81
80-plus	23	21	31	22	21	24	25	35	39	37	27	36

De categorieën Drugs en Wapens zijn duidelijk minder groot dan de eerder genoemde. Wel groeit het aantal oudere verdachten van drugsmisdrijven. In de meeste gevallen betreft het softdrugs. Bij Wapens is eveneens sprake van groei, zij het lang niet zo sterk.

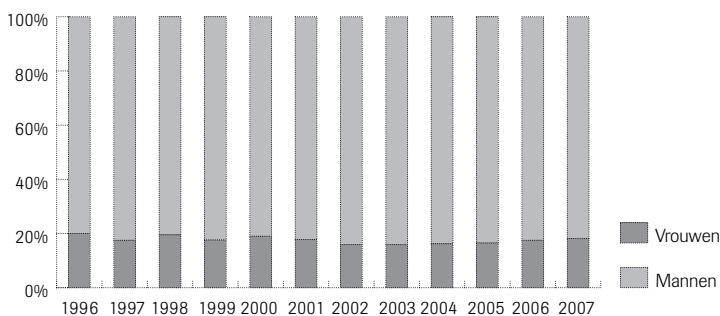
2.2.2 OM-instroom van oudere verdachten naar geslacht

Het percentage verdachte vrouwen van 65 jaar en ouder dat in Compas wordt geregistreerd voor misdrijfzaken schommelt door de jaren heen tussen 16 en 20 (zie figuur 2.4).¹² De laatste jaren wijkt de verdeling van OM-verdachten nauwelijks af van de HKS-verdachten. Voorts blijkt dat ook volgens Compas de vrouwelijke 65-plussers zich relatief vaker schuldig maken aan het plegen van strafbare feiten dan het jongere deel van de populatie.

Een nadere analyse van de OM-instroom laat zien dat mannelijke senioren in 1996 vooral scoorden in de categorie Verkeer. Het gaat dan vooral om dronken rijden, gevolgd door doorrijden na een ongeval. De op een na grootste categorie bij oudere mannelijke verdachten wordt gevormd door Vermogen, op afstand gevolgd door Geweld. Anno 2007 is de instroom in de categorie Verkeer nog steeds de grootste, maar Geweld is groter geworden dan Vermogen.

Bij de vrouwelijke verdachten was in 1996 de categorie Vermogen het grootst, op afstand gevolgd door Verkeer. De overige delictcategorieën waren relatief klein (minder dan 50 verdachten). In 2007 blijkt Verkeer de meeste verdachten te tellen, op de voet gevolgd door Vermogen.

Figuur 2.4: Percentuele verdeling van oudere OM-verdachten naar sekse

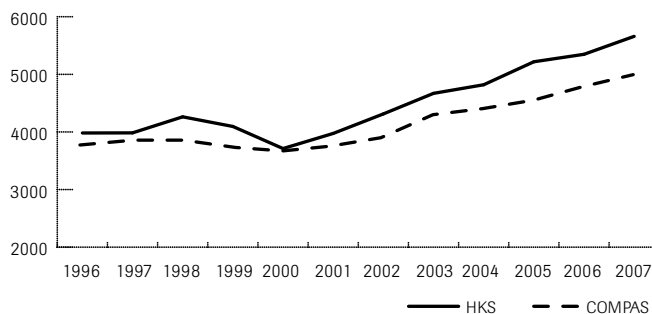

¹² Zie tabel 3 in bijlage 1 voor de exacte percentages.

2.3 Van de politie naar het openbaar ministerie

In deze paragraaf volgt de koppeling tussen totaalcijfers over verdachten van de politie en die van het OM. Meer concreet gaat het dan om de vraag hoeveel verdachten er vanuit de politie doorstromen naar het OM. We zagen in de vorige paragrafen al dat over een onderzoeksperiode van twaalf jaar uiteindelijk 85% meer oudere verdachten bij de politie geregistreerd zijn, terwijl dit voor de gehele verdachtenpopulatie 46% is. Bij het OM bedraagt de stijging in het aantal oudere verdachten 67%. Dit is een indicatie voor de getalsmatig toenemende kloof tussen politie- en OM-verdachten. Er komen, met andere woorden, in de loop der jaren in verhouding minder door de politie aangehouden oudere verdachten bij het OM terecht. In een figuur zien de ontwikkelingen in aantallen verdachten er als volgt uit:

Figuur 2.5: Aantallen oudere verdachten in HKS en in COMPAS (1996-2007)

In 1996 werd 10% van de oudere HKS-verdachten niet bij het OM geregistreerd, terwijl dit in 2007 19% was. Sinds het jaar 2000 lopen de aantallen steeds verder uit elkaar. Hiervoor is een specifieke oorzaak aanwijsbaar. Het Centraal Justitiele Incasso Bureau (CJIB) handelt namelijk sinds 2001 een deel van de verkeersmisdrijven (met name dronken rijden) af.¹³ Als hiermee rekening wordt gehouden, blijkt de kloof in 2007 nog maar 5% te bedragen. Het verschil tussen de aantallen verdachten die de politie registreert en die een strafrechtelijke reactie kunnen verwachten (van OM of CJIB) is dus in de loop van de tijd niet groter maar juist kleiner geworden.

¹³ In 2007 ging het om 781 oudere verdachten die voor een verkeersmisdrijf een geldtransactie kregen aangeboden en deze ook betaalden. Verdachten die niet betalen komen alsnog bij het OM.

2.4 Seniorencriminaliteit: een probleem voor de toekomst?

Een laatste punt van aandacht is de te verwachten ontwikkeling in aantallen verdachte senioren bij politie en OM richting het jaar 2020. Hiervoor hanteren we twee scenario's.

In het eerste scenario wordt gebruik gemaakt van de waargenomen opwaartse trend in de aantallen oudere verdachten over de jaren 1996 tot en met 2007. Ten opzichte van 1996 neemt het aantal bij de politie geregistreerde oudere verdachten in 2007 met 85% toe. Dit is 7,7% per jaar. Bij de OM-verdachten bedraagt de toename 67%, ofwel gemiddeld 6,1% per jaar.¹⁴ Ervan uitgaande dat de bestaande trend zich in de toekomst ongewijzigd voortzet, kunnen deze groeipercentsages worden toegepast op de verwachte aantallen oudere verdachten waarmee politie en OM in de komende periode te maken krijgen. We houden in dit scenario geen rekening met eventuele veranderingen in achtergrondfactoren, zoals demografie en opsporingseffectiviteit. De trend van geregistreerde seniorencriminaliteit in de afgelopen periode wordt simpelweg doorgetrokken.

Voor het tweede scenario gaan we er vanuit dat de sterke stijging in de aantallen verdachten die in het afgelopen tijdvak is waargenomen zich niet doorzet. Een argument hiervoor is dat de veel voorkomende criminaliteit (zoals gemeten in slachtofferenquêtes) de laatste jaren een dalende trend vertoont. Er zijn redenen om aan te nemen dat de effectiviteit van de opsporing in de toekomst blijft toenemen, vooral door verbetering van forensische technieken zoals DNA.¹⁵ De opwaartse trend van de pakkans zou de neerwaartse trend in de criminaliteit kunnen opheffen.¹⁶ Anderzijds kan worden verondersteld dat de wet van de verminderde meeropbrengst van toepassing is, waardoor een verdere verhoging van de opsporingseffectiviteit steeds lastiger te realiseren is. Daarom gaan we in dit scenario uit van een stabilisering van het aantal verdachten per 1000 inwoners op het niveau van 2007. Dit komt uit op 2,3 bij de politie en 1,8 bij het OM (zie tabellen 2.2 en 2.5). We nemen verder de door het CBS opgestelde bevolkingsprognose tussen 2007 en 2020 als uitgangspunt. De stijging van het aantal oudere verdachten is in dit scenario dus zuiver het gevolg van de groei van het aantal 65-plussers.

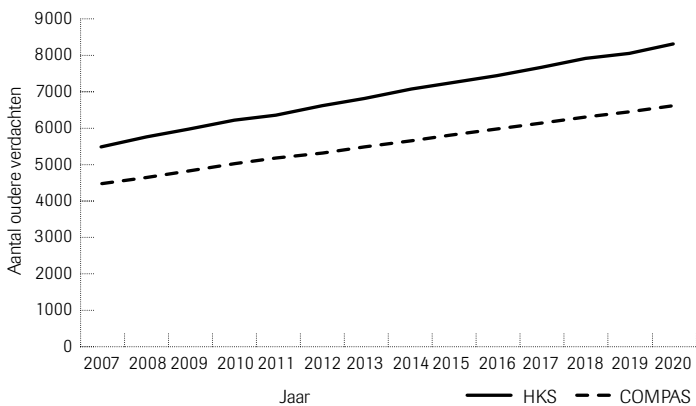
14 Helemaal zuiver is deze berekening niet in verband met het ombuigen van een deel van de stroom verdachten van verkeersmisdrijven naar het CJIB; zie vorige paragraaf. Als hiermee rekening zou worden gehouden valt de prognose hoger uit.

15 Voor het vergaren van met name dactyl- en DNA-sporen wordt de politiesterkte met 500 forensisch assistenten verhoogd.

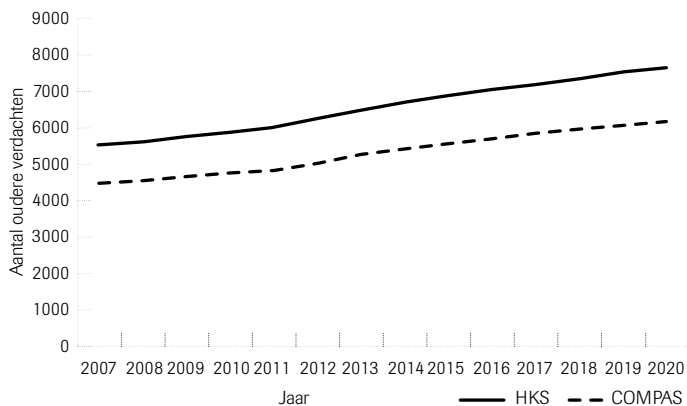
16 Deze overwegingen vormden mede aanleiding om in het Landelijk Kader Nederlandse Politie (LKNP) 2008-2011 een stabiel streefniveau op te nemen voor de door de politie aan het OM aan te leveren verdachten.

Figuur 2.6 Prognose seniorencriminaliteit tot 2020 op basis van twee scenario's

a. Scenario 1: opwaartse trend in aantallen verdachten

b. Scenario 2: gelijkblijvende trend in aantallen verdachten

Figuur 2.6 geeft de uitkomsten weer van de twee scenario's voor HKS- en Compasverdachten.¹⁷ Volgens beide prognoses is dus tot 2020 een stijging te verwachten van de seniorencriminaliteit. De omvang van de verwachte stijging verschilt wel. Volgens het eerste scenario stijgt het aantal HKS-verdachten met 50% en het aantal Compasverdachten met 47%, tot (afgerond) respectievelijk 8.300 en 6.600 in 2020. In het tweede scenario is de stijging gelijk aan die van de bevolkingsprognose voor 65-plussers: 39%. In 2020 zouden er dan 7.700 HKS-verdachten en 6.200 Compasverdachten zijn.

De twee prognoses zijn berekend op basis van slechts enkele gegevens, waaronder de bevolkingsomvang. De ontwikkelingen in aantallen oudere verdachten is echter niet alleen hiervan afhankelijk. Molenaar et al. (2008) maken bij hun raming van de capaciteitsbehoefte van de justitiële keten onderscheid in demografische, maatschappelijke, economische en institutionele achtergrondfactoren. Voorbeelden zijn de omvang van de bevolking, het aantal minderjarige jongeren, de omvang van de tweede generatie niet-westerse jonge allochtone mannen, het aantal personen dat jaarlijks gaat scheiden, de kerkelijkheid, de omvang van de werkzame beroepsbevolking, het aantal arbeidsongeschiktheidsuitkeringen, de belastingdruk en het aantal politiemedewerkers. Van Tulder en Moolenaar (2007) noemen daarnaast nog het ophelderingspercentage van misdrijven en de strafkans als (ruwe) indicaties van de kans op opsporing en bestrafing. Ten slotte valt te denken aan seniorspecifieke factoren, zoals het aantal oudere alleenstaanden na het overlijden van de partner en het aantal ouderen dat in het bezit is van een rijbewijs.

Van Alphen en Oei (2008) noemen nog enkele mogelijke oorzaken voor seniorencriminaliteit die ook in de toekomst een rol kunnen spelen. Psychiatrische problematiek en redenen van psychosociale aard, zoals eenzaamheidsproblematiek, zijn daaronder de voornaamste.

Bovengenoemde factoren kunnen zowel een positieve als negatieve uitwerking hebben op het toekomstige aantal verdachten in HKS en Compas. Een prognose waarbij rekening wordt gehouden met al deze achtergrondfactoren valt evenwel buiten de reikwijdte van deze exploratieve studie.

---

¹⁷ Voor exacte cijfers zie tabel 4 in bijlage 1.

3. Aandacht voor seniorencriminaliteit in de praktijk

In het voorgaande is aangegeven dat onderzoek naar seniorencriminaliteit een nog betrekkelijk onontgonnen terrein is. Dit geldt voor het beschrijven van aard en omvang van het fenomeen, zoals in het vorige hoofdstuk is gedaan, het niveau van verklaringen en oplossingen voor het fenomeen en de kennis over hoe er strafrechtelijk met senioren door het OM wordt omgegaan. In dit hoofdstuk gaan we in op de vraag of officieren van justitie, maar ook andere partners in de strafrechtsketen (zoals politiefunctionarissen en advocaten) senioren als aparte groep beschouwen en wellicht ook anders behandelen. Hiertoe zijn ten eerste interviews afgenomen¹⁸ met politiefunctionarissen (3), vertegenwoordigers van het OM (5), strafrechtadvocaten (5) en een onderzoeker bij de Sociale Verzekeringsbank.¹⁹ De antwoorden worden besproken in paragraaf 3.1. In de tweede plaats is aan alle officieren van justitie in Nederland het verzoek gedaan om mee te werken aan een internetenquête (paragraaf 3.2) en tot slot is er een (dynamische) casus ontwikkeld die voorgelegd is aan een aantal officieren van justitie met het verzoek daarop te reageren. De resultaten van deze analyse zijn terug te vinden in paragraaf 3.3.

3.1 Experts over seniorencriminaliteit

Voordat we een beeld schetsen van de meningen van advocaten, officieren van justitie en politiefunctionarissen willen we een kanttekening plaatsen. Het betreft in totaal veertien interviews waarin de betrokkenen hun persoonlijke mening weergeven.²⁰ In deze paragraaf wordt dus niet het landelijke standpunt van de advocatuur, politie en het OM weergegeven. Achtereenvolgens beschrijven we de meningen van advocaten, politie en OM-leden.

3.1.1 Mening van enkele advocaten

De door ons geïnterviewde advocaten staan enigszins in dubio over de beweegredenen van het OM om over te gaan op speciaal seniorenstrafrecht. De meesten zien niet de meerwaarde van speciaal seniorenstrafrecht vanaf 65 jaar, want advocaten zeggen zelf in hun verdediging al rekening met strafverlichtende omstandigheden bij ouderen te houden. Wat de geïnterviewden in ieder geval allemaal doen, is de hoge leeftijd van de verdachte meenemen als mogelijke grond voor seponering. Naast een blanco strafblad van een oudere kan dit namelijk gunstig voor een oudere uitwerken, zo zegt een aantal advocaten uit eigen ervaring.

---

18 In totaal zijn er veertien interviews afgenomen. Met het benaderen van de geïnterviewden is geen spreiding over Nederland beoogd. Voor het benaderen van advocaten zijn at random advocatenkantoren gebeld. Voor de politiefunctionarissen is bij enkele politieregio's specifiek gevraagd naar een functionaris met relevante seniorenkennis. De contacten bij het OM zijn via de zogenaamde sneeuwbalmethode tot stand gekomen: de geïnterviewde officier is steeds gevraagd naar een andere OM-functionaris met relevante seniorenkennis.

19 De interviews zijn ook afgenomen in het kader van de voorbereiding op de constructie van de internetenquête.

20 Zie voor een overzicht van de geïnterviewden bijlage 4.

Een enkele advocaat ervaart de disbalans tussen de advocatuur en het OM bij het aanvragen van aanvullend onderzoek rond de gesteldheid van een oudere cliënt als knellend:

Een advocaat:

“Als ik een licht dementerende verdachte verdedig en aanvullend onderzoek wil, maar het OM niet, moet ik het onderzoek hiernaar zelf betalen. Ik maak te vaak mee dat het OM dergelijk onderzoek niet wil. Het gaat dan om 1.500 tot 2.500 euro die mijn kantoor moet betalen als de cliënt dit niet kan.”

Een andere advocaat vindt juist dat het OM als het om oudere verdachten gaat voldoende mogelijkheden biedt om aanvullend onderzoek te verrichten. Maar zolang het in het belang van zijn cliënten is, juicht deze advocaat ieder initiatief van het OM toe. Overigens vindt de advocaat wel dat er ook gekeken kan worden naar alternatieven:

Een advocaat:

“Misschien is speciaal seniorenstrafrecht wel een te zwaar middel. Analoog aan het beginnersrijbewijs voor jongeren kan bijvoorbeeld ook gedacht worden aan een striktere naleving van de rijbewijzeisen bij ouderen. Nu is het zo dat ze na hun zeventigste worden gekeurd bij iedere vernieuwing van het rijbewijs. Misschien moeten rijbewijzen van ouderen gewoon ingetrokken worden na een x-aantal overtredingen.”

Door de geïnterviewde advocaten wordt met interesse gekeken naar de beweegredenen van het OM rond de aandacht voor seniorencriminaliteit. Enkele advocaten vinden het een goed teken dat dit gebeurt, maar waarschuwen wel dat het OM niet achter iedere mediahype aan moet lopen en het fenomeen in een breder perspectief moet zien:

Een advocaat:

“Los van de vraag of oudere verdachten door het OM op een aparte wijze moeten worden benaderd, gaat het om de vraag wat te doen met de veroordeelde bejaarden. Gaan we hiervoor speciale gevangenissen bouwen of speciale bejaardenvleugels in de gevangenissen creëren? Hierin ontbreekt het de politiek en de beleidsmakers aan een visie. Bovendien zijn de huidige gevangenissen totaal niet voorbereid op bijvoorbeeld een 80-jarige vrouw achter een rollator. Het gevangeniswezen loopt achter de feiten aan. Men maakt hierop ook geen beleid, maar schrikt wakker op het moment dat er een probleem op dit terrein ontstaat.”

Een tweede advocaat legt dit bredere perspectief geheel anders uit. Deze vindt dat het OM aan het eventueel in te voeren seniorenstrafrecht een maatschappelijk zorgkarakter moet koppelen, analoog aan het pedagogische karakter van het jeugdstrafrecht. Dit wordt verwoord aan de hand van de volgende fictieve casus:

Een advocaat:

“De echtgenote van een oude man overlijdt na vijftig jaar huwelijk. Vanwege het ontbreken van een sociaal vangnet vereenzaamt hij en laat hij op een dag zijn geslachtsdeel zien aan een meisje. Tot dan toe had hij nog nooit een delict gepleegd. Natuurlijk moet deze zaak worden voorgelegd aan het OM, maar overwogen moet worden wat de impact van een gerechtelijk traject voor de man zal zijn, zeker gezien de mogelijk geringe kans op recidive. Ik vind dit ook geen crimineel gedrag, maar hooguit afwijkend gedrag, want daarvoor was die man nooit crimineel. Er zou door het OM standaard vanaf een bepaalde leeftijd een aanvullend onderzoek rond de lichamelijke, geestelijke en sociale gesteldheid van een verdachte gestart moeten worden. Daarbij moet het OM kijken naar de zorgkant en zich altijd de volgende vraag stellen: hoe kan het eigenlijk dat deze oudere voor het eerst in een justitieel traject terechtkomt?”

Dat het aantal rechtbankzaken tegen 65-plussers sinds 1996 grofweg verdubbeld is, achten alle advocaten op zijn minst opmerkelijk. Gevraagd naar een verklaring hiervoor worden omstandigheden zoals stille armoede en het wegvallen van een sociaal netwerk vanwege de individualiserende samenleving genoemd. Een advocaat noemt ook het striktere handhavingregime sinds de aanslagen op het World Trade Centre in New York. De maatschappij is sindsdien intoleranter geworden en de politiek sindsdien meer gericht op repressie. Dit zou ook gevolgen hebben voor de werkwijze van het OM:

Een advocaat:

“De maatschappij is sinds 11 september 2001 harder geworden, de politiek repressiever en daardoor het OM ook. Dat levert bijgevolg ook meer oudere verdachten op, want in de rechtspraak geldt de wet van de jungle waarin ouderen en zieken als eerste worden geslachtofferd. De oorzaak hiervan ligt ook bij de repressie van de politie: in de politie van tegenwoordig zit te veel Vledder en te weinig De Cock; ze hebben niet veel inlevingsvermogen meer.”

3.1.2 Meningen van enkele politiefunctionarissen

De geïnterviewde politiefunctionarissen geven aan dat er bij de politie geen prioriteit bestaat rond oudere verdachten. Zij achten het aantal zaken waarmee zij te maken krijgen hiervoor ook niet groot genoeg. Hoewel zij zelf binnen hun regio bekend staan als de functionaris met de meeste relevante kennis op dit gebied, merken de politiefunctionarissen op dat er geen taakaccenthouder voor ouderen in hun regio is, ook omdat dit wettelijk nog niet aan de orde is. De geïnterviewden krijgen juist vanuit hun werkgebied (bijvoorbeeld verkeer) meer te maken met oudere verdachten. Eén politiefunctionaris is zelfs verbaasd dat voor dit fenomeen zoveel aandacht bestaat:

Een politiefunctionaris:

“Met alle aandacht die wij aan bijvoorbeeld huiselijk geweld, jeugdige criminelen en zedendelinquenten moeten besteden, lijkt het enigszins overdreven om op deze betrekkelijk kleine groep ‘criminelen’ ook nog eens extra handhavingcapaciteit te zetten.”

Het is volgens de geïnterviewden natuurlijk niet zo dat de politie senioren per definitie hetzelfde behandelt als eender welke verdachte. Vooral de benadering van senioren lijkt milder:

Een politiefunctionaris:

“Natuurlijk houden wij bij het verhoren van een verdachte rekening met de leeftijd, lichamelijke gesteldheid en begripsvermogen, maar uiteindelijk bepaalt het OM wat er met een verdachte gebeurt. Wij zijn er toch vooral voor om de strafrechtelijke feiten boven tafel te krijgen.”²¹

Als de geïnterviewde politiefunctionarissen al weet hebben van concrete zaken, dan zijn het ook vaak zaken die snel afgerond kunnen worden:

Een politiefunctionaris:

“Het blijkt dat oudere verdachten toch gemakkelijker toegeven dat ze een strafbaar feit hebben gepleegd. Een zaak met senioren komt daarom in de regel sneller rond. Regelmatig gaat het om verdachten die ook nog nooit met de politie in aanraking zijn geweest.”

De geïnterviewden achten overleg met het OM van belang, ook omdat het vooral bij zeer oude verdachten regelmatig om mensen gaat die voor het eerst met een strafrechtelijke aanpak in aanraking komen:

Een politiefunctionaris:

“Als wij merken dat een verdachte op grond van zijn of haar leeftijd de gang van zaken bij de politie niet helemaal begrijpt, proberen wij de zaak niet koste wat kost rond te krijgen. In overleg met de officier van justitie wordt dan bepaald of het beter is in ieder geval een familielid of advocaat in kennis te stellen van de arrestatie van de verdachte.”

Analoog aan de advocaten wijst ook een politiefunctionaris op het belang van andere

---

²¹ Eenzelfde houding geldt voor de Sociale Verzekeringsbank (SVB). Speciaal voor het verhoren van oudere verdachten van sociale verzekeringsfraude is bij de SVB een training ontwikkeld.

mogelijkheden naast eventueel seniorenstrafrecht. Ook hier wordt het voorbeeld van een stringenter rijvaardigheidsbeleid onder ouderen aangehaald. Sowieso vinden de geïnterviewde politiefunctionarissen seniorenstrafrecht een brug te ver. Enerzijds wijzen zij op de relatief geringe omvang van de groep delinquente ouderen en anderzijds op de rol die de sociale omgeving kan spelen bij preventie:

Een politiefunctionaris:

“Het zou goed zijn als familieleden en vrienden van ouderen een beetje in de gaten houden dat deze niet vereenzamen. Ouderen kunnen rare dingen doen wanneer de stilte hen te veel wordt.”

Toch lijkt de politie soms ook met handen en voeten gebonden aan de strafrechtelijke procesgang, zoals uit het volgende citaat blijkt:

Een politiefunctionaris:

“Ik maak geregeld mee dat familieleden van een oudere me bellen omdat de man of vrouw in kwestie niet meer capabel genoeg is om met een auto aan het verkeer deel te nemen. De familie acht het dan onverantwoord dat dit nog gebeurt. ‘Ze zouden maar eens iemand omver rijden’ wordt dan vaak geopperd. Het probleem is alleen wij hiertegen niets kunnen doen. Pas als zich een misdrijf op grond van bijvoorbeeld de Wegenverkeerswet voordoet, nemen we die melding van de familieleden mee in de beslissing om naast het strafrechtelijk traject een procedure voor de ontzegging van de rijbevoegdheid te starten.”

3.1.3 Mening van enkele OM-leden

Naast de geïnterviewde OM-leden hebben de officieren van justitie die de internetenquête hebben ingevuld hun mening gegeven over de noodzaak van speciaal seniorenstrafrecht. Dit alles levert een bron van informatie op.²²

---

²² Het gaat dan met name om de vragen 20 en 21 uit de internetenquête die in de volgende paragraaf beschreven worden.

Intermezzo – Uitspraak van de rechtbank

Verdachte, inmiddels 85 jaar oud, heeft zich schuldig gemaakt aan diverse aan hem ten laste gelegde brandstichtingen en aan belaging. Ook heeft hij diverse ter informatie gevoegde brandstichtingen en vernielingen bekend. Indien geen rekening zou behoeven te worden gehouden met bijzondere persoonlijke omstandigheden, zou het opleggen van een aanzienlijke onvoorwaardelijke vrijheidsstraf gerechtvaardigd zijn. Gelet op de persoonlijke omstandigheden is het opleggen van een aanzienlijke vrijheidsstraf echter niet aan de orde. De rechtbank overweegt met nadruk dat verdachtes leeftijd op zichzelf genomen nog geen reden is om van het opleggen van een onvoorwaardelijke vrijheidsstraf af te zien. Rekening houdend met alle bijzondere omstandigheden wordt verdachte veroordeeld tot een gevangenisstraf van 12 maanden, waarvan 6 maanden voorwaardelijk.

Alle geïnterviewden en bijna alle respondenten uit de internetenquête achten het onnodig dat er een aparte taakaccenthouder senioren bij het OM komt.²³ Hiervoor zijn grofweg twee redenen aan te dragen. De eerste reden is dat officieren zichzelf zeer goed in staat achten om zelf dergelijke zaken af te handelen, ook omdat enkele officieren aangeven dat dergelijke zaken gewoon niet bijzonder genoeg zijn. Dit blijkt onder andere uit de volgende reactie:

Een officier:

“Het lijkt mij wat te veel eer om een taakaccent senioren te creëren. Voor zover ik kan overzien, is er niet een specifieke vorm van seniorencriminaliteit in die zin dat er soorten feiten zijn die bij uitstek door senioren zouden worden gepleegd. Volgens mij plegen senioren net als anderen delicten en die delicten moeten we mijns inziens op de gewone manier afdoen. In de strafmodaliteit, rondom aanhouding en voorarrest, kan de leeftijd van de verdachte een rol spelen. Ik denk dat iedere officier/advocaat-generaal in staat is daar rekening mee te houden.”

Sterker nog: een enkele officier vreest de precedentwerking die er mogelijk van een seniorentaakaccenthouder uit kan gaan:

---

23 Eén officier geeft het volgende aan: ‘deze problematiek behoeft aandacht, bijvoorbeeld via aparte reclasseringstrajecten. Een taakaccenthouder kan fungeren als vraagbaak’.

Een officier:

“Leeftijd heeft vanzelfsprekend invloed op de beoordeling van een zaak, maar wanneer de leeftijd van een verdachte op zichzelf een apart taakaccent zou betekenen dan is het hek van de dam. Dan kunnen we net zo goed ook taakaccenthouders voor vrouwen, motorrijders en mindervaliden aanstellen. Te veel differentiatie leidt niet tot verbetering van kwaliteit.”

De tweede reden is het aantal seniorenzaken dat geen speciale taakaccenthouder legitimeert. Regelmatig geven de respondenten aan dat het aantal zaken gewoon te gering is.

De officieren merken in de internetenquête op dat zij over voldoende instrumenten kunnen beschikken om rekening te houden met oudere verdachten. Enkele voorbeelden die zijn aangedragen zijn de wet zelf, sepotcodes, algemene beginselen van behoorlijk bestuur en jurisprudentie. Een officier verwoordt het aldus:

Een officier:

“Ik zie niet in waarom 65-plussers op een andere manier behandeld zouden moeten worden. Bij minderjarigen is die meerwaarde er duidelijk wel, maar niet bij ouderen. De wet schrijft namelijk al voor wat er moet gebeuren in het geval iemand bijvoorbeeld wegens dementie een vervolging niet kan vatten. Als daarvan geen sprake is, dient een 70-jarige verdachte juist niet door een gespecialiseerde officier vervolgd te worden.”

De officieren vinden een vergelijking met het jeugdstrafrecht in het algemeen ook te ver gaan. Interessant daarbij is wel, dat zij dit veelal beargumenteren met de omstandigheid dat voor minderjarigen speciale wetgeving van toepassing is. Kennelijk legitimeert dergelijk wetgeving ook direct een aparte taakaccenthouder.

Een enkele officier refereert aan de maatschappelijke ontwikkelingen. Gezien de vergrijzingsproblematiek ontstaat volgens hen steeds meer de tijdgeest dat 65-plussers als volwaardige maatschappelijke participanten worden aangemerkt. Neem bijvoorbeeld de discussie rond het verhogen van de pensioengerechtigde leeftijd. Het zou dan haaks op die gedachte staan om juist vanaf 65-plus specifieke wetgeving te creëren.

Een officier:

“Positieve discriminatie is niet noodzakelijk en ook niet gewenst. Mensen kunnen nog prima functioneren op oudere leeftijd. In bepaalde functies zien wij ook vaak 65-plussers verantwoordelijkheden dragen. Neem bijvoorbeeld de functies in raden van bestuur en regeringsleiders. Ik zie niet in waarom 65-plussers op een andere manier behandeld zouden moeten worden.”

Een aantal officieren draagt alternatieven aan om tegemoet te komen aan een eventuele wens tot meer aandacht voor oudere verdachten. Daarbij denken ze aan zaken als een brochure met informatie, het verwerken van seniorenaspecten in cursussen en het opstellen van richtlijnen. Ook zien zij een rol weggelegd voor de reclassering als het gaat om toegespitste begeleiding. In dat kader verwijst een officier ook naar de Beslissingsondersteuning onderzoek Geestvermogens (BooG) 2.0. BooG 2.0 is een landelijke webapplicatie (via justitiweb) waarmee het besluit rond een eventueel gedragsdeskundig onderzoek kan worden ondersteund. Het is een keteninstrument met verschillende modules voor rechtsplegers, de Raadsonderzoeker en de psychiater of psycholoog. BooG 2.0 kent een jeugd- en een volwassenenversie. Na invulling resulteert BooG 2.0 in een advies dat door de ketenpartners ingezien kan worden.²⁴

3.1.4 Resumé

Voor het onderzoek zijn enkele advocaten, politiefunctionarissen en OM-leden benaderd voor hun visie op seniorencriminaliteit. Door het geringe aantal geïnterviewden levert dit voor de advocaten en politiefunctionarissen hooguit een eerste verkenning op. Omdat de meningen van de OM-leden zijn gelardeerd met de open antwoorden in de internetenquête, ontstaat een uitgebreider beeld van wat zij van seniorencriminaliteit denken.

De geraadpleegde advocaten zien niet direct de meerwaarde van speciaal seniorenstrafrecht. De dagelijkse rechtsgang voorziet namelijk al in mogelijkheden om een hoge leeftijd van een verdachte als mogelijke grond voor seponering mee te nemen. De geraadpleegde politiefunctionarissen merken een analoge werkwijze in hun politiepraktijk op; ook daarin wordt rekening gehouden met de leeftijd van ouderen. De geïnterviewden geven aan dat zij in hun politieregio geen taakaccenthouder voor senioren hebben. De officieren van justitie merken op dat de juridische mogelijkheden en hun expertise voldoende zijn om op de juiste wijze om te gaan met seniorencriminaliteit.

3.2 Resultaten uit de internetenquête onder officieren van justitie

In deze paragraaf bespreken we de resultaten uit de internetenquête.²⁵ Allereerst wordt ingegaan op de respons en kenmerken van de deelnemers om vervolgens in te zoomen op het onderwerp van onderzoek seniorencriminaliteit.

25% van de OvJ's in Nederland werkt mee aan de internetenquête

Zoals eerder in hoofdstuk 1 werd aangegeven zijn er in totaal 600 e-mails aan officieren van justitie verstuurd met het verzoek om de internetenquête over seniorencriminaliteit in te vullen. Goed om aan te geven is dat er met de 600 verstuurde e-mails sprake is van het benaderen van nagenoeg alle OvJ's in ons land.²⁶ In totaal vulden 148 officieren van justitie de internetenquête in, wat neerkomt op een respons van 25%. Zeker gezien het moment waarop het onderzoek werd uitgevoerd – in de zomervakantie²⁷ – is dit een prima respons. Daarnaast blijkt dat de OvJ's die hebben deelgenomen over het algemeen kunnen bogen over een flink aantal jaren ervaring als OvJ getuige het overzicht in tabel 3.1.²⁸

Tabel 3.1 – Overzicht van het aantal jaren dat de respondenten werkzaam zijn (n=148)

Aantal jaren	Percentage
0-1	3
1-3	29
4-10	34
11 - 20	24
> 21	10

42% van de OvJ's heeft de laatste anderhalf jaar een seniorenzaak behandeld

Van de ondervraagde OvJ's geeft 42% aan sinds 1 januari 2007 tot medio de zomer 2008 één of meerdere zaken tegen 65-plussers te hebben behandeld. Alleen in het jaar 2007 ging het bij deze groep om gemiddeld 3,7 zaken per officier van justitie waarbij het opvalt dat een klein aantal officieren van justitie (n=10) gespecialiseerd lijkt te zijn in zaken tegen senioren. Zij behandelen op jaarbasis ten minste 10 zaken. Goed om te vermelden, is dat de OvJ's aangeven dat het aantal zaken tegen senioren naar schatting minder dan 5% van het totale aantal strafzaken betreft. In het vorige hoofdstuk is een beeld gegeven van de omvang en de aard van de strafbare feiten

25 Zie bijlage 5 voor de internetenquête.

26 Officieren die zelf geen strafzaken behandelen (zoals hoofdofficieren) zijn niet benaderd.

27 OvJ's van sommige parketten in het land hebben in het geheel niet meegewerkt en OvJ's van andere parketten zijn vrij goed vertegenwoordigd. Van landelijke spreiding van deelnemende OvJ's is in elk geval sprake.

28 In verband met de omvang van de onderzoeksgroep ronden we percentages af tot hele getallen waardoor het totaal niet altijd optelt tot 100%.

waaraan 65-plussers zich schuldig maken. Het type zaken dat de deelnemende OvJ's aan de internetenquête hebben behandeld, vertoont een overeenkomstige verdeling. 51% van de zaken heeft betrekking op het Wetboek van Strafrecht, 18% op de Wegenverkeerswet, 14% op de Wet Economische Delicten, 8% op de Opiumwet en 10% op overige wetten.

De verdachten waar de respondenten mee te maken hebben gehad, zijn vooral onder de 70 jaar. 49% is tussen de 65 en 70 jaar, 29% tussen de 70 en 75 jaar, 8% tussen de 75 en 80 jaar en 14% ouder dan 80 jaar.

Het OM schakelt deskundigen in

Het OM kan een deskundige²⁹ raadplegen en/of onderzoek laten uitvoeren naar leeftijdsgerelateerde factoren die van invloed geweest kunnen zijn op het gedrag van de verdachte op leeftijd. In tabel 3.2 staat een overzicht.

Tabel 3.2 – Percentage van de seniorenzaken waarin door de OvJ in 2007 een deskundige is ingeschakeld naar type (n=52)

Onderzoek uitgevoerd naar:	Percentage
Lichamelijke gesteldheid	25
Medicijngebruik	15
Psychische gesteldheid	35
Rijvaardigheid	15
Andere persoonskenmerken	35

Uit tabel 3.2 komt naar voren dat het OM in zaken waar het senioren betreft door deskundigen onderzoek laat uitvoeren naar verschillende aspecten. Vooral onderzoek naar de psychische gesteldheid van de verdachte (persoonlijkheid, cognitieve vaardigheden, mentale toestand) en andere persoonskenmerken komen in ruim een derde van de gevallen voor.

De afdoeningsbeslissing beïnvloed?

Aan de officieren van justitie die in 2007 zaken hebben behandeld waar een 65-plusser de verdachte was, is gevraagd of ze bij de afdoeningsbeslissing overwogen dan wel daadwerkelijk rekening hebben gehouden met de gesteldheid van de verdachte. In tabel 3.3 staat hiervan een overzicht.

29 Te denken valt aan een (huis-)arts, psycholoog of psychiater.

Tabel 3.3 – Percentage van de OvJ's dat aangeeft in seniorenzaken in de afdoening overwogen heeft dan wel daadwerkelijk rekening heeft gehouden met de gesteldheid van de verdachte in 2007 (n=52)

Bij afdoeningsbeslissing rekening gehouden met	Percentage 'overwogen'	Percentage 'daadwerkelijk'
Lichamelijke gesteldheid	65	50
Mentale/psychische gesteldheid	46	38

Uit tabel 3.3 komt naar voren dat OvJ's zeker als het gaat om de lichamelijke gesteldheid (65%) overwogen daar rekening mee te houden. De helft van de officieren geeft uiteindelijk aan dat ze bij hun afdoeningsbeslissing daadwerkelijk rekening gehouden hebben met de lichamelijke gesteldheid. Bij het rekening houden met de mentale/psychische gesteldheid zien we wederom dat meer OvJ's overwogen hier rekening mee te houden dan dat dit uiteindelijk daadwerkelijk gebeurt.

Van de OvJ's houdt 45% rekening met kenmerken van de oudere verdachte

Op de vraag of OvJ's in hun laatste seniorenzaak op enigerlei wijze rekening hebben gehouden met de lichamelijke of geestelijke gesteldheid of andere lichaamsgerelateerde kenmerken van de verdachten geeft 45% aan dat te doen. In tabel 3.4 staat een overzicht van die kenmerken en daarin is te zien dat lichamelijke en geestelijke c.q. emotionele kenmerken de boventoon voeren.

Tabel 3.4 – kenmerken van oudere verdachten waar de OvJ rekening mee houdt

Kenmerk	Percentage genoemd
Fysieke gezondheidsproblemen	54
Geestelijke en emotionele problemen	31
Psychiatrische problemen	8
Hoge leeftijd in relatie nut straf	8

Het aantal keren dat fysieke gezondheidsproblemen worden genoemd, liggen – zo blijkt uit tabel 3.4 – het hoogst. Het gaat daarbij bijvoorbeeld om hartklachten, slechtziendheid of het slecht ter been zijn. Bij geestelijke en emotionele problemen gaat het om vergeetachtigheid en verwardheid.

Naast bovengenoemde problemen melden twee OvJ's dat er tijdens de zitting geen documentatie van de verdachte meer bekend c.q. beschikbaar was terwijl verdachte een recidivist was.

De manier waarop de OvJ rekening heeft gehouden met de kenmerken van de oudere verdachte is weergegeven in tabel 3.5.

Tabel 3.5 – Manier waarop de OvJ rekening houdt met de kenmerken van oudere verdachten³⁰

	Percentage genoemd
Aanpassen strafeis: lagere straf gevorderd	35
Geen aanhouding gevorderd	26
Aanpassen strafeis: voorwaardelijke sanctie gevorderd	26
Aanpassen strafeis: andere werkstraf gevorderd	17
Raadplegen deskundige op het gebied van lichamelijke gesteldheid	13
Raadplegen deskundige op het gebied van psychische gesteldheid	13
Geen voorlopige hechtenis gevorderd	9
Aanpassen strafeis: bijzondere voorwaarde(n) gevorderd	9
Geen in verzekeringstelling gevorderd	4
Aanpassen afdoeningmodaliteit: transactie aangeboden	4
Raadplegen deskundige met betrekking tot medicijngebruik	4
Raadplegen deskundige op het gebied van rijvaardigheid	4
Anders (respondent weet niet meer precies wat, maar wel dat hij er rekening mee gehouden heeft)	4

In tabel 3.5 is te zien dat als de OvJ rekening houdt met kenmerken van oudere verdachten dit in algemene zin betekent dat de strafeis milder is.

Op basis van COMPAS-gegevens blijkt dat een lager percentage oudere verdachten naar de rechter worden doorgestuurd (zie tabel 3.6). Oudere verdachten krijgen in de helft van de gevallen een transactie aangeboden en een voorwaardelijk sepot opgelegd. De cijfers in tabel 3.6 zijn echter niet gecorrigeerd voor de zwaarte van gepleegde feit. De zwaarte van het gepleegde feit speelt een belangrijke rol bij de beslissing van de OvJ om de zaak te seponeren, een transactievoorstel te doen, of voor de rechter te brengen. Dit betekent dat de bevinding dat senioren, vergeleken met alle verdachten, minder vaak voor de rechter hoeven te verschijnen zowel veroorzaakt kan zijn doordat zij minder zware feiten plegen als doordat de OvJ rekening houdt met kenmerken van oudere verdachten.

³⁰ Omdat er meerdere antwoorden mogelijk zijn, telt het totaal op tot boven de 100%.

Tabel 3.6 – Afdoeningsmodaliteiten voor senioren en alle verdachten (in procenten)

Afdoeningsmodaliteit	Senioren		Alle verdachten	
	1996	2007	1996	2007
Onvoorwaardelijk sepot	22	14	20	11
Transactie en voorwaardelijk sepot	50	48	25	29
Naar de rechter	28	38	55	60

Intermezzo - seniorencriminaliteit uit de praktijk

Het betreft een bijna 80-jarige docent scheikunde die zijn kennis ter beschikking heeft gesteld aan producenten van synthetische drugs.

Verdachte heeft een aantal flessen port in een winkel gestolen.

Een man van midden zeventig heeft zich schuldig gemaakt aan fraude met een bedrijfsadministratie.

Alles bij het oude?

Aan alle respondenten – dus ook zij die in de afgelopen anderhalf jaar geen zaken tegen 65-plussers hebben behandeld – is gevraagd of zij van mening zijn dat er (op termijn) aparte officieren van justitie en advocaten-generaal zouden moeten komen met een taakaccent voor 65-plussers. Verreweg de meeste respondenten (94%) achten dit niet noodzakelijk. Van de voorstanders heeft 33% in de afgelopen anderhalf jaar één of meerdere zaken met een oudere verdachte behandeld.

Van alle 148 respondenten geven er 6 te kennen (4%) dat er in hun optiek een wijziging van de strafwetgeving noodzakelijk is met betrekking tot 65-plussers. Die wijzigingen zouden dan volgens 5 van hen betrekking moet hebben op het niet meer schonen van justitiële documentatie na het 80ste jaar. Eén OvJ wijst op het belang van aparte executiemogelijkheden voor senioren.

3.3 Analyse van een dynamische casus

Na een uitvraag per e-mail hebben acht officieren van justitie over een hypothetische zaak commentaar gegeven. De werkwijze die gehanteerd is, ziet er als volgt uit. Wij hebben een basiszaak aangedragen die we steeds verder aanvullen met bepaalde informatie. Die informatie heeft betrekking op de leeftijd en/of de fysieke en psychische kenmerken van de verdachte. Per aanvulling is aan de OvJ's telkens om kort schriftelijk commentaar gevraagd. Allereerst schetsen we de basiszaak.

Basiszaak: de stalker

Een vrouw is gescheiden van haar man. Sinds de scheiding blijft hij haar achtervolgen, bedreigt haar telefonisch en staat haar op te wachten. De vrouw heeft telefoongesprekken opgenomen en foto's van de man gemaakt terwijl hij op de hoek van de straat staat. Er is voldoende bewijs voor succesvolle vervolging. U behandelt de zaak.

Situatie 1 – leeftijd heeft geen invloed op bejegening en strafeis

Aan de officieren van justitie werd allereerst gevraagd hoe ze de verdachte bejegenen en wat de strafeis is als de verdachte een gezonde man is van 40, 66 of 78 jaar.

De acht OvJ's zijn zeer eensgezind als het gaat om de bejegening van de verdachten. Ze zouden namelijk geen verschil maken in de bejegening omdat het verschil in leeftijd bij een gezonde man niet relevant is. Ook in de strafeis (OvJ's stellen een werkstraf plus voorwaardelijke gevangenisstraf voor) zijn zeven OvJ's het erg met elkaar eens en maken ze geen verschil naar leeftijd. Er is één OvJ die bij de 78-jarige verdachte aangeeft een geldboete in plaats van een taakstraf te geven: *'Ik denk dat een taakstraf op 78 jarige leeftijd niet meer in de rede past, omdat men op die leeftijd vaak niet meer in staat is om arbeid te verrichten.'*

Situatie 2 – leeftijd en/of slecht ter been zijn heeft geen invloed op bejegening en strafeis

Aan de casus wordt toegevoegd dat de verdachte slecht ter been is en wederom wordt aan de OvJ's gevraagd naar bejegening en strafeis bij een verdachte van 40, 66 en 78 jaar.

Wederom is men het eens over de bejegening, want hier maakt men bij de verdachten met een verschillende leeftijd geen verschil in. Een van de OvJ's daarover: *'Het slecht ter been zijn is geen excuus voor de verwijtbare handelingen en dus zal de bejegening hetzelfde zijn ongeacht de leeftijd.'* Er zijn nu overigens twee OvJ's die aangeven dat indien de verdachte slecht ter been is, er een geldboete in plaats van een werkstraf geëist zal worden. Zij maken daarbij geen onderscheid naar leeftijd. De ene officier die bij de 78-jarige een andere strafeis heeft (geldboete), heeft dat ook nu weer.

Situatie 3 – leeftijd en/of concentratieproblemen hebben nauwelijks invloed op bejegening en strafeis

Aan de casus wordt toegevoegd dat de verdachte last zegt te hebben van concentratieproblemen en wederom wordt aan de OvJ's gevraagd naar bejegening en strafeis bij een verdachte van 40, 66 en 78 jaar.

Er is nu één OvJ die, gelet op de leeftijd, bij de 66- en de 78-jarige verdachte een aanvraag gaat doen voor een NIFP-consult. De officier die bij de 78-jarige een andere strafeis heeft (geldboete), heeft dat ook nu weer. De overige OvJ's laten leeftijd en concentratieproblemen niet meewegen in hun bejegening en strafeis.

Situatie 4 – leeftijd niet van invloed op een BOOG-aanvraag

Na deze situatie geven we de OvJ's de volgende extra input en vraag bij de casus. Stel: de stalker mishandelt de vrouw zwaar, door haar met een mes te steken. Zou u een advies

Beslissingsondersteuning onderzoek Geestvermogens (BOOG) aanvragen als het een verdachte van 40, 66 of 78 jaar is die zegt last te hebben van concentratieproblemen?

Slechts één OvJ zou geen BOOG aanvragen en de anderen maken hier ongeacht de leeftijd van de verdachte wel gebruik van. Een OvJ: *'Aangezien ik stalking en daarop volgend geweld dermate verontrustend vind en ik te weinig verstand heb van eventuele afwijkende geestvermogens lijkt het mij verstandig om met behulp van BOOG te bekijken of nader psychologisch en/of psychiatrisch onderzoek wenselijk is. Met name op het onderdeel toerekeningsvatbaarheid en herhalingsgevaar. Dit vind ik onafhankelijk van de leeftijd van de verdachte nu het hier ook gaat om het slachtoffer.'*

Een collega vult aan... *'Voor het slachtoffer maakt de leeftijd van de verdachte niets uit.'*

Er is één OvJ die zich gezien de ernst van het feit zou verzetten tegen schorsing bij voorgeleiding. Hij wijst er voor de 66- en 78-jarige verdachten op dat eventuele detentieongeschiktheid in verband met de leeftijd bij hen aan het licht zou kunnen komen.

Resumerend

Wanneer we de resultaten uit de dynamische casus nader beschouwen dan blijkt dat de OvJ's in hun bejegening eigenlijk geen rekening houden met de leeftijd van de verdachte c.q. senioren niet anders bejegenen dan een jongere verdachte die hetzelfde feit pleegt. Dit is opmerkelijk, aangezien uit tabellen 3.5 en 3.6 het beeld naar voren komt dat officieren wel degelijk rekening houden met kenmerken van oudere verdachten. Zo wordt aan hen veel vaker dan bij jongere verdachten een transactie of voorwaardelijk sepot aangeboden en zegt meer dan eenderde van de ondervraagde officieren na dagvaarding een lagere straf te vorderen. Bij de dynamische casus moet in ogenschouw worden genomen dat het om slechts acht responderende officieren gaat.

Ook lichamelijke en geestelijke ongemakken hebben nauwelijks invloed op de bejegening van oudere verdachten. Het enige waar sommige OvJ's rekening mee houden c.q. zich bewust van zijn, is het onvermogen van oudere verdachten om alle vormen van straf te kunnen ondergaan. Men stelt dan een geldboete voor in plaats van een werkstraf en daarnaast is één OvJ zich bewust van het feit dat een 65-plusser detentieongeschikt zou kunnen zijn.

4. De balans opgemaakt

In dit rapport is een eerste verkenning gemaakt van het verschijnsel seniorencriminaliteit. Reden hiervoor is dat er met betrekking tot criminaliteit gepleegd door 65-plussers sprake is van een 'grijs gebied' als het gaat om omvang, ontwikkeling, aard en wijze waarop er bij het OM, door officieren van justitie, mee wordt omgegaan.

In dit rapport zijn we op zoek gegaan naar de antwoorden op die vragen door het uitvoeren van data-analyses (HKS, Compas), het raadplegen van CBS-cijfers, het afnemen van interviews met functionarissen uit de advocatuur, de regiopolitie en het OM, het uitzetten van een internetenquête onder officieren van justitie in het land en het voorleggen van een casus aan een aantal officieren van justitie.

In dit afsluitende hoofdstuk, dat te lezen is als een samenvatting, zetten we de belangrijkste resultaten uit de diverse uitgevoerde onderzoeksactiviteiten op een rij.

Ondanks toename van oudere verdachten is seniorencriminaliteit nog steeds een bescheiden probleem

Anno 2007 worden er door de politie ruim 5.500 verdachten geregistreerd in HKS inzake het plegen van een misdrijf. In een periode van elf jaar is hun aantal bijna verdubbeld want er is sprake van een toename van 85% tussen 1996 en 2007. Deze toename lijkt groot, maar moet worden gerelateerd aan de toename van 46% die voor de gehele verdachtenpopulatie geldt.

De cijfers moeten in perspectief geplaatst worden en enige bescheidenheid is daarbij op zijn plaats. Van alle 65-plussers komt in 2007 0,2% als verdachte voor bij de politie. Daarnaast blijkt dat het aandeel van seniorencriminaliteit binnen de totale criminaliteit weliswaar toeneemt, maar dat in 2007 slechts 2,3% van alle verdachten ouder is dan 65 jaar.

Nadere analyses laten zien dat de 'jongere groep' van 65-69 jaar oververtegenwoordigd is, maar dat de kleine groep 80-plussers relatief gezien de sterkste groei doormaakt. Hun aandeel verviervoudigt namelijk tussen 1996 en 2007. Kijkend naar alle leeftijdsgroepen vanaf 12 jaar dan blijken de onderscheiden groepen ouderen de sterkst groeiende verdachtengroepen te zijn. Niettemin stijgt ook het aandeel verdachten tot 65 jaar tussen 1996 en 2007 van 1,46 naar 2,04% van het betreffende deel van de populatie.

Als gekeken worden naar het aantal verdachten per 1.000 personen in alle leeftijdscategorieën, dan blijkt dat onder de personen jonger dan 65 jaar de meeste verdachten voorkomen. Binnen de leeftijdsklassen komt onder alle 65-pluscategorieën per 1.000 personen een fractie van de verdachten voor als vergeleken worden met de categorieën jonger dan 65 jaar. Ook in de ontwikkeling in jaren levert het beeld op dat de 65-plussers in absolute cijfers nog steeds ruimschoots achterblijven bij de personen onder 65 jaar.

Alhoewel het aandeel van de mannelijke verdachten, net als bij andere categorieën verdachten, veel groter is dan van vrouwelijke verdachten is het wel opvallend dat het percentage vrouwelijke verdachten van 65 jaar en ouder iets hoger ligt dan het percentage vrouwelijke verdachten in de totale populatie.

Senioren maken zich tegenwoordig in de eerste plaats schuldig aan verkeersdelicten, op afstand gevolgd door geweldsdelicten en vermogensdelicten. Bij overige verdachten ligt het accent op vermogensmisdrijven, gevolgd door geweldsdelicten. Voorts valt op dat oudere mannen vooral verkeers- en geweldsdelicten plegen en oudere vrouwen voornamelijk verkeers- en vermogensdelicten.

Van de politie naar het openbaar ministerie

Net als bij de politie is er ook binnen Compas van het OM sprake van een toename van de oudere verdachten. De stijging is met 67% tussen 1996 en 2007 wel iets bescheidener en in 2007 krijgt het OM te maken met 4.466 verdachten. Maar ook deze gegevens moeten worden gerelateerd aan de algemeen stijgende percentages bij alle verdachten tezamen. Als het gaat om de kenmerken van de groep verdachten dan zijn die op hoofdlijnen vergelijkbaar met de eerdere beschrijving die we daarvan hebben gegeven op basis van de politiecijfers.

Interessant is het om in te zoomen op de vraag of de politie oudere verdachten meer of juist minder doorstuurt naar het OM. Uit de beschikbare cijfers blijkt dat een groeiend aantal oudere verdachten niet bij het OM instroomt. Dit is te verklaren door het ombuigen van een deel van de OM-instroom naar het Centraal Justitieel Incassobureau. Vergeleken met de overige verdachten worden senioren tegenwoordig juist iets vaker naar het OM gezonden.

Meer ouderen in 2020 binnen de justitieketen

Er zijn prognoses gemaakt van de ontwikkeling van het aantal oudere verdachten waar politie en OM mee te maken krijgen. Er zijn twee prognoses berekend. De eerste is gebaseerd op de trend tussen 1996 en 2006 van het aantal oudere verdachten, de tweede is gemaakt op basis van de bevolkingsprognose tot 2020. Voor HKS ligt de bandbreedte tussen (afgerond) 7.700 en 8.300 verdachten en bij COMPAS tussen 6.200 en 6.600 verdachten. Politie en OM dienen de komende jaren dus rekening te houden met een stijging van de instroom van senioren.

De prognoses houden overigens geen rekening met achtergrondfactoren die van invloed kunnen zijn op de criminaliteit van senioren en zijn daarom slechts indicatief. De achtergrondfactoren zijn divers van aard en kunnen demografische, maatschappelijke, economische en institutionele aspecten hebben. Bovendien zijn daarnaast nog andere factoren te bedenken die op de prognose van invloed zijn, zoals het ophelderingspercentage van misdrijven. Ook kunnen seniorspecifieke omstandigheden, zoals het percentage alleenstaanden, van invloed zijn.

Vervolg van senioren

Op basis van de uitgevoerde internetenquête waaraan 25% van alle officieren van justitie in ons land deel heeft genomen, blijkt dat minder dan de helft de laatste anderhalf jaar één of meerdere

zaken tegen 65-plussers heeft behandeld. Men schat dat minder dan 5% van het totaal aantal strafzaken tegen senioren is gericht.

Houden OvJ's rekening met de kenmerken van de oudere verdachte?

Net als bij andere zaken schakelt de OvJ ook bij ouderen – indien nodig – een deskundige zoals een arts, psycholoog of psychiater in. Onderzoek naar persoonlijkheidskenmerken, psychische gesteldheid en lichamelijke gesteldheid wordt in een derde tot een kwart van de zaken tegen ouderen aangevraagd en uitgevoerd. Het blijkt dat 45% van de OvJ's in zijn laatste seniorenzaak rekening heeft gehouden met de lichamelijke of geestelijke gesteldheid van de verdachte. De wijze waarop zich dat uit, laat zich het best omschrijven met het eisen van een lichtere of minder verreikende straf. Te denken valt letterlijk aan het vorderen van een lagere of voorwaardelijke straf, maar ook aan het vorderen van een geldboete in plaats van een werkstraf. Wanneer we een groep OvJ's eenzelfde casus voorleggen, blijken ze in hun bejegening geen rekening te houden met de leeftijd van de verdachte. Wel is er nu ook in sommige gevallen sprake van een andere (mildere) straf. Uit de COMPAS-gegevens blijkt dat oudere verdachten inderdaad vaker een transactie aangeboden en een voorwaardelijk sepot opgelegd krijgen.

Apart seniorenstrafrecht?

Zowel vanuit de advocatuur, de regiopolitie als het OM wordt het niet als noodzakelijk gezien dat er aparte taakaccenthouders senioren dan wel een apart seniorenstrafrecht in ons land zouden moeten komen. Eigenlijk is men de mening toegedaan dat er voldoende instrumenten zijn (de wet zelf, sepotcodes en jurisprudentie) om met deze specifieke categorie verdachten om te gaan en daarnaast vindt men dat de geringe omvang van het probleem geen specifieke aanpak rechtvaardigt. Wel wijst een aantal experts op het belang van een stringenter rijvaardigheidsbeleid voor ouderen en geven OM-ers het belang aan van informatieverstrekking en deskundigheidsbevordering over ouderenproblematiek in relatie tot criminaliteit, het eventueel opstellen van richtlijnen én het belang dat justitiële documentatie na het tachtigste jaar niet meer automatisch geschoond wordt. Dit laatste punt zal, zeker gezien de sterkste stijging in de groep verdachten van 80 jaar en ouder, steeds actueler worden.³¹

Conclusie

Op basis van de onderzoeksresultaten kunnen we concluderen dat de gesignaleerde toename van het aantal oudere verdachten grotendeels verklaarbaar is uit algemene factoren. Met name de verhoging van de opsporingseffectiviteit van de politie en de vergrijzing van de bevolking

---

31 in dit kader staat een wetswijziging gepland die hierin voorziet. De inwerkingtreding van deze wetswijziging rond de identiteitsvaststelling van verdachten en veroordeelden staat gepland voor 1 september 2009 en moet nog ter goedkeuring worden voorgelegd aan de Tweede Kamer. Bron: Tweede Kamer, vergaderjaar 2007-2008, 31 436, nrs. 1 tot en met 9.

spelen een belangrijke rol. Het is aannemelijk dat politie en justitie in de nabije toekomst te maken zullen krijgen met een nog hogere instroom van senioren. In de praktijk heeft de verhoogde instroom tot nu toe niet geleid tot een behoefte aan vergaande maatregelen. Wel kan het verstandig zijn om op bepaalde punten nader te bezien of extra maatregelen geïndiceerd zijn.

Literatuurlijst

Alphen, B. van en Oei, K. De toename van 60+-criminaliteit in Nederland: een verkenning. In: *Proces*, 2008/3.

Moolenaar, D.E.G, Diephuis, B., Gammeren-Zoetewij, M. van, Kalidien, S., Leertouwer, E.C. en Tulder, F.P. van. Capaciteitsbehoefte justitiële ketens 2013. Beleidsneutrale ramingen. Den Haag: WODC, 2008.

SWOV Stichting Wetenschappelijk Onderzoek Verkeersveiligheid: SWOV Factsheet Ouderen in het verkeer. Leidschendam: SWOV, 2008.

Tulder, F.P. van en Moolenaar, D.E.G. Demografische ontwikkelingen het beroep op Justitievoorzieningen. In: Laan, A.M. van der, Vervoorn, L., Nimwegen, N. van en Leeuw, F.L. (red.) *Justitie en demografie: over ontgroening, vergrijzing en verkleuring. Veranderingen in bevolkingssamenstelling en de gevolgen voor Justitie*. Den Haag: WODC, 2007.

Bijlage 1: Tabellen bij hoofdstuk 2

Tabel 1: Aantallen verdachten van 65 jaar en ouder in HKS en COMPAS, naar verkorte CBS-standaardclassificatie

Jaar	HKS				COMPAS					
	Strafrecht	Drugs	Wapens	verkeer	Overige	Strafrecht	Drugs	Wapens	verkeer	Overige
1996	1.825	39	50	1.130	281	1.054	29	47	964	586
1997	1.785	33	37	1.207	228	1.010	27	47	1.027	666
1998	1.951	50	61	1.373	286	1.028	43	58	1.032	610
1999	1.690	50	46	1.461	264	893	32	64	1.066	530
2000	1.385	60	41	1.273	238	919	52	57	1.076	490
2001	1.520	85	31	1.396	283	945	49	56	1.113	480
2002	1.837	89	79	1.589	404	1.040	69	60	1.169	533
2003	2.062	122	52	1.904	415	1.290	75	46	1.352	700
2004	2.126	129	65	1.990	449	1.397	99	57	1.316	749
2005	2.392	165	69	2.272	561	1.664	129	53	1.370	679
2006	2.566	212	83	2.379	575	1.859	136	58	1.465	686
2007	2.591	187	85	2.873	480	1.962	126	67	1.671	663

Tabel 2: Aandeel mannen en vrouwen in HKS-verdachten per jaar (in procenten)

Jaar	Vrouw totaal	Man totaal	Vrouw 65-plus	Man 65-plus
1996	13,1	86,9	27,4	72,6
1997	12,7	87,3	26,6	73,4
1998	12,6	87,4	24,1	75,9
1999	12,3	87,7	22,2	77,8
2000	11,6	88,4	22,0	78,0
2001	12,2	87,8	20,9	79,1
2002	12,8	87,2	20,5	79,5
2003	12,9	87,1	19,0	81,0
2004	13,0	87,0	19,2	80,8
2005	13,6	86,4	18,5	81,5
2006	14,1	85,9	18,1	81,9
2007	14,6	85,4	19,1	80,9

Tabel 3: Aandeel mannen en vrouwen in COMPAS-verdachten per jaar (in procenten)

Jaar	Vrouw totaal	Man totaal	Vrouw 65-plus	Man 65-plus
1996	12,4	87,6	20,0	80,0
1997	12,6	87,4	17,5	82,5
1998	12,6	87,4	19,5	80,5
1999	12,7	87,3	17,6	82,4
2000	12,3	87,7	19,0	81,0
2001	12,6	87,4	17,8	82,2
2002	12,8	87,2	15,9	84,1
2003	12,9	87,1	15,9	84,1
2004	13,3	86,7	16,2	83,8
2005	13,8	86,2	16,5	83,5
2006	14,4	85,6	17,5	82,5
2007	14,9	85,1	18,2	81,8

Tabel 4: Verwacht aantal verdachten in HKS en Compas volgens twee scenario's

	Scenario 1		Scenario 2	
	HKS	Compas	HKS	Compas
2007	5.527	4.466	5.527	4.466
2008	5.739	4.629	5.622	4.543
2009	5.951	4.792	5.744	4.642
2010	6.163	4.955	5.882	4.753
2011	6.375	5.118	5.996	4.845
2012	6.587	5.281	6.255	5.054
2013	6.799	5.445	6.490	5.244
2014	7.011	5.608	6.690	5.406
2015	7.222	5.771	6.868	5.550
2016	7.435	5.934	7.032	5.682
2017	7.647	6.097	7.186	5.807
2018	7.859	6.260	7.349	5.938
2019	8.071	6.423	7.503	6.063
2020	8.282	6.586	7.657	6.187

Bijlage 2: Verkorte CBS-standaardclassificatie Misdrijven

Het betreft misdrijven strafbaar gesteld in:

- 1 Wetboek van Strafrecht, waarvan
  - geweldsmisdrijven, waaronder gewelddadige seksuele misdrijven
  - vermogensmisdrijven, waaronder eenvoudige en gekwalificeerde diefstal
  - vernielingen en openbare orde
  - overige misdrijven
- 2 Wegenverkeerswet
- 3 Wet op de economische delicten
- 4 Drugs
- 5 Wet wapens en munitie
- 6 Wetboek van Militair Strafrecht
- 7 Overige wetten

In onderhavig onderzoek naar seniorencriminaliteit vallen de zaken op basis van de Wet op de economische delicten en het Wetboek van Militair Strafrecht onder Overige wetten. Voor de analyses in hoofdstuk 2 resteren dus vijf hoofdcategorieën.

Bijlage 3: Delicttypen uit het Wetboek van Strafrecht

Type	Beschrijving	Artikelen	
Vernieling	Overige vernieling*	350 t/m 354 Sr.	
Openbare orde	Openbare orde	131 t/m 151A Sr.	
	Gemeengevaarlijke misdrijven	157 en 158 Sr.	
	Openbaar gezag	177 t/m 206 Sr.	
Vermogen	Muntmisdrijven	208 t/m 214 Sr.	
	Eenvoudige diefstal	310 Sr.	
	Diefstal door middel van braak	311.1.5 Sr.	
	Overige gekwalificeerde diefstal	311 t/m 311.1.4 Sr.	
	Afpersing	317 Sr.	
	Verduistering	321 t/m 323 Sr.	
	Bedrog	326 t/m 339 Sr.	
	Heling/schuldheling	416 en 417 Sr.	
	Geweld	Seksuele misdrijven	242 t/m 250 bis Sr.
		Bedreiging	285 Sr.
Moord/doodslag		287 t/m 292 Sr.	
Overige misdrijven tegen het leven		293 t/m 296 Sr.	
Mishandeling		300 t/m 306 Sr.	
Dood en letsel door schuld		307 t/m 309 Sr.	
	Diefstal met geweld	312 Sr.	

* De rubriek 'overige vernieling' is een optelling van alle vernielingsrubrieken, dus ook de vernieling van auto's, openbaar vervoer en openbare gebouwen valt hieronder.

Bijlage 4: Lijst van experts

Naam	Functie
Dhr. Anker	Strafrechtadvocaat te Leeuwarden
Mevr. De Boer	Officier van justitie Parket Rotterdam
Mevr. Degen	Strafrechtadvocaat te Delft
Mevr. Eijkelenboom	Beleidsmedewerkerbij Functioneel Parket OM Den Haag
Dhr. Hulshof	Politiefunctionaris politie Gelderland-Midden
Dhr. Kamp	Officier van justitie Parket Utrecht
Dhr. Onderwater	Officier van justitie Parket Haarlem
Mevr. Snijder	Officier van justitie Parket Amsterdam
Dhr. Van Dam	Politiefunctionaris politie Groningen
Mevr. Van den Bosch	Strafrechtadvocaat te Amsterdam
Dhr. Van de Velde	Strafrechtadvocaat te Almere
Dhr. Van Loon	Hoofd Recherche Sociale Verzekeringsbank
Dhr. Van Weers	Strafrechtadvocaat te Amsterdam
Dhr. Venema	Politiefunctionaris politie Utrecht

Bijlage 5: Internetenquête seniorencriminaliteit

"In deze enquête vragen we uw mening over verschillende aspecten rond seniorencriminaliteit. Hieronder verstaan we criminele activiteiten van 65-plussers. We zijn met name geïnteresseerd in uw persoonlijke ervaringen met strafzaken tegen 65-plussers. Hoewel we beseffen dat in één zaak sprake kan zijn van meerdere verdachten, verzoeken wij u zich te richten op de hoofdverdachte. Er wordt zowel informatie gevraagd over al uw 65-plusserszaken in 2007 als uw laatste 65-plusserszaak. Deze laatste zaak kan dus ook in 2008 hebben gespeeld. In de enquête kunt u soms meerdere antwoordmogelijkheden aanklikken. Daar waar dit mogelijk is, wordt dit uitdrukkelijk aangegeven. Indien u twijfelt, kies het antwoord waar u het meest mee instemt. Ook is het bij sommige vragen mogelijk om een persoonlijk antwoord te typen. Voor het invullen is de toegangscode vereist die u heeft ontvangen."

1. Hoe lang bent u als officier van justitie of advocaat-generaal werkzaam bij het OM? [AANTAL] jaar	een of meer strafzaken tegen verdachten van 65 jaar of ouder gedaan? 1 Ja 2 Nee -> naar vraag 20	In [AANTAL] zaken
2. Bij welk parket bent u momenteel werkzaam? 1 Arrondissementsparket Alkmaar 2 Arrondissementsparket Almelo 3 Arrondissementsparket Amsterdam 4 Arrondissementsparket Arnhem 5 Arrondissementsparket Assen 6 Arrondissementsparket Breda 7 Arrondissementsparket Den Bosch 8 Arrondissementsparket Den Haag 9 Arrondissementsparket Dordrecht 10 Arrondissementsparket Groningen 11 Arrondissementsparket Haarlem 12 Arrondissementsparket Leeuwarden 13 Arrondissementsparket Maastricht 14 Arrondissementsparket Middelburg 15 Arrondissementsparket Roermond 16 Arrondissementsparket Rotterdam 17 Arrondissementsparket Utrecht 18 Arrondissementsparket Zutphen 19 Arrondissementsparket Zwolle-Lelystad 20 Ressortsparket Amsterdam 21 Ressortsparket Arnhem 22 Ressortsparket Den Bosch 23 Ressortsparket Den Haag 24 Ressortsparket Leeuwarden 25 Landelijk parket 26 Functioneel parket 27 Parket-Generaal 28 CVOM 29 BOOM	4. Hoeveel zaken heeft u (naar schatting) <i>in 2007</i> tegen 65-plussers behandeld? 1 Geen -> naar vraag 20 2 [AANTAL] zaken	7. In hoeveel van de zaken tegen 65-plussers <i>in 2007</i> heeft u overwogen bij uw afdoeningsbeslissing rekening te houden met lichamelijke gesteldheid van de verdachte? In [AANTAL] zaken
3. Heeft u <i>na 1 januari 2007 tot heden</i>	5. Wat was <i>in 2007</i> (ongeveer) het percentage zaken tegen 65-plussers ten opzichte van uw totaal aantal strafzaken in dat jaar? [AANTAL]% 6. Het OM kan een deskundige (bijvoorbeeld een (huis-)arts, psycholoog of psychiater) raadplegen en/of onderzoek laten verrichten naar leeftijdsgerelateerde factoren die van invloed geweest kunnen zijn op het gedrag van de verdachte. In hoeveel zaken tegen 65-plussers <i>in 2007</i> heeft u een deskundige geraadpleegd of onderzoek laten doen naar: 6a. de lichamelijke gesteldheid van verdachte? In [AANTAL] zaken 6b. het medicijngebruik van de verdachte? In [AANTAL] zaken 6c. de psychische gesteldheid (persoonlijkheid, cognitieve vaardigheden, mentale toestand) van de verdachte? In [AANTAL] zaken 6d. de rijvaardigheid van de verdachte? In [AANTAL] zaken 6e. andere persoonskenmerken van de verdachte?	8. In hoeveel van de zaken tegen 65-plussers <i>in 2007</i> heeft u bij uw afdoeningsbeslissing <i>daadwerkelijk</i> rekening gehouden met de lichamelijke gesteldheid van de verdachte? In [AANTAL] zaken 9. In hoeveel van de zaken tegen 65-plussers <i>in 2007</i> heeft u <i>overwogen</i> bij uw afdoeningsbeslissing rekening te houden met mentale/psychische gesteldheid van de verdachte? In [AANTAL] zaken 10. In hoeveel van de zaken tegen 65-plussers <i>in 2007</i> heeft u bij uw afdoeningsbeslissing <i>daadwerkelijk</i> rekening gehouden met de mentale/psychische gesteldheid van de verdachte? In [AANTAL] zaken 11. Heeft u hetzij in 2007 hetzij in 2008 een strafzaak tegen een 65-plusser gevoerd? 1 Nee -> naar vraag 20 2 Ja 12. Welk type zaak betreft het? Het betreft een misdrijf strafbaar gesteld in: (NB: het

- gaat om het misdrijf dat primair ten laste is gelegd).
- Wetboek van Strafrecht
  - geweldsmisdrijven
  - 1 verkrachting (art. 242)
  - 2 feitelijke aanranding der eerbaarheid (art. 246)
  - 3 overige seksuele misdrijven (art. 243 t/m 245, 247 t/m 249, 250, 250bis)
  - 4 bedreiging (art. 285)
  - 5 misdrijven tegen het leven (art. 287 t/m 291, 293, 294, 296)
  - 6 mishandeling (art. 300 t/m 306)
  - 7 dood en lichamelijk letsel door schuld (art. 307 t/m 309)
  - 8 diefstal met geweld (art. 312)
  - 9 afpersing (art. 317)
    - vermogensmisdrijven
  - 10 valsheidsmisdrijven (art. 208 t/m 235)
  - 11 eenvoudige diefstal (art. 310)
  - 12 gekwalificeerde diefstal (art. 311)
  - 13 verduistering (art. 321 t/m 323)
  - 14 bedrog (art. 326 t/m 337)
  - 15 heling en schuldheling (art. 416 t/m 417bis)
    - vernieling en openbare orde
  - 16 tegen de openbare orde (art. 131 t/m 136, 138 t/m 151a)
  - 17 discriminatie (art. 137c t/m 137g)
  - 18 gemeengevaarlijke misdrijven (art. 157, 158)
  - 19 tegen het openbaar gezag (art. 177 t/m 206)
  - 20 schennis der eerbaarheid (art. 239)
  - 21 vernieling (art. 350 t/m 352)
  - 22 overige misdrijven Wetboek van Strafrecht
    - Wegenverkeerswet
    - 23 rijden onder invloed (art. 26)
    - 24 doorrijden na ongeval (art. 30)
    - 25 overige misdrijven Wegenverkeerswet
    - Wet op de economische delicten
    - 26 milieuhygiënische wetten
    - 27 overige misdrijven Wet op de economische delicten
    - Drugs
    - 28 middelenlijst I
    - 29 middelenlijst II
    - 30 Wet wapens en munitie
    - 31 Wetboek van Militair Strafrecht
  - 32 Overige wetten
- 13.** Kunt u de zaak kort beschrijven?
[OPEN VRAAG]
- 14.** Wat was de leeftijd van de verdachte ten tijde van het plegen van het delict?
- 1 65-69 jaar
  - 2 70-74 jaar
  - 3 75-79 jaar
  - 4 80 jaar of ouder
- 15.** Heeft u op enigerlei wijze rekening gehouden met de lichamelijke of geestelijke gesteldheid of andere leeftijdsgerelateerde kenmerken van de verdachte?
- 1 Ja
  - 2 Nee -> naar vraag 18
- 16.** Wat waren deze kenmerken?
[OPEN VRAAG]
- 17.** Op welke manier heeft u hiermee rekening gehouden (meer antwoorden mogelijk)?
- 1 geen aanhouding gevorderd
  - 2 geen inverzekeringstelling gevorderd
  - 3 geen voorlopige hechtenis gevorderd
  - 4 de afdoeningsmodaliteit aangepast, namelijk de zaak gedeponeed
  - 5 de afdoeningsmodaliteit aangepast, namelijk een transactie aangeboden
  - 6 de strafeis aangepast, namelijk andere strafsoort gevorderd
  - 7 de strafeis aangepast, namelijk voorwaardelijke sanctie gevorderd
  - 8 de strafeis aangepast, lagere straf gevorderd
  - 9 de strafeis aangepast, een of meer bijzondere voorwaarden gevorderd
  - 10 een deskundige geraadpleegd of onderzoek laten doen naar de lichamelijke gesteldheid
  - 11 een deskundige geraadpleegd of onderzoek laten doen naar het medicijngebruik
  - 12 een deskundige geraadpleegd of onderzoek laten doen naar de rijvaardigheid
  - 13 een deskundige geraadpleegd of on-
- derzoek laten doen naar de psychische gesteldheid
- 14 anders, namelijk [TEXT]
- 18.** Bent u in de zaak (andere) problemen tegengekomen die te maken hadden met de leeftijd van de verdachte?
- 1 Ja -> vraag 19
  - 2 Nee
- 19.** Zo ja, welke problemen waren dit en hoe heeft u ze opgelost?
[OPEN VRAAG]
- 20.** Vindt u dat er (op termijn) aparte officieren van justitie en advocaten-generaal zouden moeten komen met een taakaccent voor 65-plussers? Graag zowel na een 'ja' als een 'nee' toelichten
- 1 Ja
  - 2 Nee
- 20b.** Graag zowel na een 'ja' als een 'nee' toelichten
[OPEN VRAAG]
- 21.** Vindt u dat er (op termijn) wijziging van de strafwetgeving noodzakelijk is met betrekking tot 65-plussers?
- 1 Ja, namelijk -> vraag 22
  - 2 Nee
- 22.** Welke wijzigingen (meer antwoorden mogelijk)
- 1 Aanpassing van de voorwaarden voor het toepassen van voorarrest
  - 2 Aanpassing van de termijnen van het voorarrest
  - 3 Verplicht onderzoek naar fysieke en psychische gesteldheid
  - 4 Aparte sancties
  - 5 Instellen van een leeftijdsgrens voor vervolgbaarheid
  - 6 Anders, namelijk [TEXT]
- 23.** e-mail
[TEXT]
- 24** telefoonnummer
[TEXT]

Deelstudie 2: De senior als verdachte in de strafwetgeving van negentien landen en deelstaten

Juriaan Simonis en Miranda van Turennot
Wetenschappelijk Bureau van het Openbaar Ministerie

Deelstudie 2: De senior als verdachte in de strafwetgeving van negentien landen en deelstaten

“Ik zou er voor zijn om de groep die boven de 75 is, om ze niet meer strafbaar te stellen, zoals je dat ook hebt bij jongeren onder de twaalf jaar.”¹

“De rechtbank acht het in de bepleite algemene zin vooralsnog niet denkbaar dat ouderen in onze maatschappij, waarin de gemiddelde leeftijd nog steeds een stijgende lijn vertoont, niet strafrechtelijk verantwoordelijk zouden (kunnen en/of moeten) worden gehouden voor hun daden.”²

“Correctional labor shall not be imposed on a person of pension age, disabled, pregnant, in maternity leave, or on military service.” (art. 46 Wetboek van Strafrecht van Oezbekistan)³

1. Achtergrond en opzet van het onderzoek

1.1 Achtergrond

Dit rechtsvergelijkende onderzoek is één van de vier deelonderzoeken die samen een brede verkenning van het fenomeen ‘seniorencriminaliteit’ vormen. De opdracht tot het verrichten van de deelonderzoeken is gegeven door het College van procureurs-generaal, de landelijke leiding van het OM. Naar aanleiding van het feit dat het aandeel van oudere verdachten in de criminaliteit de afgelopen jaren markant is gestegen, wilde het College de aard en de omvang van de seniorencriminaliteit in kaart gebracht zien.

De vier deelonderzoeken hebben primair een verkennend karakter. De onderzoeksresultaten moeten het College in staat stellen te beoordelen in hoeverre seniorencriminaliteit thans een probleem vormt of dat in de toekomst zal vormen en of in Nederland – ook gezien de

1 Prof. T.I. Oei, hoogleraar forensische psychiatrie, in de Zembla-aflevering ‘Bejaarden op het dievenpad’, 4 november 2007.

2 Uit een vonnis van de rechtbank Zutphen, d.d.19 september 2008, *NJFS* 2008, 218, waarin een 85-jarige is veroordeeld tot twaalf maanden gevangenisstraf waarvan zes maanden voorwaardelijk wegens belaging en acht brandstichtingen.

3 Deze Engelse vertaling is afkomstig uit een tot en met 2001 bijgewerkte versie van het wetboek, welke beschikbaar is via www.lexadin.nl.

demografische ontwikkelingen - behoefte bestaat aan speciaal strafrechtelijk beleid ten aanzien van senioren, of zelfs aan een apart seniorenstrafrecht.

Twee van de deelonderzoeken zijn uitgevoerd door Bureau Beke en twee door het Wetenschappelijk Bureau Openbaar Ministerie. Het onderzoek als geheel vond plaats onder de verantwoordelijkheid van het Parket-Generaal en van het Wetenschappelijk Bureau van het Openbaar Ministerie.

1.2 Onderzoeksvraag

Nederland kent thans geen bepalingen in het strafrecht die expliciet aandacht schenken aan verdachten van hoge leeftijd.⁴ De categorie verdachten die 65 of ouder zijn, is de afgelopen jaren duidelijk gegroeid en het ligt voor hand dat door de vergrijzing het percentage oudere verdachten de komende jaren zeker niet zal afnemen.

Deze vergrijzing is geen exclusief Nederlands fenomeen. Het percentage 65-plussers in ons land ligt bijvoorbeeld onder het Europese gemiddelde en ook de groei van ons percentage senioren is niet uitzonderlijk.⁵ In de drie andere deelonderzoeken wordt gekeken in hoeverre (een dergelijke toename van) seniencriminaliteit de strafrechtspleging voor bijzondere problemen kan stellen. Gelet op de universaliteit van het fenomeen 'vergrijzing' in de westerse wereld, is het heel wel mogelijk dat er landen zijn waar men de strafwetgeving heeft aangepast om rekening te houden met de complicaties die een gestage instroom van verdachten van hoge leeftijd met zich mee kunnen brengen. Het zou dan bijvoorbeeld kunnen gaan om aanpassingen van het straf- en strafprocesrecht op onderdelen, om de introductie van een apart seniorenstrafrecht naar analogie van het jeugdstrafrecht, of zelfs om de categorische uitsluiting van vervolgbaarheid van hoogbejaarden, naar analogie van hetgeen in Nederland het geval is met betrekking tot verdachten die jonger zijn dan twaalf (art. 486 Sv).⁶

Dit deelonderzoek inventariseert op welke wijze men elders in de westerse wereld in de strafwetgeving expliciet rekening houdt met de oudere verdachte als bijzondere categorie.

---

4 Zie de beschrijving van de Nederlandse wetgeving in hoofdstuk 4.

5 Zie bijvoorbeeld het persbericht van Eurostat nr. 119/2008, d.d. 26 augustus 2008 met de titel 'From 2015, deaths projected to outnumber births in the EU27: Almost three times as many people aged 80 or more in 2060'.

6 In de *Zembla*-aflevering 'Bejaarden op het dievenpad', 4 november 2007 opperde de Tilburgse hoogleraar forensische psychiatrie Oei de mogelijkheid van een regeling die behelst dat mensen van hoge leeftijd niet meer strafbaar zijn, maar hoogstens maatregelen opgelegd kunnen krijgen. Later heeft Oei een meer tentatief standpunt ingenomen. Zie B. van Alphen en K. Oei, 'De toename van 60+-criminaliteit in Nederland: een verkenning', *Proces* 2008, p. 99-103.

De onderzoeksvraag luidt:

Houden andere westerse landen in hun strafwetgeving expliciet rekening met oudere verdachten en zo ja, op welke wijze?

De waarde van dit onderzoek voor de Nederlandse situatie is tweeledig. Allereerst kan de mate waarin min of meer met Nederland vergelijkbare landen bij wet een bijzondere positie hebben gecreëerd voor de verdachte op leeftijd, een indicatie vormen voor de noodzaak om in Nederland een speciaal seniorenstrafrecht in het leven te roepen. Voorts kan de onderzochte buitenlandse wetgeving als inspiratie dienen voor beleidsmakers en de strafwetgever indien op basis van de andere deelonderzoeken wordt geconstateerd dat de Nederlandse strafwetgeving aanpassing behoeft om geschikt te zijn voor de adequate en zorgvuldige afhandeling van strafzaken tegen senioren.

1.3 Onderzoeksmethode

1.3.1 De beperking tot strafwetboeken

Het onderzoek heeft zich beperkt tot het gecodificeerde strafrecht, tot de equivalenten van wat in Nederland het Wetboek van Strafrecht en het Wetboek van Strafvordering zijn. Daarbij moet worden opgemerkt dat een dergelijke verdeling in twee 'strafwetboeken', één voor materieel strafrecht en één voor formeel strafrecht, niet in alle onderzochte jurisdicties voorkomt. Zo hebben de Amerikaanse staten hun wetgeving veelal ondergebracht in alomvattende 'codes', waarvan het strafrecht een enkel hoofdstuk beslaat.⁷ In dat geval is die wettekst onderzocht.

Deze beperking tot het gecodificeerde strafrecht is primair ingegeven door de wens om de omvang van het onderzoek binnen de perken te houden. Wanneer bij het onderzoek niet slechts de strafwetboeken, maar alle formele wetgeving van een land of deelstaat bekeken had moeten worden, zou de wet van de verminderde meeropbrengsten zich nadrukkelijk hebben gemanifesteerd. De toegevoegde waarde van het doorzoeken van mogelijk honderden wetten per land is gering te achten.

Daarbij is een praktisch argument om het onderzoek tot de strafwetboeken te beperken, bovendien dat die teksten nog relatief goed beschikbaar zijn in talen die de onderzoekers machtig zijn. Uiteraard is het gevolg van deze beperking tot strafwetboeken, dat - althans in theorie - niet volledig valt uit te sluiten, dat in een van de onderzochte jurisdicties een aparte, op senioren toegesneden strafrechtelijke wettelijke regeling voorkomt.⁸

Zoals uit de onderzoeksvraag volgt, richt het onderzoek zich op een inventarisatie van formele wetgeving. Niet is gekeken naar lagere wetgeving, rechtspraak, beleid, of gedragscodes.

7 Een voorbeeld is de in hoofdstuk 3.15 besproken staat Virginia.

8 Daarbij moet dan meteen worden aangetekend dat het feit dat in geen van de onderzochte strafwetboeken een verwijzing naar dergelijke bijzondere, op senioren gerichte wetgeving is gevonden, het bestaan ervan onwaarschijnlijk maakt.

Evenmin is gekeken naar de parlementaire ontstaansgeschiedenis van aangetroffen op senioren betrekking hebbende wetsbepalingen of naar de toepassing ervan in de praktijk. Dergelijk aanvullend onderzoek is misschien wel in staat de harten van onderzoekers sneller te doen kloppen, maar verdraagt zich slecht met het beperkte, inventariserende karakter van dit onderzoek.

Een voordeel van de beperking tot formele wetgeving (men zou dit onderzoek ook kunnen omschrijven als 'wetsinventarisatie') is dat veel van de valkuilen en complicaties die rechtsvergelijkend onderzoek normaal met zich meebrengt, in dit geval achterwege blijven.⁹ Omdat het onderzoek als het ware over de oppervlakte van het strafrecht van de onderzochte gebieden scheert, zijn eventuele discussies over de precieze plaats van een bepaling in het strafrechtelijke systeem van een land, verschillen in terminologie, de mate van vergelijkbaarheid van wetgeving of de mate waarin een wetsartikel ook in de praktijk wordt toegepast, in mindere mate aan de orde. Dat zou anders worden wanneer bij een eventueel vervolgonderzoek voor de diepte wordt gekozen en zo precies mogelijk moet worden onderzocht hoe een bepaalde op seniorencriminaliteit toegespitste wetsbepaling in de praktijk van het betreffende land functioneert.¹⁰

1.3.2 De selectie van landen en deelstaten

Het onderzoek bestrijkt negentien jurisdicties, inclusief Nederland. Daarmee zijn lang niet alle strafrechtstelsels van westerse landen bestreken. Alleen al de Verenigde Staten kennen naast de federale strafwetgeving, op het niveau van de staten nog vijftig afzonderlijke strafrechtelijke stelsels die in grote lijnen weliswaar overeenkomen, maar op belangrijke details toch aanzienlijk kunnen verschillen. Welke definitie men ook van het begrip 'westers' kiest, er zijn minstens honderd strafwetgevingen die als onderzoeksterrein in aanmerking komen. Een dergelijk breed onderzoek zou, gelet op de beschikbare tijd en capaciteit ondoenlijk zijn. Bovendien - en vooral - is de opzet van het onderzoek niet om een volledige catalogus te geven van op oudere verdachten toegespitste strafrechtelijke wetsbepalingen binnen de westerse wereld, maar om een indruk te geven van de manier waarop wetgevers elders in hun strafwetgeving aandacht schenken aan de senior als verdachte.

Er is daarom een selectie gemaakt uit de in aanmerking komende jurisdicties. Daarbij kon het onderzoek echter niet beperkt blijven tot drie of vier landen, zoals bij rechtsvergelijkend onderzoek gebruikelijk is. Anders dan bij onderwerpen als 'jeugdstrafrecht' of

---

9 Zie over die voetangels en klemmen bijvoorbeeld C.H. Brants, 'Strafrechtsvergelijking', *DD*, 2008, p. 214-242.

10 Een sprekend voorbeeld is het in de aanhef van de inleiding van dit onderzoeksrapport geciteerde art. 46 van het Oezbeekse wetboek van strafrecht. Om die bepaling naar waarde te schatten, moet men toch op zijn minst een idee hebben of onder 'correctional labor' het soort dwangarbeid valt dat wij uit *Lucky Luke*-stripverhalen kennen of dat het gaat om een equivalent van onze taakstraf.

'ontnemingswetgeving', is seniorenstrafrecht namelijk geen vast bestanddeel van het strafrecht van elk land. Om enigszins op de resultaten van het onderzoek vooruit te lopen: als een land al seniorenstrafrecht in enige vorm kent, dan heeft dat hoogstens een fragmentarisch karakter. Dat maakte het noodzakelijk om de netten over een relatief breed en gevarieerd gebied uit te werpen, teneinde voldoende interessant materiaal binnen te halen.

Bij de selectie is gebruik gemaakt van de volgende criteria:

Beschikbaarheid op internet van actuele wetteksten in het Engels of een andere voor de onderzoekers begrijpelijke taal¹¹;

De mate van vergrijzing¹²;

De mate van codificatie van de strafwetgeving¹³;

Reeds aanwezige kennis – al dan niet in de anekdotische sfeer – over de aanwezigheid van speciaal seniorenstrafrecht¹⁴;

Representativiteit, zowel binnen een land¹⁵ als binnen de strafrechtsfamilies¹⁶;

Voorts zijn, zo deze landen al niet om andere reden de moeite van het onderzoeken waren, België, Frankrijk, Duitsland en Engeland (en Wales) toegevoegd, omdat het bij rechtsvergelijking nu eenmaal gebruikelijk is ook in ogenschouw te nemen hoe de naaste burens een bepaalde problematiek juridisch geregeld hebben.

-
- 11 Vanwege dit criterium is bijvoorbeeld Denemarken buiten de boot gevallen. Onder 'actueel' wordt verstaan: niet meer dan een jaar oud. Voor Japan en Noorwegen is een uitzondering gemaakt. De bestudeerde versies van de wetboeken uit die landen dateren van 2006.
  - 12 Een van de redenen om van de Europese landen Italië en Zweden in het onderzoek te betrekken. Zie de beide tabellen in Konstantinos Ginnakouris, *Ageing characterises the demographic perspectives of European societies*, Statistics in Focus 72/2008, Eurostat, p 10. Buiten Europa zijn aan de hand van dit criterium Florida en Japan in beeld gekomen.
  - 13 Vandaar bijvoorbeeld de keuze voor Western Australia als representant van Australië, omdat die staat overzichtelijke en relatief recent gecodificeerde wetgeving kent.
  - 14 In dit kader zij opgemerkt dat in de aanvankelijke selectie ook Chili, het 'meest westerse' land van Latijns-Amerika was opgenomen, omdat Chili niet alleen onlangs het strafprocesrecht zeer grondig heeft herzien, maar vooral ook omdat te verwachten viel dat de Chileense wetgever bijzondere aandacht zou hebben voor de problematiek van de oudere verdachte, na de moeizame vervolging van ex-dictator Augusto Pinochet. Uiteindelijk is Chili toch van de lijst geschrapt, omdat dat land niet goed behandeld zou kunnen worden zonder zeer uitvoerig in te gaan op de betekenis van de frase 'loco o demente' in art. 10 Código Penal, welke tijdens de Pinochet-zittingen van groot belang was en een dergelijke bespreking buiten het bestek van dit onderzoek zou vallen.
  - 15 Daarmee is bijvoorbeeld in de Verenigde Staten gekozen voor een als progressief bekende staat (Vermont), een waar het om strafrecht gaat als innovatief bekende staat (Californië) en een representant van de staten met de relatief grootste oudere bevolking (Florida).
  - 16 (Mede) om die reden zijn verschillende van de angelsaksische jurisdicties onderzocht en zijn ook vertegenwoordigers van de Scandinavische en Duitstalige strafrechtstraditie opgenomen.

Omdat het hier om ongelijksoortige criteria gaat, heeft de uiteindelijk gemaakte keuze niet de dwingendheid van de uitkomst van een mathematische berekening. In de praktijk was de beschikbaarheid van toegankelijke wetteksten wellicht het belangrijkste selectie criterium. Dat heeft ten gevolge gehad dat bijvoorbeeld geen van de nieuwe EU-lidstaten die voorheen tot het Oostblok behoorden, bij het onderzoek is betrokken. Dat doet enigszins afbreuk aan de representativiteit, maar de onderzoekers menen met de gemaakte keuze niettemin een illustratief beeld te kunnen geven van de wijze waarop westerse landen en deelstaten, in hun strafwetgeving rekening houden met de positie van de oudere verdachte.

1.3.3 De gebruikte methode

Bij het onderzoek naar de betreffende landen/deelstaten is allereerst gekeken naar de strafwetgeving die betrekking heeft op de volgende deelonderwerpen:

(Gedeeltelijke) toerekenbaarheid;

De toepassing van voorlopige hechtenis;

De beslissing omtrent buitengerechtelijke afdoening;

De keuze voor een bepaalde strafmodaliteit (in het bijzonder taakstraffen en vrijheidsstraffen);

Rechterlijke straftoemeting in het algemeen (inclusief bijbehorende motiveringsverplichtingen)

De tenuitvoerlegging van de vrijheidsstraf (voor zover geregeld in een strafwetboek)¹⁷.

Deze onderwerpen zijn geselecteerd, omdat verwacht mag worden dat de hoge leeftijd van een verdachte juist daar bijzondere betekenis zou kunnen hebben bij een door een rechter, openbaar aanklager of opsporingsambtenaar te nemen beslissing. Daarnaast zijn de betreffende strafwetboeken als geheel digitaal doorzocht op met het onderwerp 'seniorenstrafrecht' verband houdende termen als 'elderly', 'senilitá' of 'edad', welke aanvullende zoekslag nog enkele extra bepalingen boven water heeft gebracht.

Bij het onderzoek is overigens geen bepaalde leeftijdsgrens gehanteerd voor het begrip 'senior'. In de praktijk blijkt men in de onderzochte landen als grens zestig, vijfenzestig of zeventig jaar te hanteren.

1.4 Weergave van de resultaten

Anders dan gebruikelijk is het hoofdstuk met de belangrijkste bevindingen en de conclusies vóór de bespreking van de afzonderlijke landen en deelstaten geplaatst. Die keuze is gemaakt ten behoeve van de toegankelijkheid van het rapport. De meeste lezers zullen immers primair de behoefte hebben kennis te nemen van het algemene beeld dat uit het onderzoek naar voren is gekomen. Zij kunnen zich beperken tot hoofdstuk 2. Voor wie vervolgens meer in detail wil weten wat de inventarisatie van specifiek op oudere verdachten gerichte bepalingen heeft opgeleverd,

---

¹⁷ Bijzondere wetgeving over penitentiaire regimes is dus buiten beschouwing gebleven.

kan terecht bij de hoofdstukken drie (over achttien buitenlandse staten en deelstaten) en vier (over Nederland).

De deelparagrafen van deze twee laatste hoofdstukken bestaan primair uit een opsomming van (gedeelten uit) relevante wetsartikelen. De citaten zijn vooral in het Engels, en daarnaast in het Frans, Duits, Italiaans en het Nederlands. Dat de Nederlandse wetgeving als laatste, in hoofdstuk vier, behandeld wordt, heeft alles te maken met het feit dat Nederland zelf geen enkele op senioren toegesneden bepaling kent. Door Nederland achteraan te plaatsen, is het mogelijk de behandeling van de Wetboeken van Strafrecht en van Strafvordering enigszins te verlevendigen door verwijzingen op te nemen naar bepalingen uit de eerder besproken jurisdicties.

Omwille van de leesbaarheid zijn geregeld wetsbepalingen geparafraseerd of zelfs weggelaten. Zo is het weinig zinvol om de Oostenrijkse regeling van de voorlopige hechtenis volledig over te nemen, wanneer die regeling geen enkele bepaling kent die aandacht vraagt voor de (hoge) leeftijd van de verdachte. Soms echter is juist meer tekst opgenomen dan strikt genomen noodzakelijk zou zijn, teneinde iets weer te geven van de sfeer en de context van de wetgeving. Duitsland had bijvoorbeeld in één zin behandeld kunnen worden: 'Het Duitse straf(proces)recht kent geen specifieke op senioren betrekking hebbende bepalingen'. Nu is er echter voor gekozen om met enkele citaten te tonen hoe de Duitse wetgever de afwegingsruimte van de strafrechter heeft ingekaderd.

Geprobeerd is om storende herhalingen te vermijden door niet steeds opnieuw gelijklopende regelingen te bespreken. De in de Angelsaksische jurisdictie bekende figuur 'fitness to plead' (de bekwaamheid terecht te staan), wordt een enkele maal besproken en voor het overige wordt volstaan met een verwijzing naar de betreffende wetgeving.

2. Bevindingen en conclusies

In het kader van dit onderzoek is geïnventariseerd in hoeverre de strafwetgeving van negentien landen en deelstaten bepalingen kent die expliciet aandacht schenken aan verdachten van hoge leeftijd. Onderzocht zijn de strafwetboeken van Nederland, Zweden, Finland, Noorwegen, Duitsland, Oostenrijk, Italië, Frankrijk, België, Spanje, Engeland en Wales, de Verenigde Staten en Canada (beide op federaal niveau), Japan, de Australische deelstaat Western Australia en de Amerikaanse staten Florida, Vermont, Californië en Virginia.

Verschillende van de onderzochte jurisdicties kennen bepalingen waarin de strafrechter, de openbaar aanklager of een politiefunctionaris gevraagd wordt (tevens) rekening te houden met de hoge leeftijd van een verdachte. Voorbeelden zijn het Zweedse artikel dat bepaalt dat de strafrechter bij het bepalen van de straf onder meer de hoge leeftijd van de verdachte als

verzachtende omstandigheid mag meewegen of het artikel uit Canada dat leeftijd noemt als factor die ertoe kan leiden dat de rechter een voorwaardelijke straf oplegt.¹⁸

In een paar gevallen zijn bepalingen aangetroffen waaraan verdachten op leeftijd direct rechten kunnen ontnemen. Voorbeelden daarvan zijn de uitsluiting (bijzondere gevallen daargelaten) van de toepassing van voorlopige hechtenis voor zeventigplussers in Italië en de ruimere mogelijkheid om vervroegd in vrijheid gesteld te worden voor gevangenen uit dezelfde leeftijdscategorie in Spanje.¹⁹

Niettemin is de conclusie toch dat de onderzochte strafwetgevingen slechts sporadisch aandacht schenken aan de senior als verdachte. Naast de Nederlandse strafwetgeving, zwijgt ook die van Duitsland en Noorwegen over de senior als verdachte.²⁰ In de Verenigde Staten (federaal strafrecht) en Engeland komt de senior slechts indirect, via aan de wet gekoppelde *guidelines*, een enkele keer om de hoek kijken.²¹

In Florida en Virginia speelt de leeftijd van een verdachte slechts dan expliciet een rol wanneer het gaat om het opleggen van de doodstraf; in Vermont bij de beantwoording van de vraag welke minimumstraf voor moord of doodslag in aanmerking komt.²²

In een aantal andere landen zijn die bepalingen waarin de (hoge) leeftijd als relevante factor genoemd, niet direct zeer belangrijk te noemen. In Californië gaat het om wildplassen in het openbaar vervoer, in België om leeftijd als beletsel voor uitlevering in terrorismezaken, in Japan om de toewijzing van een advocaat aan zeventigplussers en in Oostenrijk om het geval dat een medeverdachte (onder meer) vanwege zijn hoge leeftijd niet in staat is op de zitting te getuigen.²³

De belangrijkste conclusie van het onderzoek is dat in geen van de onderzochte jurisdicties een apart seniorenrecht bestaat, zoals dat er overal wel in enige vorm voor minderjarige verdachten is. Evenmin is ergens een bepaling aangetroffen die verdachten van een bepaalde leeftijd of ouder uitsluit van vervolging, zoals dat in Nederland op grond van art. 486 Sv wel het geval is voor verdachten die jonger zijn dan twaalf jaar.

---

18 Zie resp. hfdst. 3.1.1. en 3.16.

19 Zie resp. hfdst. 3.9.1 en 3.6.2.

20 Hfdst. 3, hfdst. 3.3 en hfdst. 3.4

21 Hfdst. 3.10.3 en 3.11.3.

22 Zie resp. hfdst. 3.12.3, 3.15.2 en 3.13

23 Zie resp. hfdst. 3.14, 3.8.2, 3.18.2 en 3.5.2.

De meest concrete regelingen hebben betrekking op voorlopige hechtenis (Italië), vervangende hechtenis en gebiedsverbod (Frankrijk), vervroegde invrijheidstelling (Spanje) en de toewijzing van een advocaat (Japan). Voor het overige speelt de hoge leeftijd van een verdachte, zo deze al in de wet genoemd wordt, vooral een rol als één van de mee te wegen factoren bij het nemen van een beslissing.

Bij de beschrijving van de Nederlandse strafwetgeving in hoofdstuk 4 komt naar voren hoe zuinig de wetgever is geweest met het noemen van factoren of criteria die de rechters en officieren van justitie in acht zouden moeten nemen bij het nemen van beslissingen. Dat betekent dat, mocht het zinvol worden geacht in de wetgeving te verankeren dat bij strafrechtelijke beslissingen aandacht wordt geschonken aan de gevorderde leeftijd van een verdachte, het voor de hand zou liggen om ook andere mee te wegen factoren in de wet te benoemen. Het is de vraag in hoeverre het fenomeen 'seniorencriminaliteit' een dergelijke fundamentele wijziging van het Nederlandse strafrecht zou rechtvaardigen.

In ieder geval biedt dit wetsinventariserende onderzoek geen aanwijzingen dat de Nederlandse strafwetgeving internationaal gezien uit de pas zou lopen, omdat het Nederlandse strafrecht thans geen specifiek op de senior als verdachte toegespitste wetsbepalingen kent.

3. Een inventarisatie van seniorenstrafrecht in achttien landen en deelstaten

3.1 Zweden

Zweden kent zowel in het strafrecht als in het strafprocesrecht enkele bepalingen waarin de hoge leeftijd van de verdachte als relevante factor genoemd wordt.

3.1.1 Strafrecht *Brottsbalk (BB)*²⁴

Ch. 29, s. 5.:

“In determining the appropriate punishment, the court shall, besides the penal value of the crime, give reasonable consideration to:”

- 6.:

“Whether the accused, in consequence of advanced age or ill health, would suffer unreasonable hardship by a punishment imposed in accordance with the penal value of the crime.”

---

24 De vertaling is afkomstig uit een door het Zweedse Ministerie van Justitie opgestelde Engelse versie uit 1999 (beschikbaar op www.sweden.gov.se als Ministry Publications series Ds 1999:36). Aan de hand van de tot 27 juni 2008 bijgewerkte Zweedse versie op www.lagen.nu/1962:700 is vastgesteld dat de bepalingen die in 1999 van kracht waren, voor wat betreft de hierboven geciteerde passages sinds 1988 niet gewijzigd zijn.

“If any circumstance covered by the first paragraph exists, the court may, if there are special grounds for so doing, impose a less severe punishment than that prescribed for the crime.”

Ch. 29, s. 6:

“If, in view of a circumstance described in Section 5, it is manifestly unreasonable to impose a sanction, the court shall grant exemption from sanction.”

Ch. 30, s. 4:

“In choosing a sanction, the court shall pay special attention to any circumstance or circumstances that argue for the imposition of a less severe punishment than imprisonment. In this connection, the court shall consider such circumstances as are mentioned in Chapter 29, Section 5.”

3.1.2 Strafprocesrecht *Rättegångsbalk* (RB)²⁵

Chapter 24 (Detention and Arrest) S. 4:

“If it may be feared that detention will cause serious harm to a suspect by reason of his age, health status or similar factor, detention may only take place if adequate supervision of the suspect outside of detention cannot be arranged. The same rule applies to a woman who has given birth so recently that it may be feared that her detention will serious harm to the child. If the suspect refuses to submit to supervision, he must be detained.”

“There are special provisions otherwise restricting on the detention of persons under eighteen years of age.”

3.2 Finland

3.2.1 Strafrecht *Rikoslaki/Strafflag* (RL)²⁶

Vanaf 1974 kende het Finse strafwetboek de volgende bepaling in het hoofdstuk over rechtvaardigingsgronden en verzachtende omstandigheden.

---

25 De vertaling is afkomstig uit een door het Zweedse Ministerie van Justitie opgestelde Engelse versie uit 1998 (beschikbaar op www.sweden.gov.se als Ministry Publications series Ds 1998:000). Aan de hand van de tot 8 juli 2008 bijgewerkte Zweedse versie op www.lagen.nu/1942:740 is vastgesteld dat de bepalingen die in 1998 van kracht waren, voor wat betreft de hierboven geciteerde passages sinds 1987 niet gewijzigd zijn.

26 De aangehaalde vertalingen in het Engels zijn afkomstig van het Finse ministerie van Justitie. Deze tot 1 januari 2004 bijgewerkte tekst is te vinden op www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1889/en18890039.pdf. Aan de hand van de tot 26 juni 2008 bijgewerkte officiële Zweedse versie op www.finlex.fi is vastgesteld dat betreffende bepalingen sindsdien niet zijn gewijzigd.

Hoofdstuk 3, lid 3, RL:

“(1) An act of an insane person and an act by a person who is mentally deficient due to senility or another similar reason is not punishable.”

Sinds 2004 is daar echter de volgende formulering voor in de plaats gekomen.

Hoofdstuk 3, lid 4 onder 2, RL:

“The offender is not criminally responsible if at the time of the act, due to mental illness, severe mental deficiency or a serious mental disturbance or a serious disturbance of consciousness, he/she is not able to understand the factual nature or unlawfulness of his/her act or his/her ability to control his/her behaviour is decisively weakened.”

De hoge leeftijd van een verdachte wordt juist wel genoemd in de volgende, eveneens in 2004 ingevoerde bepaling:

Hoofdstuk 6, lid 7, RL (Grounds mitigating the punishment):

“In addition to what is provided above in section 6, grounds mitigating the punishment that are also to be taken into consideration are

- (1) another consequence to the offender of the offence or of the sentence;
  - (2) the advanced age, poor health or other personal circumstances of the offender; and
  - (3) a considerably long period that has passed since the commission of the offence;
- if the punishment that accords with established practice would for these reasons lead to an unreasonable or exceptionally detrimental result.”

3.2.2 Strafprocesrecht

Poliisilaki/Polislag 'Politiewet'

Deze wet kent geen specifiek op de bejaarde verdachte betrekking hebbende bepaling. Wel staat in art. 45 Poliisilaki dat personen van 55 of ouder ontheven zijn van de plicht om op bevel van een politieofficier mee te helpen zoeken naar een verdwenen persoon die in levensgevaar verkeert of om een mensenleven te redden.²⁷

---

27 In het Engels: On the order of a commanding police officer, any person of at least 18 and at most 54 years of age in the area of a local police unit is obliged to assist the police in searching for a missing person whose life is in danger, saving a human life, aiding an injured person or preventing significant material or environmental damage unless this is unreasonable in view of the person's state of health, personal circumstances or another special reason. Deze tekst is ontleend aan een van het Finse minister van Binnenlandse Zaken afkomstige vertaling uit 2001 die beschikbaar is op www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1995/en19950493.pdf. Aan de hand van de tot 26 juni 2008 bijgewerkte officiële Zweedse versie op dezelfde website is vastgesteld dat betreffende bepaling wel is gewijzigd, maar niet waar het de vrijstelling van 55-plussers betreft.

*Pakkokeinolaki/Tvångsmedelslag ('Dwangmiddelenwet')*²⁸

Het Finse strafprocesrecht vraagt om bij de toepassing van vrijheidsbenemende dwangmiddelen rekening te houden met (onder meer) de leeftijd van de verdachte.

In het artikel dat de voorwaarden voor aanhouding behandelt, staat dat niemand wordt gearresteerd, wanneer dat gelet op de aard van de zaak of de leeftijd van de verdachte of andere persoonlijke omstandigheden onredelijk zou zijn.²⁹

3.3 Noorwegen

Anders dan bij mede-Scandinaviërs Zweden en Finland, kent het strafrecht van de Noren geen specifieke op senioren toegesneden bepalingen.

Noch in het Noorse Wetboek van Strafrecht (*Almindelig Borgerlig Straffelov*)³⁰, bijvoorbeeld bij de bepalingen over toerekeningsvatbaarheid (art. 44) of matiging van de straf (art. 56, i.h.b. lid c), noch in het Wetboek van Strafvordering (*Straffeprosessloven*)³¹, bijvoorbeeld bij de regeling van de voorlopige hechtenis (art. 174 e.v.) of de geestelijke en lichamelijke geschiktheid om de zitting bij te kunnen wonen (art. 288), wordt gerept van (hoge) leeftijd als factor om rekening mee te houden.

3.4 Duitsland

3.4.1 Strafrecht *Strafgesetzbuch (StGB)*

Het Duitse Strafgesetzbuch kent geen bijzondere, op senioren toegesneden bepalingen. Wel kent het StGB relatief uitvoerige verplichtingen om met voor de beoordeling van strafwaardigheid relevante factoren rekening te houden, zodat langs die weg aan de bijzondere omstandigheden van een verdachte van hoge leeftijd recht kan worden gedaan.

De (verminderde) toerekeningsvatbaarheid is geregeld in artt. 20 en 21 StGB.

Art. 20 (Schuldunfähigkeit wegen seelischer Störungen)³²:

“Ohne Schuld handelt, wer bei Begehung der Tat wegen einer krankhaften seelischen Störung,

28 Gebruik is gemaakt van de officiële Zweedse wettekst, bijgewerkt tot 1 mei 2008, op www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/1987/19870450.

29 Art. 3, laatste volzin *Pakkokeinolaki*. Een soortgelijke bepaling kent art. 26 *Pakkokeinolaki*, dat een verbod van ongerechtvaardigde detentie (in het Zweeds: oskälilig häktning) behelst.

30 Bestudeerd is de (in ieder geval) tot 1 januari 2006 bijgewerkte Engelstalige versie afkomstig van het ministerie van Justitie en Politie, beschikbaar op de website van de universiteit van Oslo (Universitetet i Oslo) op www.ub.uio.no/ujur/ulovdata/lov-19020522-010-eng.pdf.

31 De gebruikte wettekst is de tot 30 juni 2006 bijgewerkte Engelse vertaling afkomstig van het ministerie van Justitie en Politie, welke te vinden is op www.ub.uio.no/ujur/ulovdata/lov-19810522-025-eng.pdf.

32 De geciteerde Duitse wetsartikelen zijn afkomstig van www.gesetze-im-internet.de, een website van het Bundesministerium für Justiz. De gebruikte, tot 1 augustus 2008 bijgewerkte versie, van het StGB is te vinden onder www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/stgb/gesamt.pdf.

wegen einer tiefgreifenden Bewußtseinsstörung oder wegen Schwachsinnns oder einer schweren anderen seelischen Abartigkeit unfähig ist, das Unrecht der Tat einzusehen oder nach dieser Einsicht zu handeln.”

Art. 21 (Verminderte Schuldfähigkeit):

“Ist die Fähigkeit des Täters, das Unrecht der Tat einzusehen oder nach dieser Einsicht zu handeln, aus einem der in § 20 bezeichneten Gründe bei Begehung der Tat erheblich vermindert, so kann die Strafe nach § 49 Abs. 1 gemildert werden.”

In art. 46 StGB worden de grondslagen voor de straftoemeting genoemd:

“(1) Die Schuld des Täters ist Grundlage für die Zumessung der Strafe. Die Wirkungen, die von der Strafe für das künftige Leben des Täters in der Gesellschaft zu erwarten sind, sind zu berücksichtigen.”

“(2) Bei der Zumessung wägt das Gericht die Umstände, die für und gegen den Täter sprechen, gegeneinander ab. Dabei kommen namentlich in Betracht: die Beweggründe und die Ziele des Täters, die Gesinnung, die aus der Tat spricht, und der bei der Tat aufgewendete Wille, das Maß der Pflichtwidrigkeit, die Art der Ausführung und die verschuldeten Auswirkungen der Tat, das Vorleben des Täters, seine persönlichen und wirtschaftlichen Verhältnisse sowie sein Verhalten nach der Tat, besonders sein Bemühen, den Schaden wiedergutzumachen, sowie das Bemühen des Täters, einen Ausgleich mit dem Verletzten zu erreichen.”

Het StGB biedt de strafrechter bijvoorbeeld ook ruime mogelijkheden om recht te doen aan de persoonlijke omstandigheden van de verdachte door een voorwaardelijke in plaats van een onvoorwaardelijke vrijheidsstraf op te leggen:

Art. 56 StGB (Strafaussetzung)

“(1) Bei der Verurteilung zu Freiheitsstrafe von nicht mehr als einem Jahr setzt das Gericht die Vollstreckung der Strafe zur Bewährung aus, wenn zu erwarten ist, daß der Verurteilte sich schon die Verurteilung zur Warnung dienen lassen und künftig auch ohne die Einwirkung des Strafvollzugs keine Straftaten mehr begehen wird. Dabei sind namentlich die Persönlichkeit des Verurteilten, sein Vorleben, die Umstände seiner Tat, sein Verhalten nach der Tat, seine Lebensverhältnisse und die Wirkungen zu berücksichtigen, die von der Aussetzung für ihn zu erwarten sind.”³³

3.4.2 Strafrecht *Strafprozessordnung* (StPO)

De StPO kent evenmin expliciet op bejaarde verdachten toegesneden bepalingen. Uiteraard

---

33 De geciteerde passage komt uit de tot 8 juli 2008 bijgewerkte versie van de StPO op www.gesetze-im-internet.de, te vinden onder www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/stpo/gesamt.pdf.

kunnen de uitvoerige – en naar Nederlandse maatstaven in de praktijk zeer serieus genomen – motiveringsverplichtingen voor de strafrechter, van belang zijn in het geval besloten wordt een verdachte op leeftijd te bestraffen.

Art. 267, lid 3 StPO

“Die Gründe des Strafurteils müssen ferner das zur Anwendung gebrachte Strafgesetz bezeichnen und die Umstände anführen, die für die Zumessung der Strafe bestimmend gewesen sind. (...) Die Urteilsgründe müssen ferner ergeben, weshalb die Strafe zur Bewährung ausgesetzt oder einem in der Verhandlung gestellten Antrag entgegen nicht ausgesetzt worden ist; dies gilt entsprechend für die Verwarnung mit Strafvorbehalt und das Absehen von Strafe.”

3.5 Oostenrijk

De Oostenrijkse situatie is goeddeels vergelijkbaar met die in Duitsland. Op een kleine uitzondering na, zijn er geen wetsartikelen die met zoveel woorden aandacht schenken aan de oudere verdachte. Wel kent het Oostenrijkse straf(proces)recht bepalingen die de strafrechters (en andere beslissers) ruime mogelijkheden geven om de persoonlijke omstandigheden – en dus ook de eventuele gevolgen van de hoge leeftijd van een verdachte – mee te wegen bij hun beslissingen.

3.5.1 Strafrecht *Strafgesetzbuch*, (öStGB)³⁴

Ontoerekeningsvatbaarheid, Art. 11:

“Wer zur Zeit der Tat wegen einer Geisteskrankheit, wegen Schwachsinn, wegen einer tiefgreifenden Bewußtseinsstörung oder wegen einer anderen schweren, einem dieser Zustände gleichwertigen seelischen Störung unfähig ist, das Unrecht seiner Tat einzusehen oder nach dieser Einsicht zu handeln, handelt nicht schuldhaft.”

Uitgangspunten voor de straftoemeting, Art. 32:

“(1) Grundlage für die Bemessung der Strafe ist die Schuld des Täters.”

“(2) Bei Bemessung der Strafe hat das Gericht die Erschwerungs- und die Milderungsgründe, soweit sie nicht schon die Strafdrohung bestimmen, gegeneinander abzuwägen und auch auf die Auswirkungen der Strafe und anderer zu erwartender Folgen der Tat auf das künftige Leben des Täters in der Gesellschaft Bedacht zu nehmen. Dabei ist vor allem zu berücksichtigen, in wieweit die Tat auf eine gegenüber rechtlich geschützten Werten ablehnende oder gleichgültige Einstellung des Täters und inwieweit sie auf äußere Umstände oder Beweggründe zurückzuführen ist, durch die sie auch einem mit den rechtlich geschützten Werten verbundenen Menschen naheliegen könnte.”

---

34 De geciteerde wetteksten zijn afkomstig van de website van het Oostenrijkse Bundeskanzleramt, www.ris2.bka.gv.at/
[Bundesrecht](#). De tekst was actueel op 28 augustus 2008.

Voorwaardelijke vrijheidsstraf, Art. 43.

“(1) Wird ein Rechtsbrecher zu einer zwei Jahre nicht übersteigenden Freiheitsstrafe oder zu einer Geldstrafe verurteilt, so hat ihm das Gericht die Strafe unter Bestimmung einer Probezeit von mindestens einem und höchstens drei Jahren bedingt nachzusehen, wenn anzunehmen ist, daß die bloße Androhung der Vollziehung allein oder in Verbindung mit anderen Maßnahmen genügen werde, um ihn von weiteren strafbaren Handlungen abzuhalten, und es nicht der Vollstreckung der Strafe bedarf, um der Begehung strafbarer Handlungen durch andere entgegenzuwirken. Dabei sind insbesondere die Art der Tat, die Person des Rechtsbrechers, der Grad seiner Schuld, sein Vorleben und sein Verhalten nach der Tat zu berücksichtigen.”

3.5.2 Strafrecht *Strafprozessordnung 1975* (öStPO)

Het strafprocesrecht kent met uitzondering van een passage in art. 252 öStPO geen bepalingen die specifiek betrekking hebben op de oudere verdachte. Dat art. 252 öStPO scheidt de bijzondere mogelijkheid dat het proces-verbaal van een verklaring van een getuige óf een medeverdachte ter zitting wordt voorgelezen, omdat betrokkene (onder meer) vanwege zijn leeftijd niet in staat is in persoon op de zitting te verschijnen.

Art. 252, eerste lid:

“Gerichtliche und sonstige amtliche Protokolle über die Vernehmung von Mitbeschuldigten und Zeugen, andere amtliche Schriftstücke, in denen Aussagen von Zeugen oder Mitbeschuldigten festgehalten worden sind, Gutachten von Sachverständigen sowie technische Aufnahmen über die Vernehmung von Mitbeschuldigten (art. 179a Abs. 2) oder Zeugen (art. 162a) dürfen bei sonstiger Nichtigkeit nur in folgenden Fällen verlesen oder vorgeführt werden:

1. wenn die Vernommenen in der Zwischenzeit gestorben sind; wenn ihr Aufenthalt unbekannt oder ihr persönliches Erscheinen wegen ihres Alters, wegen Krankheit oder Gebrechlichkeit oder wegen entfernten Aufenthaltes oder aus anderen erheblichen Gründen füglich nicht bewerkstelligt werden konnte.”³⁵

3.6 Italië

3.6.1 Strafrecht *Codice Penale* (CP)³⁶

De *Codice Penale* kent geen specifiek op senioren toegespitste bepalingen. Art. 146 formuleert een aantal factoren die aan het tenuitvoerleggen van een straf, niet zijnde een geldstraf, in de weg staan. Daarbij worden onder meer zwangerschap, moederschap van een jong kind, AIDS-besmetting en terminale ziekte genoemd, maar niet, zoals in het hieronder besproken art. 275 CPP, het feit dat de verdachte/veroordeelde ouder is dan zeventig. Een facultatieve reden om executie

35 De geciteerde wettekst is afkomstig van de website van het Oostenrijkse Bundeskanzleramt, www.ris2.bka.gv.at/Bundesrecht. De tekst was actueel op 28 augustus 2008.

36 Versie bijgewerkt tot 22 augustus 2008, afkomstig van www.altalex.com onder www.altalex.com/index.php?idnot=36653.

van een straf op te schorten is dat de veroordeelde ernstig ziek is (art. 147, lid 2, CP) . Ook is er een mogelijkheid om de uitvoering op te schorten of om te zetten, wanneer de veroordeelde lijdt aan een na het begaan van het feit opgekomen psychische aandoening (art. 148 CP).

3.6.2 Strafprocesrecht *Codice di Procedura Penale (CPP)*³⁷

De *Codice di Procedura Penale*, het Italiaanse Wetboek van Strafvordering, kent één bepaling die speciaal op senioren is toegesneden.³⁸ Volgens art. 275, vierde lid, wordt in beginsel geen voorlopige hechtenis toegepast bij personen ouder dan zeventig (en evenmin bij zwangere vrouwen en moeders en weduwnaars met kleine kinderen) tenzij er absoluut dringende redenen zijn.

Art. 275. *Criteri di scelta delle misure.*

“1. Nel disporre le misure, il giudice tiene conto della specifica idoneità di ciascuna in relazione alla natura e al grado delle esigenze cautelari da soddisfare nel caso concreto.”

“3. Non può essere disposta la custodia cautelare in carcere, salvo che sussistano esigenze cautelari di eccezionale rilevanza, quando imputati siano donna incinta o madre di prole di età inferiore a tre anni con lei convivente, ovvero padre, qualora la madre sia deceduta o assolutamente impossibilitata a dare assistenza alla prole, ovvero persona che ha superato l'età di settanta anni.”

3.7 Frankrijk

3.7.1 Strafrecht *Code Pénal* (CP)³⁹

In de Franse strafwetgeving speelt hoge leeftijd regelmatig een rol wanneer het om slachtofferschap gaat. Bij tal van strafbepalingen staat als strafverhogende omstandigheid dat het feit begaan is tegen iemand wiens bijzondere kwetsbaarheid vanwege leeftijd, ziekte, een handicap, een psychisch of fysiek gebrek of zwangerschap, aan de dader bekend of kenbaar was. Een voorbeeld is verkrachting (art. 222 -23 en 222-24, onder 3, CP). Ook zijn er specifieke strafbaarstellingen van het misbruik maken van andermans kwetsbaarheid, inclusief 'leeftijd' , zoals bij art. 223-15-2 CP ('frauduleus misbruik van iemands onwetendheid of zwakte').

De CP kent echter maar één bepaling die aandacht schenkt aan senioren als verdachten/ veroordeelden, te weten art. 131-32. Dat artikel bepaalt dat de bijzondere straf 'gebiedsverbod' (*interdiction de séjour* = een in art. 131- 31 CP omschreven verbod om in bepaalde gebieden of

37 Versie bijgewerkt tot 22 augustus 2008, afkomstig van www.altalex.com onder www.altalex.com/index.php?idnot=2011.

38 Geen specifiek op senioren betrekking hebbende bepalingen zijn bijvoorbeeld art. 71 CP (over schorsing omdat de verdachte mentaal onvoldoende in staat is aan de procedure deel te nemen) en art. 533 en 546 CP (over de eisen die aan een veroordelend vonnis worden gesteld).

39 Gebruikte versie afkomstig van www.legifrance.gouv.fr, bijgewerkt tot 28 augustus 2008.

plaatsen te verschijnen) in beginsel van rechtswege teneinde loopt wanneer de veroordeelde 65 jaar wordt.

Mogelijk relevant met betrekking tot bejaarde verdachten is de bepaling in CP inhoudende dat degene die het vervullen van een taakstraf als bijzondere voorwaarde krijgt opgelegd, verplicht kan worden vóór de tenuitvoerlegging van de taakstraf een medische onderzoek te ondergaan, onder meer om vast te stellen of hij in staat is het beoogde werk te verrichten (art. 132-55, onder 2, CP).

3.7.2 Strafprocesrecht *Code de Procédure Pénale* (CPP)⁴⁰

Bij personen die ten tijde van een veroordeling vijftien of ouder zijn, kan geen vervangende hechtenis (*contrainte judiciaire*) worden opgelegd (art. 751 CPP). Voor het overige kent de CPP geen bijzondere bepalingen met betrekking tot senioren, noch waar het gaat om het opleggen van de voorlopige hechtenis (art. 137 en art. 143-1 e.v. CPP), noch om het vermogen om terecht te kunnen staan (art. 416 CPP), noch om de motivering van een veroordelend vonnis (art. 485 CPP).

Art. 720-1-1 CPP creëert de mogelijkheid dat de tenuitvoerlegging van een vrijheidsstraf wordt geschorst, wanneer de veroordeelde aan een fatale ziekte lijdt of dat zijn gezondheidstoestand op de lange termijn niet verenigbaar is met een verblijf in de gevangenis. Er moeten dan wel twee onafhankelijke deskundigenrapporten zijn die dat bevestigen.

Niet direct relevant, maar wetenswaardig, is dat zeventig-plussers desgevraagd ontheven kunnen worden van juryplicht bij het Hof van Assisen (art. 258 CPP)

3.8 België

3.8.1 Strafrecht *Strafwetboek* (Sw)⁴¹

Het Strafwetboek bevat geen op senioren toegesneden bepalingen. De toerekeningsvatbaarheid komt aan de orde in art. 71 Sw.: Er is geen misdrijf, wanneer de beschuldigde of de beklaagde op het ogenblik van het feit in staat van krankzinnigheid was of wanneer hij gedwongen werd door een macht die hij niet heeft kunnen weerstaan. Voor het overige kent Hoofdstuk IX (art. 79-85) een regeling voor het effect van 'verzachtende omstandigheden' op de straffen die kunnen worden opgelegd, maar het wetboek expliciteert niet wat onder 'verzachtende omstandigheden' dient te worden verstaan.⁴²

40 Gebruikte versie afkomstig van www.legifrance.gouv.fr, bijgewerkt tot 28 augustus 2008.

41 Geraadpleegde versie (van www.ejustice.just.fgov.be/wet/wet.htm) bijgewerkt tot 20 augustus 2008.

42 De Wet op de verzachtende omstandigheden van 4 oktober 1867, biedt niet veel meer klaarheid.

3.8.2 Strafprocesrecht

*Wetboek van Strafvordering*⁴³

Een naar alle waarschijnlijkheid spaarzaam toe te passen bepaling, waarbij in ieder geval in theorie de bejaardheid van een verdachte een rol kan spelen, is de in 2003 gedane toevoeging aan art. 10 (Voorafgaande Titel) waarin rechtsmacht gevestigd wordt met betrekking tot een door een vreemdeling buiten België begaan feit dat strafbaar is op grond van art. 2 van het Europees Verdrag tot bestrijding van terrorisme, in het geval België vanwege de leeftijd of gezondheid niet tot uitlevering aan de staat waar het feit is gepleegd, wenst over te gaan.⁴⁴ Voor het overige kent het Wetboek van Strafvordering geen specifieke op oudere verdachten toegesneden bepalingen. Wanneer een verdachte instemt met het voorstel van de procureur des konings ('officer van justitie') om in plaats van een vervolging een taakstraf uit te voeren, deelt de procureur des konings "zijn beslissing ter uitvoering mee aan de afdeling van de Dienst Justitiehuisen van de FOD Justitie van het gerechtelijk arrondissement van de verblijfplaats van de dader van het misdrijf, die onverwijld een justitieassistent aanwijst die wordt belast met de uitwerking en met de opvolging van de uitvoering van de dienstverlening. De justitieassistent bepaalt, na de dader van het misdrijf te hebben gehoord en rekening houdend met diens opmerkingen en lichamelijke en intellectuele capaciteiten alsmede met de eventuele aanwijzingen van de procureur des Konings, de concrete invulling van de werkzaamheden die moeten worden uitgevoerd." (art. 216ter lid 1 bis).

Wet betreffende de Voorlopige Hechtenis

De voorlopige hechtenis is geregeld in de Wet betreffende de Voorlopige Hechtenis.⁴⁵ Deze wet kent geen bijzondere voorzieningen voor bejaarde verdachten.⁴⁶

3.9 Spanje

3.9.1 Strafrecht *Código Penal* (CP)⁴⁷

Art. 92, eerste lid, CP bepaalt dat tot een gevangenisstraf veroordeelden, die de leeftijd van zeventig jaar bereiken, voor vervroegde invrijheidstelling in aanmerking komen, ook zonder dat ze

43 Geraadpleegde versie (van www.ejustice.just.fgov.be/wet/wet.htm) bijgewerkt tot 20 augustus 2008.

44 Art.V.T. 10 onder 6.

45 Wet van 20 juli 1990, laatstelijk gewijzigd op 15 januari 2007.

46 Of het moet zeer indirect zijn, namelijk dat de onderzoeksrechter die een bevel tot aanhouding opstelt, daarin onder meer moet vermelden 'de feitelijke omstandigheden van de zaak en die welke eigen zijn aan de persoonlijkheid van de verdachte, die de voorlopige hechtenis wettigen.' (art. 16 lid 5 Wet van 20 juli 1990)

47 Onderzocht aan de hand van de tot 1 december 2007 bijgewerkte versie op de website van de Spaanse regering www.060.es/te_ayudamos_a/legislacion/disposiciones/7734-ides-idweb.htm.

voldoen aan de eis uit art. 90 CP dat ze driekwart van hun straf hebben uitgezeten.⁴⁸

Voor het overige kent de CP geen bijzondere, op senioren toegespitste bepalingen. Wel kent het wetboek de nodige strafbepalingen die het bejaarde slachtoffer expliciet bescherming bieden⁴⁹, maar dat thema valt buiten het bestek van dit onderzoek.

3.9.2 Strafprocesrecht *Ley de Enjuiciamiento Criminal* (LECr)⁵⁰

De *Ley de Enjuiciamiento Criminal* kent geen bijzondere, op senioren toegespitste bepalingen. De voorschriften met betrekking tot het horen van de verdachte door de onderzoeksrechter staan in art. 385-409 LECr (inclusief wat de rechter moet doen indien de verdachte doofheid veinst).⁵¹ Voorafgaand daaraan staat dat de rechter een medisch onderzoek kan bevelen indien de verdachte bij het verhoor mogelijk aan een stoornis lijdt, die al dan niet eerst na het begaan van het feit is opgetreden (art. 381-383 LECr).

De regeling van de voorlopige hechtenis (art. 489-501 LECr) biedt geen expliciete opening om rekening te houden met de hoge leeftijd van een verdachte. Evenmin is in de motiveringseisen waaraan een schriftelijk veroordelend vonnis moet voldoen (art. 142 LECr), een bepaling te vinden die vraagt rekening te houden met bijvoorbeeld het effect van het opleggen van een vrijheidsstraf op de verdachte.

3.10 Engeland⁵²

Bij de hiervóór besproken landen zijn steeds de nationale equivalenten van onze Wetboeken van Strafrecht en Strafvordering als vertrekpunt voor het onderzoek worden genomen. Dat is bij Engeland niet goed mogelijk, nu de strafwetgeving maar ten dele gecodificeerd, en in nog mindere mate geconsolideerd is. De bespreking van de Engelse situatie is verdeeld in drie onderdelen: strafrecht, opsporing & vervolging en sanctierecht.

---

48 Zie art. 90, eerste lid, onder b. Ook de iets lichtere norm van tweederde behorende bij de in art. 91 lid 1 CP omschreven situatie, geldt niet voor zeventig-plussers. De eerste volzin van art. 92 lid 1 luidt: *no obstante lo dispuesto en los artículos anteriores, los sentenciados que hubieran cumplido la edad de 70 años, o la cumplan durante la extinción de la condena, y reúnan los requisitos establecidos, excepto el haber extinguido las tres cuartas partes de aquella o, en su caso, las dos terceras, podrán obtener la concesión de la libertad condicional.*

49 Zoals art. 619 CP dat strafbaar stelt, het niet-verlenen van de noodzakelijke hulp, aan (onder meer) een persoon van hoge leeftijd, die hulpeloos is en afhankelijk van de zorgen van de verdachte.

50 Onderzocht aan de hand van de tot 6 december 2006 bijgewerkte versie op de website van de Spaanse regering: www.060.es/te_ayudamos_a/legislacion/disposiciones/25316-ides-idweb.html.

51 Art. 392 LECr.

52 Hetgeen hier over 'Engeland' wordt gezegd, geldt ook met betrekking tot het recht in Wales.

3.10.1 Strafrecht

In de sfeer van het materiële strafrecht zijn er geen bepalingen die expliciet zijn toegesneden op oudere verdachten.⁵³ De definitie van ontoerekeningsvatbaarheid als schulditsluitingsgrond ('the defence of insanity') is te vinden in de 'M'Naghten Case' uit 1843: '*...to establish a defence on the ground of insanity, it must be clearly proved that, at the time of the committing of the act, the party accused was labouring under such a defect of reason, from disease of the mind, as not to know the nature and quality of the act he was doing; or, if he did know it, that he did not know he was doing what was wrong.*'⁵⁴

3.10.2 Opsporing & vervolging

In de opsporingsfase zijn vooral van belang de Codes of Practice, welke een uitwerking vormen van Police and Criminal Evidence Act 1984.⁵⁵ In Code C komen aan de orde 'the detention treatment and questioning of persons by police officers'.⁵⁶ De Code schept bijzondere waarborgen voor de bejegening van de aangehouden verdachte 'who is mentally disordered or otherwise mentally vulnerable'. Deze ruime omschrijving, waaronder ook senioren zullen vallen, die te kampen hebben met nadelige psychische en fysieke effecten van het ouder worden, wordt gedefinieerd in 'note for guidance 1G' bij de Code. 'Mentally vulnerable' is bijvoorbeeld 'any detainee who, because of their mental state or capacity, may not understand the significance of what is said, of questions or of their replies'. Bij twijfel moet de 'custody officer' ervan uitgaan dat hij te maken heeft met iemand die 'mentally vulnerable' is.

Wanneer sprake lijkt te zijn van een dergelijke mentaal kwetsbare arrestant, dient de politie een 'appropriate adult' in te schakelen, dat wil zeggen: een familielid of een niet bij de politie werkzame derde, die bij voorkeur ervaring heeft met het omgaan met 'mentally disordered or mentally vulnerable people'. Het verhoor van de gearresteerde mag dan alleen plaatsvinden in

53 Hierbij zij opgemerkt dat een aantal Engelse misdrijven, de zgn. 'common law offences', niet bij wet, maar in de rechtspraak zijn omschreven. Voorbeelden zijn 'kidnapping' (zie bijvoorbeeld R v. *Hendy-Freegard* [2007] EWCA Crim 1236) en – niet onbelangrijk – moord.

54 Zie voor een overzichtelijke bespreking van de M'Naghten Rules: Lord Justice Hooper and David Ormerod eds., *Blackstone's Criminal Practice* 2008, Oxford Oxford University Press, 2008, A3.13-19. Bij levensdelicten is ook het verweer 'diminished responsibility' mogelijk (art.2, lid 1, Homicide Act 1957. Daar geldt de lagere drempel dat sprake moet zijn geweest van 'an abnormality of the mind'.

55 De Codes of Practice vloeien voort uit art. 66 PACE 1984. In de praktijk blijken (grove) schendingen van de Codes aanleiding te vormen om op basis van s.78 PACE onrechtmatig verkregen bewijs uit te sluiten. Zie Michael Zander, *Cases and Materials on the English Legal System*, London: Butterworths 1999, p. 397.

56 Zie voor de meest recente versie, de website van het Home Office: www.police.homeoffice.gov.uk/operational-policing/powers-pace-codes/pace-code-intro.

het bijzijn van de 'appropriate adult'.⁵⁷ Ook bij de overwegingen of de verdachte na de arrestatie gedetineerd blijft, kan diens kwetsbaarheid een rol spelen.⁵⁸

Het volgende belangrijke moment in de keten van opsporing en vervolging, is de 'charge', de officiële inbeschuldigingstelling.⁵⁹ Tegenwoordig gebeurt de 'charge' door de Crown Prosecution Service, behalve bij de lichtere gevallen waar de beslissing bij de politie ligt.⁶⁰ Bij deze vervolgingsbeslissing hanteren Crown Prosecutors (en ook de custody officers van de politie) *The Code for Crown Prosecutors* als maatstaf. In deze beleidsregel staat onder de factoren van algemeen belang die tegen vervolging kunnen pleiten: "A prosecution is less likely to be needed if (...) the defendant is elderly or is, or was at the time of the offence suffering from significant mental or physical ill health, unless the offence is serious or there is real possibility that it may be repeated."⁶¹

Een vraag die bij minder valide senioren op kan komen, is of zij in voldoende mate in staat zijn het strafproces te volgen en/of erin te participeren. Het Engelse recht kent voor de beantwoording van die vraag een zeldzaam toegepaste procedure waarbij door de rechter wordt getoetst of sprake is van 'fitness to plead', dat wil zeggen of de beschuldigde in voldoende mate in staat is het verloop van de procedure te volgen om een fatsoenlijke verdediging te kunnen voeren.⁶²

3.10.3 Sanctierecht

In het geval de rechter (of de jury) tot een schuldigverklaring komt, kan de gevorderde leeftijd van de verdachte mee worden gewogen bij de straftoemeting, zij het dat dat weinig dwingend wordt voorgeschreven. In art. 172, eerste lid onder a.en b. Criminal Justice Act 2003 staat:

---

57 Behalve in spoedsituaties, mits met toestemming van een politieofficier met de rang van 'superintendent' of hoger (zie art. 11.15 en art. 11.18 Code C).

58 Bijvoorbeeld in art. 15.2A onder a. Code C wordt bij de beslissing om de 'pre-charge detentie' op basis van art. 42, eerste lid PACE 1984 te verlengen van 24 tot 36 uur, als in overweging te nemen aspect onder meer de 'special vulnerability' van betrokkene genoemd.

59 De 'charge'-procedure staat beknopt beschreven in Lord Justice Hooper and David Ormerod eds., *Blackstone's Criminal Practice* 2008, Oxford Oxford University Press, 2008, D2.1-19.

60 Deze rolverdeling is uitgewerkt in *The Director's Guidance on Charging*, uitgegeven door de Director of Public Prosecutions, derde versie van februari 2007, hfdst. 3. De wettelijke basis voor (het handelen conform) deze 'guidance' is het door de Criminal Justice Act 2003 aan PACE 1984 toegevoegde artt. 37A.

61 Crown Prosecution Service, *The Code for Crown Prosecutors*, 2004, art. 5.10 onder g.

62 De relevante criteria zijn afkomstig uit de *Pritchard*-zaak uit 1836. De procedure staat omschreven in de Criminal Procedure (Insanity) Act 1964, i.h.b artt. 4 en 5. Zie hierover: in Lord Justice Hooper and David Ormerod eds., *Blackstone's Criminal Practice* 2008, Oxford Oxford University Press, 2008, D12.2-15.

“Every court must – in sentencing an offender, have regard to any guidelines which are relevant to the offender’s case, and in exercising any other function relating to the sentencing of offenders, have regard to any guidelines which are relevant to the exercise of the function.”

Eén van die richtlijnen waar rekening mee moet worden gehouden, is de *Guideline Overarching Principles: Seriousness* van de Sentencing Guidelines Council.⁶³

In art. 1.25 van deze richtlijn staat onder het kopje ‘mitigating factors’ bij de ‘factors indicating significantly lower culpability’: ‘youth or age, where it affects the responsibility of the individual defendant’.

3.11 De Verenigde Staten (Federaal)

3.11.1 Strafrecht *U.S. Code Title 18 – Crimes and Criminal Procedure (USC)* ⁶⁴

In de achttiende titel van de U.S. Code staan zowel de afzonderlijke federale delicten, als de bijbehorende algemene bepalingen. Deze titel kent geen specifiek op bejaarden betrekking hebbende bepalingen. De ‘insanity defense’, de niet geheel vergelijkbare pendant van de Nederlandse ontoerekeningsvatbaarheid, staat in art. 17 van titel 18:

“Insanity defense.

(a) Affirmative Defense.— It is an affirmative defense to a prosecution under any Federal statute that, at the time of the commission of the acts constituting the offense, the defendant, as a result of a severe mental disease or defect, was unable to appreciate the nature and quality or the wrongfulness of his acts. Mental disease or defect does not otherwise constitute a defense.

(b) Burden of Proof.— The defendant has the burden of proving the defense of insanity by clear and convincing evidence.”

3.11.2 Strafprocesrecht *U.S. Code Title 18 – Crimes and Criminal Procedure*

Evenmin kent de federale wetgeving in het formele strafrecht expliciete uitzonderingen voor verdachten op leeftijd. Wel benoemt de regeling voor borgtocht (‘bail’) en voorlopige hechtenis nadrukkelijk de persoonlijke achtergrond van de verdachte als factor om rekening mee te houden

---

63 Op basis van art. 170, lid 9, Criminal Justice Act 2003. De ‘Guideline’ is beschikbaar op de website van de Council, www.sentencing-guidelines.gov.uk.

64 Gebruikt is de tot 18 augustus 2008 bijgewerkte wettekst op de website van de Law School van Cornell University, op www.law.cornell.edu/uscode/html/uscode18/.

bij het opleggen van voorwaarden, die bij vrijlating van betrokkene in afwachting van het proces, moeten garanderen dat hij metertijd op de zitting verschijnt.⁶⁵

Het vermelden waard is nog dat er een speciale procedure is om vast te stellen of de verdachte geestelijk in voldoende mate in staat is om terecht te staan. In dat geval kan door de verdachte of door de Staat een verzoek ingediend worden voor een hoorzitting om de geestelijke bekwaamheid vast te stellen:

USC, art. 4241.

“If, after the hearing, the court finds by a preponderance of the evidence that the defendant is presently suffering from a mental disease or defect rendering him mentally incompetent to the extent that he is unable to understand the nature and consequences of the proceedings against him or to assist properly in his defense, the court shall commit the defendant to the custody of the Attorney General. The Attorney General shall hospitalize the defendant for treatment in a suitable facility.”⁶⁶

3.11.3 Sanctierecht *U.S. Code Title 18 – Crimes and Criminal Procedure*

Ook waar het gaat om het bepalen van de straf, wordt hoge leeftijd niet bij wet als mee te wegen factor genoemd. Als algemeen kader voor de straftoemeting noemt de wet heel globaal “the nature and circumstances of the offense and the history and characteristics of the defendant”⁶⁷ Via een achterdeur wordt leeftijd echter toch als relevante factor bij de afweging getrokken. Art. 3553, lid 4, USC bepaalt namelijk dat de rechter tevens rekening moet houden met de toepasselijke categorieën uit de door de Sentencing Commission opgestelde richtlijnen. In die Federal Sentencing Guidelines staat over leeftijd:

---

65 Zie hoofdstuk 207 (Release and detention pending judicial proceedings) van Titel 18 USC en dan in het bijzonder art. 3142 g: *The judicial officer shall, in determining whether there are conditions of release that will reasonably assure the appearance of the person as required and the safety of any other person and the community, take into account the available information concerning (...) (3) the history and characteristics of the person, including– (A) the person’s character, physical and mental condition, family ties, employment, financial resources, length of residence in the community, community ties, past conduct, history relating to drug or alcohol abuse, criminal history, and record concerning appearance at court proceedings(...).* Een soortgelijke afweging kan gemaakt worden met betrekking tot de vraag of een veroordeelde verdachte in afwachting van de strafoplegging (‘sentencing’) of van de behandeling van een hoger beroep op vrije voeten gesteld kan worden, zie art. 3143. USC.

66 Dit kan ook van toepassing zijn indien de verdachte reeds is veroordeeld, maar tijdens de executie van de straf nog andere procedures gevoerd worden, zoals over de mogelijkheid van vervroegde invrijheidstelling.

67 USC Titel 18, art. 3553, eerste lid.

“Age (including youth) is not ordinarily relevant in determining whether a departure is warranted. Age may be a reason to depart downward in a case in which the defendant is elderly and infirm and where a form of punishment such as home confinement might be equally efficient as and less costly than incarceration”^{68 69}

Bij bejaarde verdachten kan ook de volgende passage uit de *Guidelines* van belang zijn: “Physical condition or appearance, including physique, is not ordinarily relevant in determining whether a departure may be warranted. However, an extraordinary physical impairment may be a reason to depart downward; e.g., in the case of a seriously infirm defendant, home detention may be as efficient as, and less costly than, imprisonment.”⁷⁰

In het geval dat een verdachte reeds veroordeeld is, kan zijn hoge leeftijd er in een uitzonderings situatie toe leiden dat de uit te zitting straf wordt bekort. De USC opent namelijk de mogelijkheid dat de Director of the Bureau of Prisons bij het veroordelend gerecht een verzoek indient om de straf te bekorten of om te zetten in een voorwaardelijk straf met toezicht. Als reden om daartoe te besluiten wordt (onder meer) genoemd dat de veroordeelde ten minst zeventig jaar oud is, ten minste dertig jaar van zijn straf in de gevangenis heeft uitgezeten en geen gevaar vormt voor anderen of voor de gemeenschap.⁷¹

3.12 Florida

3.12.1 Strafrecht *The 2008 Florida Statutes Title XLVI: Crimes* (FC)⁷²

Aan het materiële strafrecht van Florida is goed te zien dat relatief veel ouderen in de staat wonen. Er zijn tal van bepalingen, die maken dat het een strafverzwarende effect heeft wanneer het slachtoffer op leeftijd is. Zo wordt het plegen van een ‘white collar crime’ aangemerkt als een ‘felony of the first degree’ wanneer de dader twintig of meer slachtoffers heeft opgelicht. Wanneer de slachtoffers echter bejaard waren, volstaan tien slachtoffers om het delict in de

68 Hoofdstuk 5H1.1 Federal Sentencing Guidelines 2007. De bijgewerkte ‘Guidelines’ zijn beschikbaar op de website van de US Sentencing Commission, www.uscc.gov/. Zie art. 3553b, lid 1 USC over de wijze waarop de rechter rekening dient te houden met de ‘Guidelines’.

69 Zie voor een voorbeeld van de zuinige wijze waarop met leeftijd als strafverlagende factor wordt omgegaan: U.S. v. Juan Brooke, United States Court of Appeals for the District of Columbia Circuit, no. 01-3020, 25 oktober 2002 over een hoogbejaarde veelpleger van drugsdelicten die - overigens tevergeefs - vanwege zijn vele ouderdomskwalen om mildere bestraffing vraagt dan de Sentencing Guidelines voorschrijven.

70 Hoofdstuk 5H1.4 Federal Sentencing Guidelines 2007.

71 Art. 3582, c, lid 1, onder A, sub ii, USC.

72 Te vinden in geactualiseerde versie op www.megalaw.com, onder www.megalaw.com/fl/top/fl/criminal.php.

zwaarder bestrafte categorie 'felony of the first degree' te brengen.⁷³ Een ander voorbeeld is dat 'aggravated abuse of an elderly person' wordt genoemd als een van de delicten die ertoe kunnen leiden dat een verdachte bij recidive wordt aangemerkt als een 'violent career criminal' met als gevolg dat een hogere minimumstraf moet worden opgelegd.⁷⁴ Over senioren als *verdachte* wordt echter in de FC niets vermeld.

3.12.2 Strafprocesrecht

*The 2008 Florida Statutes Title XLVII: Criminal Procedure and Corrections (FCPC)*⁷⁵

Florida kent een zware procedure voor het geval een verdachte mogelijk te verward is om terecht te staan. In dat geval worden minstens twee experts ingeschakeld die moeten beoordelen in hoeverre de verdachte bijvoorbeeld in staat is '[to] appreciate the charges or allegations' en '[to] manifest appropriate courtroom behavior'. Wanneer wordt vastgesteld dat de verdachte onbekwaam is om te procederen, kan dat ertoe leiden dat hij tegen zijn wil voor behandeling wordt opgesloten en uiteindelijk zelfs dat de vervolging wordt gestaakt omdat niet verwacht wordt dat in de voorzienbare toekomst verbetering van de situatie optreedt.⁷⁶

Florida Rules of Criminal Procedure 2008 (FRCP)

De criteria voor de beoordeling of een aangehouden verdachte op borgtocht vrijkomt dan wel in voorlopige hechtenis blijft, staan in de door de rechterlijke macht opgestelde Florida Rules of Criminal Procedure. Ook hier wordt niet expliciet leeftijd als factor genoemd, maar wordt wel gekeken naar een groot aantal andere criteria, waaronder ook enkele die specifiek bij een oudere verdachte relevant zouden kunnen zijn, zoals 'the defendant's mental condition', 'the defendant's family ties, length of residence in the community', 'mental condition' en 'the nature and probability of danger that the defendant's release poses to the community'.⁷⁷

73 Zie art. 775.084, lid 5, sub a., FC. Het artikel heeft het over 'elderly'. Volgens art. 825.101, lid 5 FC, wordt daarmee bedoeld: *a person 60 years of age or older who is suffering from the infirmities of aging as manifested by advanced age or organic brain damage, or other physical, mental, or emotional dysfunctioning, to the extent that the ability of the person to provide adequately for the person's own care or protection is impaired.*

74 Art. 775.084, lid 1.d. 1 sub d. FC .

75 Een actuele versie van de FCPC is te vinden op de website van de wetgevende macht van Florida, www.leg.state.fl.us/Statutes/index.cfm?App_mode=Display_Index&Title_Request=XLVII#TitleXLVII.

76 FCPC 916.12; 916.0016 en 916.145 FCPC.

77 FRCP Rule 3.131 (a), lid 3. De 'Rules' zijn te vinden op de website van de Balie van Florida, www.floridabar.org.

3.12.3 Sanctierecht

*The 2008 Florida Statutes Title XLVII: Criminal Procedure and Corrections (FCPC)*⁷⁸

Waar in andere staten de ‘Sentencing Guidelines’ veelal primair door de Rechtspraak worden opgesteld, heeft Florida deze taak primair bij de wetgever neergelegd.⁷⁹ Florida kent daardoor een strak stelsel van min of meer verplichte straffen, vastgelegd in de FCPC. Afwijking van de richtlijnen, wordt volgens art. 921.0016.2 FCPC “discouraged unless there are circumstances or factors which reasonably justify the departure”. De wet geeft een overigens niet-uitputtende opsomming van verzachtende omstandigheden die tot verlaging van de volgens de *guidelines* aanbevolen voorgeschreven straf, zouden kunnen leiden. Daarbij worden onder andere genoemd:

“(…) c. The capacity of the defendant to appreciate the criminal nature of the conduct or to conform that conduct to the requirements of law was substantially impaired. The defendant requires specialized treatment for a mental disorder that is unrelated to substance abuse or addiction or for a physical disability, and the defendant is amenable to treatment.”⁸⁰

(Hoge)Leeftijd wordt echter niet genoemd als mee te wegen factor. Wél kan leeftijd als verzachtende omstandigheid een rol spelen wanneer overwogen wordt om de doodstraf of levenslange gevangenisstraf op te leggen.⁸¹ De gekozen formulering ‘the age of the defendant at the time of the crime’ doet echter vermoeden dat de wetgever hier eerder heeft gedacht aan zeer jonge dan aan zeer oude verdachten.

3.13 Vermont

De definities en procedures die Vermont hanteert met betrekking tot ontoerekeningsvatbaarheid (*insanity as a defense*) en de bekwaamheid terecht te staan (*competency to stand trial*), voegen weinig toe aan hetgeen daarover bij de behandeling van het federale strafrecht van de VS en van Florida is gezegd. De betreffende bepalingen blijven hier daarom onbesproken.⁸²

In ieder geval interessant voor wat betreft de positie van de oudere verdachte zijn de bepalingen met betrekking tot de strafoplegging voor ‘first and second degree murder’. De hoofdregel is dat bij *murder in the first degree* de straf een tijdelijke gevangenisstraf van minimaal 35 jaar wordt opgelegd en bij *murder in the second degree* een gevangenisstraf van minstens twintig

78 Een actuele versie van de FCPC is te vinden op de website van de wetgevende macht van Florida, www.leg.state.fl.us/Statutes/index.cfm?App_mode=Display_Index&Title_Request=XLVII#TitleXLVII.

79 Zie de toelichting in art. 921.001 FCPC..

80 Art. 921.0026.2 FCPC

81 Art. 921.141.6, onder g, FCPC en 921.142.7, onder f, FCPC.

82 Niettemin geïnteresseerden kunnen terecht bij *The Vermont Statutes, Title 13: Crimes and Criminal Procedure, Hfdst. 157*, art. 4801 e.v. en art. 4817 op de website van de wetgevende macht van Vermont, www.leg.state.vt.us/statutes.

jaar.⁸³ Wanneer echter sprake is van verzachtende omstandigheden die meer gewicht in de schaal leggen dan eventuele verzwarende omstandigheden, kan de minimaal op te leggen straf dalen naar vijftien, respectievelijk tien jaar.⁸⁴ Daarbij is hoge leeftijd één van de factoren die als mogelijke verzachtende omstandigheid genoemd worden:

“Mitigating factors shall include the following:

(...) (4) The defendant, because of youth or old age, lacked substantial judgment in committing the murder.”⁸⁵

3.14 Californië

3.14.1 Strafrecht *California Penal Code (CPC)*⁸⁶

In het Californische strafrecht komt leeftijd één keer expliciet als bijzondere omstandigheid om de hoek kijken. Bij het – ook in Amerika – licht bestrafte delict ‘zijn behoefte doen in het openbaar vervoer of in een bij een openbaarvervoersbedrijf in gebruik zijnde ruimte, anders dan op een toilet’ is niet strafbaar wanneer betrokkene vanwege een handicap, medische aandoening of leeftijd niet anders kon.⁸⁷ Voor het overige wordt in de wetgeving niet speciaal rekening gehouden met verdachten van hoge leeftijd. De beperkte mate waarin verweren met betrekking tot ontoerekeningsvatbaarheid en beperkte toerekeningsvatbaarheid worden toegelaten, maken het in ieder geval uiterst moeilijk voor een verdachte om ouderdomsgebreken aan te voeren als reden voor (gedeeltelijke) schulduitsluiting.

De sleutelbepaling is art. 25 CPC:

“25. (a) The defense of diminished capacity is hereby abolished. In a criminal action, as well as any juvenile court proceeding, evidence concerning an accused person’s intoxication, trauma, mental illness, disease, or defect shall not be admissible to show or negate capacity to form the particular purpose, intent, motive, malice aforethought, knowledge, or other mental state required for the commission of the crime charged.

(b) In any criminal proceeding, including any juvenile court proceeding, in which a plea of not guilty by reason of insanity is entered, this defense shall be found by the trier of fact only when the accused person proves by a preponderance of the evidence that he or she was incapable of knowing or understanding the nature and quality of his or her act and of distinguishing right from wrong at the time of the commission of the offense.”

83 *The Vermont Statutes, Title 13: Crimes and Criminal Procedure*, (VCCP) Hfdst. 53, resp. art. 2303 a (1) en a (2).

84 Art. 2303 b en c. VCCP.

85 Art. 2303 f. VCCP.

86 Gebruik is gemaakt van de d.d. 20 augustus 2008 actuele wettekst in de databank van de California State Legislature, www.leginfo.ca.gov/calaw.html.

87 Art. 640 (a), sub 8 CPC. Op dit vergrijp staat een boete van maximaal \$250 of een taakstraf van maximaal 48 uur.

Om zeker te stellen dat deze horden voor het aannemen van (verminderde) toerekeningsvatbaarheid niet lichtvaardig verlaagd worden, heeft de wetgever bovendien bepaald dat art. 25 CPC alleen kan worden gewijzigd via een referendum of met een meerderheid van tweederde van het totaal aantal stemmen in het Huis van Afgevaardigden.⁸⁸

3.15 Virginia

3.15.1 Strafrecht

Het materiële strafwetboek van Virginia, de *Code of Virginia, Title 18, Crimes and Offenses Generally*, kent geen op oudere verdachten toegespitste strafbaarstellingen.⁸⁹

3.15.2 Sanctierecht

De twee niet speciaal op jeugdstrafrecht betrekking hebbende bepalingen in de strafwetgeving van Virginia, waarin leeftijd als mee te wegen factor wordt genoemd, zouden slecht inpasbaar zijn in het Nederlandse sanctiestelsel. Het gaat namelijk ten eerste om een artikel dat betrekking heeft op een procedure waarin wordt vastgesteld of voor een misdrijf de doodstraf dan wel levenslang kan worden opgelegd. Tussen de verzachtende omstandigheden die bij die procedure ter sprake mogen komen, wordt onder andere genoemd: 'the age of the defendant at the time of the commission of the capital offense.'⁹⁰ Waarschijnlijk wordt hier echter primair gedoeld op de jeugdige dader.⁹¹

De tweede bijzondere Virginiaanse bepaling ziet op de regeling dat degene die voor de derde keer voor een geweldsdelict wordt veroordeeld, levenslange gevangenisstraf opgelegd krijgt.⁹² Bij de executie van die straf geldt echter een ietwat mildere regeling voor veroordeelden die inmiddels zestig jaar of ouder zijn geworden. Anders dan bij jongere volgens de 'three strikes, you're out'-regel veroordeelden, kunnen deze senioren wél in aanmerking komen voor vervroegde invrijheidstelling wegens goed gedrag.⁹³

3.15.3 Strafprocesrecht

Voor het overige gebiedt de wetgeving van Virginia de rechter op verschillende plaatsen om rekening te houden met de persoonlijke omstandigheden van de verdachte, zonder dat leeftijd met zoveel woorden wordt genoemd. Voorbeelden zijn: de procedure voor de beslissing omtrent

---

88 Art. 25 (d) CPC

89 De actuele wettekst is in te zien op de website van de wetgevende macht van Virginia, <http://leg1.state.va.us/>

90 Code of Virginia, Title 19, *Criminal Procedure* (VCP) Art. 264.4 (B). De actuele wettekst is in te zien op de website van de wetgevende macht van Virginia, <http://leg1.state.va.us/>

91 Vergelijkbaar is het hiervoor besproken art. 921.141.6, onder g, FCPC en 921.142.7, onder f, FCPC uit de wetgeving van Florida.

92 Art. 19.2-297.1 onder C, laatste volzin sub i.

93 Wel geldt dat zestigplussers in elk geval tien jaar van hun straf moeten hebben uitgezeten en vijftigplussers vijf jaar. Plegers van gewelddadige zedendelicten komen dan weer niet voor vervroegde vrijlating in aanmerking, hoe bejaard ze ook zijn.

het vrijlaten op borgtocht, dan wel toepassen voorlopige hechtenis;⁹⁴ de beoordeling of de verdachte in staat is terecht te staan⁹⁵; en het verweer dat de verdachte ontoerekeningsvatbaar is ('insane or feebleminded')⁹⁶

3.16 Canada

Al is de strafrechtelijke handhaving in Canada in belangrijke mate toebedeeld aan de afzonderlijke provincies, de strafwetgeving zelf is primair afkomstig van de federale wetgever. De provincies hebben slechts een aanvullende wetgevende bevoegdheid voor mineure strafbare feiten. Bij het onderzoek is dus gekeken naar de federale strafwetgeving en dan vooral naar de *Canada Criminal Code* (CCC).⁹⁷ Wel is voor de volledigheid de strafwetgeving van één van de provincies, Quebec, onderzocht, maar dat leverde geen relevante informatie op.⁹⁸

Op twee plaatsen opent de CCC de (voorzichtige) mogelijkheid dat de leeftijd van de verdachte een bijzondere rol speelt.⁹⁹ De rechtbank kan een schuldig bevonden verdachte een voorwaardelijke straf met proeftijd opleggen. Bij die beslissing moet de rechtbank rekening houden met de aard van het delict, de omstandigheden waaronder het is begaan, met de persoonlijkheid van de verdachte én met diens leeftijd.¹⁰⁰ Diezelfde factoren, aangevuld met de beschikbaarheid van geschikte huisvesting, kunnen ook redenen vormen om een korte vrijheidsstraf niet aan één stuk, maar met tussenpozen ten uitvoer te laten leggen.¹⁰¹

3.17 Western Australia

3.17.1 Strafrecht *The Criminal Code* (TCC)¹⁰²

The Criminal Code, het geconsolideerde wetboek van Strafrecht van de Australische deelstaat Western Australia, kent één bepaling die expliciet rekening houdt met de mogelijkheid dat een verdachte ouderdomsgebreken kan vertonen.

94 Art. 19.2-120 D, lid 2 VCP waarin 'physical and mental condition' als mee te wegen factoren worden genoemd.

95 Art. 19.2.169 e.v. VCP.

96 Art. 19.2.167 en 168 VCP.

97 Geraadpleegd is de tot 12 juli 2008 bijgewerkte versie op de website van het ministerie van Justitie, www.laws.justice.gc.ca/en/C-46/index.html. De voor het formele strafrecht op zich belangrijke *Canada Evidence Act* blijft hier verder onbesproken, omdat die wet inhoudelijk niet relevant is voor dit onderzoek.

98 Gekeken is in de Code of Penal Procedure/Code de Procédure Pénale, R.S.Q./L.R.Q. c. C-25.1, in de Police Act/Loi de Police, R.S.Q./L.R.Q. c. P-13 en in de Penal Actions Act/Loi sur les Actions Pénales, R.S.Q./L.R.Q. c. A-5 allen geactualiseerd raadpleegbaar via de website van de Federation of Law Societies of Canada, www.canlii.org/.

99 Dit staat uiteraard los van de bijzondere bepalingen voor het jeugdstrafrecht.

100 Art. 731, lid 1 onder a. CCC.

101 Art. 732, lid 1, onder a CCC.

102 Afkomstig van www.austlii.edu.au, bijgewerkt tot en met 1 augustus 2008.

Art. 1, eerste lid,

“The term “mental impairment” means intellectual disability, mental illness, brain damage or senility;”

Dit begrip ‘mental impairment’ is van belang bij de vaststelling of sprake is van (gedeeltelijke) ontoerekeningsvatbaarheid:

Art. 26 TCC

“Every person is presumed to be of sound mind, and to have been of sound mind at any time which comes in question, until the contrary is proved.”

Art. 27 TCC

“A person is not criminally responsible for an act or omission on account of unsoundness of mind if at the time of doing the act or making the omission he is in such a state of mental impairment as to deprive him of capacity to understand what he is doing, or of capacity to control his actions, or of capacity to know that he ought not to do the act or make the omission.”¹⁰³

Voor het overige valt opnieuw op dat het strafrecht een aantal bepalingen kent die de senior als slachtoffer beschermen. Zo wordt de maximumstraf bij fraude verhoogd van zeven jaar naar tien jaar in het geval dat de bedrogene ouder is dan zestig jaar.¹⁰⁴

3.17.2 Opsporing & vervolging *Criminal Investigation Act 2006* (CIA 2006)¹⁰⁵

In art. 73 CIA 2006 wordt het begrip ‘incapable person’ gedefinieerd.

“‘Incapable person’ means a person of any age –

- (a) who is unable by reason of a mental disability (which term includes intellectual disability, a psychiatric condition, an acquired brain injury and dementia) to understand the general nature and effect of, and the reason for and the consequences of undergoing, a forensic procedure; or
- (b) who is unconscious or otherwise unable to understand a request made or information given under this Act or to communicate whether or not he or she consents to undergoing a forensic procedure;”

---

103 Indien sprake is van ‘insanity’ in de zin van art. 27 TCC, kan – mocht het niettemin tot een vervolging komen - de behandelend rechter tot het eindoordeel komen dat iemand ‘not guilty [is] of the charge on account of unsoundness of mind’ (art. 93, eerste lid, CPA 2004).

104 Art. 409, lid 1, onder g en h, TCC.

105 Afkomstig van www.austlii.edu.au, bijgewerkt tot en met 11 juli 2008.

Dit begrip speelt een rol bij de waarborgen die de politie in acht moet nemen bij verschillende dwangmiddelen. Zo geldt in het geval dat de politie onderzoek aan het lichaam van een 'incapable person' wil laten verrichten, dat een machtiging van een rechter moet worden gevraagd, terwijl bij een verdachte die niet 'incapable' is, kan worden volstaan met de goedkeuring van een politieambtenaar met de rang van 'sergeant' of hoger.¹⁰⁶

*Criminal Procedure Act 2004 (CPA 2004)*¹⁰⁷

De vraag of een gedagvaarde verdachte geestelijk in staat is terecht te staan, dient te worden beantwoord aan de hand van de Criminal Law (Mentally Impaired Accused) Act 1996 (CLMIA)¹⁰⁸

Volgens art. 9 van die laatste wet is

“an accused not mentally fit to stand trial for an offence if the accused, because of mental impairment, is –

- (a) unable to understand the nature of the charge;
- (b) unable to understand the requirement to plead to the charge or the effect of a plea;
- (c) unable to understand the purpose of a trial;
- (d) unable to understand or exercise the right to challenge jurors;
- (e) unable to follow the course of the trial;
- (f) unable to understand the substantial effect of evidence presented by the prosecution in the trial; or
- (g) unable to properly defend the charge.”

Onder 'mental impairment' wordt, evenals in art. 1, eerste lid, TCC, eveneens seniliteit verstaan.¹⁰⁹ De CPA 2004 kent geen voorschriften die bepalen dat bij een veroordelend strafvonnis expliciet rekening moet worden gehouden met de persoonlijke omstandigheden van de veroordeelde, laat staan met diens hoge leeftijd.¹¹⁰

3.17.3 Sanctierecht *Sentencing Act 1995 (SA 1995)*

De wetgeving met betrekking tot de verschillende strafrechtelijke sancties is geconsolideerd in de *Sentencing Act 1995*.¹¹¹ Deze overigens zeer gedetailleerde wet kent geen bepalingen die bijzondere aandacht schenkt aan senioren als verdachten, dan wel veroordeelden.

106 Art. 98, 99 en 100 CIA 2006.

107 Afkomstig van www.austlii.edu.au, bijgewerkt tot en met 1 augustus 2008.

108 Aldus art. 130 CPA 2004.

109 Aldus art. 8 CLMIA.

110 Zie bijvoorbeeld art. 120, lid 1 en 2 CPA 2004 en art. 34 en 35 SA 1995.

111 Gebruikte versie afkomstig van www.slp.wa.gov.au/Index.html, bijgewerkt tot 1 augustus 2008.

Wel noemt de SA 1995 leeftijd als reden voor een rechtbank om tot schuldverklaring zonder straf te komen:

Art. 46

“A court sentencing an offender may impose no sentence if it considers that –

(a) the circumstances of the offence are trivial or technical; and

(b) having regard to –

(i) the offender’s character, antecedents, age, health and mental condition; and

(ii) any other matter that the court thinks is proper to consider,

that it is not just to impose any other sentencing option.”

3.18 Japan

3.18.1 Strafrecht *Het Keihō*

Het Keihō, het Japanse equivalent van ons Wetboek van Strafrecht kent geen specifieke verwijzing naar senioren.¹¹²

De bepalingen uit het Algemeen Deel over toerekeningsvatbaarheid (art. 39) en verzachtende omstandigheden (art. 66) zijn summier:

Art. 39¹¹³

“(1) An act of insanity is not punishable.

(2) An act of diminished capacity shall lead to the punishment being reduced.

Art. 66 Punishment may be reduced in light of the extenuating circumstances of a crime.”

3.18.2 Strafprocesrecht

De enige in het oog springende bepaling in het Keiji Soshō-hō (‘Wetboek van Strafvordering’) is art. 37 waarin onder (ii) staat dat de rechtbank de verdachte ambtshalve een raadsman kan toewijzen indien de verdachte zeventig jaar of ouder is.¹¹⁴

Art. 37

“The court may appoint counsel ex-officio if there is no counsel for the accused when:

(ii) The accused is over seventy years of age;”

---

112 Wel noemt art. 217 (‘verlating hulpbehoevende’) seniliteit, maar deze heeft betrekking op eventuele slachtoffers, niet op verdachten/daders.

113 Vertaling afkomstig uit een tot 28 mei 2006 bijgewerkte versie aangeboden door het kabinet van de minister-president, www.cas.go.jp/jp/seisaku/hourei/data/PC.pdf.

114 Andere, in hetzelfde artikel genoemde, redenen voor toevoeging zijn minderjarigheid (i), het niet in staat zijn te spreken of te horen (iii) en de mogelijkheid dat de verdachte krankzinnig is of een verminderd bevattingvermogen heeft (iv).

Voor het overige kent het Japanse strafprocesrecht geen specifieke, op senioren gerichte bepalingen.¹¹⁵

4. Nederland

In Boek 1, Titel VIII A van het Wetboek van Strafrecht (Sr) vindt men het jeugd-sanctierecht en in art. 486 Sv staat 'niemand kan strafrechtelijk vervolgd worden wegens een feit begaan voordat hij de leeftijd van twaalf jaren heeft bereikt'. De tweede titel van het vierde boek van het Wetboek van Strafvordering (Sv) heeft betrekking op 'strafvordering in zaken betreffende jeugdige personen'. Wie echter in beide wetboeken op zoek gaat naar vergelijkbare bijzondere regeling die betrekking hebben op de verdachte op leeftijd, zal niets vinden. Er is geen bepaling in Sr of Sv die expliciet aandacht schenkt aan de senior als verdachte (of veroordeelde).

Het belang van dit hoofdstuk over Nederland ligt daarom niet zozeer in de inhoud van de opgesomde Nederlandse wetsartikelen zelf, maar in de vergelijking met de in de voorgaande hoofdstukken genoemde bepalingen uit buitenlandse strafwetboeken. Hieronder wordt ten behoeve van die vergelijking de Nederlandse regeling weergegeven met betrekking tot die onderwerpen die – voor zover mogelijk – ook in de wetgeving van de andere landen en deelstaten zijn onderzocht omdat te verwachten valt dat hoge leeftijd bij deze onderwerpen een rol kan spelen:

- De straftoemeting (inclusief de keuze voor een bepaalde sanctiemodaliteit);
- (Gedeeltelijke) toerekenbaarheid;
- Het vermogen om terecht te staan;
- De toepassing van voorlopige hechtenis;
- De vervolgingsbeslissing;
- De straftoemetingsbeslissing en de motivering van de opgelegde straffen;
- De tenuitvoerlegging (voor zover in Sv geregeld).

Bij deze weergave wordt door middel van voetnoten aangegeven wanneer bij een soortgelijke bepaling in een buitenlands strafwetboek wél (hoge) leeftijd als relevante factor wordt genoemd. Omdat het onderzoek is gericht op de wijze waarop in de onderzochte jurisdicties seniorenstrafrecht formeel-wettelijk gestalte heeft gekregen, wordt ook als het om Nederland gaat, voorbijgegaan aan rechtspraak, beleidsregels, algemene maatregelen van bestuur, handelingen, ambtsinstructies, Ombudsmanbeslissingen, enzovoorts.

---

115 De bepalingen waarin staat dat bij een getuigenverhoor ook met de leeftijd van de getuige rekening moet worden gehouden (zoals art. 157-2, lid 1 vallen buiten het bestek van dit op de oudere verdachte gerichte onderzoek.

4.1. Strafrecht

4.1.1 Straftoemeting

Art. 9a Sr opent de mogelijkheid van het rechterlijk pardon: “Indien de rechter dit raadzaam acht in verband met de geringe ernst van het feit, de persoonlijkheid van de dader of de omstandigheden waaronder het feit is begaan, dan wel die zich nadien hebben voorgedaan, kan hij in het vonnis bepalen dat geen straf of maatregel zal worden opgelegd.”¹¹⁶

Volgens art. 24 Sr moet de rechter rekening houden met de draagkracht van de verdachte:

“Bij de vaststelling van de geldboete wordt rekening gehouden met de draagkracht van de verdachte in de mate waarin dat nodig is met het oog op een passende bestraffing van de verdachte zonder dat deze in zijn inkomen en vermogen on-evenredig wordt getroffen.”

Voor het overige zwijgt de wet over de factoren die de rechter moet meewegen bij de beslissing om voor een bepaalde sanctie (modaliteit) te kiezen. Een voorbeeld is art. 14a Sr over de voorwaardelijk gevangenisstraf:

“Lid 1. In geval van veroordeling tot gevangenisstraf van ten hoogste twee jaren, tot hechtenis, vervangende hechtenis daaronder niet begrepen, tot taakstraf of tot geldboete, kan de rechter bepalen dat de straf of een gedeelte daarvan niet zal worden tenuitvoergelegd.”¹¹⁷

4.1.2 (Gedeeltelijke) Toerekenbaarheid

De omschrijving van niet-toerekenbaarheid is te vinden in art. 39 Sr.

“Niet strafbaar is hij die een feit begaat, dat hem wegens de gebrekkige ontwikkeling of ziekelijke stoornis van zijn geestvermogens niet kan worden toegerekend.”¹¹⁸

De mogelijkheid dat ook sprake kan zijn van gedeeltelijke niet-toerekenbaarheid is bijvoorbeeld terug te vinden in art. 37a Sr.

---

116 Art. 46 van de Sentencing Act 1995 uit Western Australia noemt leeftijd als factor die een rol kan spelen bij de beslissing geen straf op te leggen. Zie hoofdstuk 3.17.3.

117 De Canadese Criminal Code noemt leeftijd als mee te wegen factor bij de beslissing een voorwaardelijke straf op te leggen. Zie Hfdst. 3.16.

118 Zie in dit verband ook de bevoegdheden van de rechter-commissaris en de rechtbank om tijdens het gerechtelijk vooronderzoek, dan wel de behandeling ter zitting te bevelen dat een onderzoek wordt ingesteld naar de geestvermogens van de verdachte (art. 196 Sv en 317 Sv) en de mogelijkheid ex art. 352 dat verdachte bij ontslag van rechtsvervolgning in een psychiatrisch ziekenhuis wordt geplaatst (art. 37 lid 1 Sr) of ter beschikking wordt gesteld (art. 37a lid 1 Sr).

“Lid 1 De verdachte bij wie tijdens het begaan van het feit gebrekkige ontwikkeling of ziekelijke stoornis van de geestvermogens bestond, kan op last van de rechter ter beschikking worden gesteld

Lid 2 Bij toepassing van het vorige lid kan de rechter afzien van het opleggen van straf, ook indien hij bevindt dat het feit wel aan de verdachte kan worden toegerekend.”¹¹⁹

4.2. Strafprocesrecht

4.2.1 De vervolgingsbeslissing

De wet noemt nergens leeftijd of zelfs maar de persoonlijke omstandigheden van de verdachte in het algemeen, als factor waarmee de officier van justitie rekening zou moeten houden bij de beslissing om de zaak met een transactie af te doen.^{120 121} Hetzelfde geldt voor de beslissing om een strafbeschikking uit te vaardigen op grond van art. 257a, eerste lid, Sv.¹²²

4.2.2 Het vermogen om terecht te staan

Art. 16 Sv bepaalt:

“Lid 1. Indien de verdachte aan een zodanige gebrekkige ontwikkeling of ziekelijke stoornis van zijn geestvermogens lijdt, dat hij niet in staat is de strekking van de tegen hem ingestelde vervolging te begrijpen, schorst de rechter de vervolging, in welke stand zij zich ook bevindt.

Lid 2. Zoodra van het herstel van den verdachte is gebleken, wordt de schorsing opgeheven.”¹²³

4.2.3 Voorlopige hechtenis

De wettelijke regeling met betrekking tot de inbewaringstelling en de gevangenhouding somt de gevallen op waarin door een rechter een bevel tot voorlopige hechtenis kan worden gegeven, alsmede de gronden die aanwezig moeten zijn.¹²⁴ Sv kent echter geen opsomming van factoren

119 Het strafrecht van Western Australia noemt in dit verband expliciet dementie. Zie Hfdst. 3.17.2.

120 Art. 74, eerste lid, Sr.

121 Zie voor de Engelse situatie waarin via de wetgeving een contra indicatie voor vervolging bij oudere verdachten uit The Code for Crown Prosecutors indirect van toepassing wordt verklaard, Hfdst. 3.10.2.

122 Wel wordt met betrekking tot die mogelijkheid in art. 257c, vijfde lid, bepaald: bij algemene maatregel van bestuur kunnen aan het opleggen en ten uitvoer leggen van straffen, maatregelen en aanwijzingen in een strafbeschikking nadere voorwaarden worden gesteld.

123 Sv kent nog een bijzondere procedure voor de berechting van verdachten bij wie een gebrekkige ontwikkeling of ziekelijke stoornis van de geestvermogens wordt vermoed in Boek IV, Titel IIa (art. 509a-e Sv). Deze tekst schenkt voor het overige aan deze zelden gebruikte procedure verder geen aandacht, omdat het belang voor de beantwoording van de onderzoeksvraag op zijn best minimaal te achten is.

124 Zie voor de bewaring art. 63 en voor de gevangenhouding art. 65Sv. De gevallen staan in art. 67 Sv en de gronden in art. 67a Sv.

die eventueel een contra-indicatie zouden kunnen zijn voor het toepassen van voorlopige hechtenis.¹²⁵

4.2.4 Straftoematingsbeslissing- en de motivering van de opgelegde sancties

Volgens art. 350 beraadslaagt de rechtbank ‘indien wordt aangenomen dat het feit bewezen en strafbaar is (...) over de strafbaarheid van den verdachte en over de oplegging van straf of maatregel, bij de wet bepaald.’¹²⁶

De motiveringseisen voor wat betreft de opgelegde sanctie staan in art. 359 Sv:

“Lid 5. Het vonnis geeft in het bijzonder de redenen op, die de straf hebben bepaald of tot de maatregel hebben geleid.

Lid 6. Bij de oplegging van een straf of maatregel die vrijheidsbeneming medebrengt, geeft het vonnis in het bijzonder de redenen op die tot de keuze van deze strafsoort, dan wel tot deze soort maatregel hebben geleid. Het vonnis geeft voorts zoveel mogelijk de omstandigheden aan, waarop bij de vaststelling van de duur van de straf is gelet.”

4.2.5 De tenuitvoerlegging (voor zover in Sv geregeld)

Art. 562:

“Lid 1. Indien vóór de tenuitvoerlegging van een in kracht van gewijsde gegaan vonnis of arrest, houdende veroordeling tot vrijheidsstraf, de veroordeelde is gaan lijden aan een ziekelijke stoornis van zijn geestvermogens, kan het gerecht dat het vonnis of arrest heeft uitgesproken, de opschorting der tenuitvoerlegging bevelen.”¹²⁷

---

125 Leeftijd wordt wel genoemd als mee te wegen factor in Zweden (Hfdst. 3.1.2), Finland (Art. 3 Pakkokeinolaki; zie hfdst.3.2.2) en Italië (art. 275, lid 4, CPP; zie hfdst. 3.6.2).

126 Zowel het Zweedse als het Finse Wetboek van Strafrecht noemen hoge leeftijd als verzachtende omstandigheid. Zie hfdst. 3.1.1 en 3.2.1. Ook in Vermont is ‘old age’ een ‘mitigating factor; zie hfdst. 3.13. In Engeland en in het Federale strafrecht van de Verenigde Staten komt hoge leeftijd als mee te wegen factor binnen via de achterdeur van ‘guidelines’. Zie resp. hfdst. 3.10.3. en hfdst. 3.11.3.

127 Vergelijkbaar is het Franse art. 720-1-1 (zie hfdst. 3.7.2). Nederland kent echter geen equivalent van bepalingen uit Spanje en de VS (federaal) waarbij hoge leeftijd vervoegde invrijheidstelling vergemakkelijkt (art. 92, eerste lid CP; zie hfdst. 3.9.1; resp. hfdst. 3.11.3. Evenmin kennen wij iets vergelijkbaars als het Franse verbod op vervangende hechtenis voor 65-plussers (art. 751 CPP; zie hfdst. 3.7.2.).

Deelstudie 3: De vergrijzende hersenen

Cognitief neurowetenschappelijk onderzoek naar de veroudering van het brein

Miranda van Turenout

Wetenschappelijk Bureau van het Openbaar Ministerie

Deelstudie 3: De vergrijzende hersenen

1. Inleiding

Nederland heeft een apart jeugdstrafrecht voor minderjarigen. Dit jeugdstrafrecht kent andere, mildere sancties dan het 'gewone' volwassenenstrafrecht. Kinderen die jonger dan twaalf jaar zijn, zijn zelfs geheel van strafrechtelijke vervolging uitgesloten. De reden voor het bestaan van dit bijzondere strafrecht voor minderjarigen is de gedachte dat strafbare feiten aan hen vanwege hun mentale ontwikkeling niet of in mindere mate zijn toe te rekenen. Tegenwoordig wordt de vraag opgeworpen of niet ook voor senioren een dergelijk bijzonder strafrecht zou moeten worden ingevoerd. De daaraan ten grondslag liggende gedachte is dan dat de normale veroudering van het brein een zodanige achteruitgang in mentale functies teweeg zou brengen dat deze tot verminderde strafrechtelijke aansprakelijkheid moet leiden.

Het is echter niet duidelijk of dit idee gesteund wordt door neurowetenschappelijk bewijs. Het is algemeen bekend dat normale veroudering gepaard gaat met een zekere achteruitgang in mentale functies. Als we ouder worden vergeten we eerder wat we gedaan hebben of moeten doen, zijn we eerder afgeleid door externe stimuli, en wordt het misschien moeilijker om verschillende dingen tegelijk te doen. Minder algemeen bekend, en relevant voor de beantwoording van de vraag naar strafrechtelijke aansprakelijkheid, is welke mentale functies precies achteruitgaan, en hoe groot die achteruitgang is. Tevens is het van belang om te weten vanaf welke leeftijd die achteruitgang optreedt, of de achteruitgang altijd optreedt en of deze voor iedereen gelijk is. Het trekken van een bovengrens voor strafrechtelijke aansprakelijkheid is, net zoals het trekken van een ondergrens, per definitie vrij grof. De vraag is of de wetenschap een zodanig eenduidig beeld van mentale achteruitgang binnen de oudere populatie laat zien dat zo'n bovengrens gerechtvaardigd is.

Het doel van het onderzoek is een overzicht te geven van recente wetenschappelijke bevindingen ten aanzien van neurocognitieve veroudering. Uitgangspunt is het normale verouderingsproces. De rechtvaardiging voor een speciaal seniorenstrafrecht zou immers liggen in mentale achteruitgang die in de gemiddelde oudere zichtbaar is, net als dat het jeugdstrafrecht gebaseerd is op aannames over de ontwikkeling van het kind in het algemeen. Omdat ouderdomsgerelateerde aandoeningen, zoals de ziekte van Alzheimer en de ziekte van Parkinson, maar in een klein gedeelte van de oudere populatie voorkomt, en symptomen zeker niet kenmerkend zijn voor normale veroudering, worden deze aandoeningen buiten beschouwing gelaten. Bij pathologische veroudering is het mogelijk ontbreken van, of een verminderde strafrechtelijke aansprakelijkheid wettelijk geregeld via de ontoerekenbaarheidsprocedure (art. 39 Wetboek van Strafrecht).

De hoofdvraag luidt: *In hoeverre is er wetenschappelijk bewijs voor het idee dat verouderingsgerelateerde veranderingen in de hersenen leiden tot verminderde strafrechtelijke aansprakelijkheid?*

De belangrijkste deelvragen die hierbij aan de orde komen zijn: Wat is de wetenschappelijke evidentie voor een achteruitgang van mentale functies bij 65 plussers? Wat zijn de implicaties van deze achteruitgang voor de strafrechtelijke aansprakelijkheid van senioren?

In Nederland wordt op een aantal plaatsen intensief onderzoek gedaan naar mentale veroudering. Op het onderzoeksinstituut Hersenen & Gedrag van de Universiteit van Maastricht loopt de zogenaamde MAAstricht Aging Study (MAAS) waarin 4000 mensen cross-sectioneel zijn onderzocht en waarin 1940 mensen longitudinaal worden gevolgd.¹ De studie is uniek door haar nadruk op de samenhang van biologisch-medische, cognitieve, psychologische en sociaal-demografische aspecten. Een ander onderzoekslaboratorium is het 'SeniorLAB' verbonden aan de Universiteit van Amsterdam. Hier wordt experimenteel onderzoek gedaan naar specifieke veranderingen in neurocognitieve functies in ouderen. Veroudering is echter geen nationaal fenomeen. Wereldwijd wordt er op zeer veel verschillende plaatsen onderzoek gedaan naar het verouderende brein. Het onderzoek richt zich daarom op de internationaal gepubliceerde wetenschappelijke kennis over neurocognitieve veroudering bij gezonde mensen.

De studie naar de wetenschappelijke stand van zaken is noodzakelijkerwijs beperkt. Er is voornamelijk gebruik gemaakt van recente overzichtsartikelen en belangrijke, gezaghebbende publicaties. De lezer die meer van het onderwerp wil weten, wordt naar deze artikelen verwezen.

De deelstudie is als volgt opgebouwd. Eerst wordt een overzicht gegeven van de verouderingsgerelateerde verandering in de structuur en omvang van de hersenen. Vervolgens worden de veranderingen in cognitieve functies beschreven en de neurale veranderingen die hieraan ten grondslag liggen. Dan volgt een korte schets van neurale veranderingen op het gebied van sociale en emotionele controlemechanismen. Tenslotte wordt geëvalueerd of de studies naar de veroudering van het brein aanleiding geven voor een speciaal strafrecht ten aanzien van senioren.²

---

1 Voor een beschrijving van de studie en een recente publicatielijst zie de website: www-np.unimaas.nl/maas/

2 In dit onderzoek wordt in het midden gelaten welke juridische vorm (wetgeving of beleid) een dergelijk strafrecht zou kunnen krijgen.

2. Neuroanatomische veranderingen

Welke gevolgen heeft veroudering voor de structuur en de omvang van de hersenen? *Post-mortem*- en *in vivo*-studies laten zien dat hersenen van oudere volwassenen een kleiner volume grijze stof bevatten dan de hersenen van jongere volwassenen. Het gewicht en het volume van een volwassen brein krimpt langzaam maar gestaag met ongeveer 2% per tien jaar.³ Deze reductie in volume wordt voornamelijk veroorzaakt door de krimp van cellichamen, en een lagere dichtheid van synapsen, dat wil zeggen, minder verbindingen tussen neuronen. Dit geldt echter niet voor het hele brein. Sommige hersengebieden worden meer aangetast dan andere. Figuur 1 illustreert het differentiële effect van veroudering op verschillende hersengebieden.

Veroudering heeft voornamelijk gevolgen voor het frontostriatale circuit. Een *in vivo* MRI studie van Raz en collega's laat zien dat de grootste leeftijdsgerelateerde afname in volume van grijze stof te zien is in de prefrontale cortex en in het striatum.⁴ Het volume van de prefrontale cortex neemt lineair af met leeftijd, zo'n 5% per tien jaar, beginnend vanaf mid-twintig (zie Figuur 1). De prefrontale cortex is een hersenstructuur die pas na de puberteit volledig ontwikkeld is. De prefrontale cortex speelt een belangrijke rol bij een groot aantal hogere mentale processen zoals cognitieve controle, aandacht, geheugen, mentale flexibiliteit, planning en beslissen. Recente studies laten zien dat de afname in het volume van de prefrontale cortex significant groter is bij personen die jaren later de ziekte van Alzheimer ontwikkelen dan bij personen die later wel cognitieve achteruitgang vertonen, maar die geen Alzheimer ontwikkelen.⁵ Waarschijnlijk bevatten studies als die van Raz naar leeftijdsgerelateerde afname in hersenvolume ook een aantal personen met subklinische pathologische veranderingen. Dit heeft tot gevolg dat verschillen tussen gezonde personen van verschillende leeftijden waarschijnlijk kleiner zijn dan de resultaten van deze studies doen vermoeden.

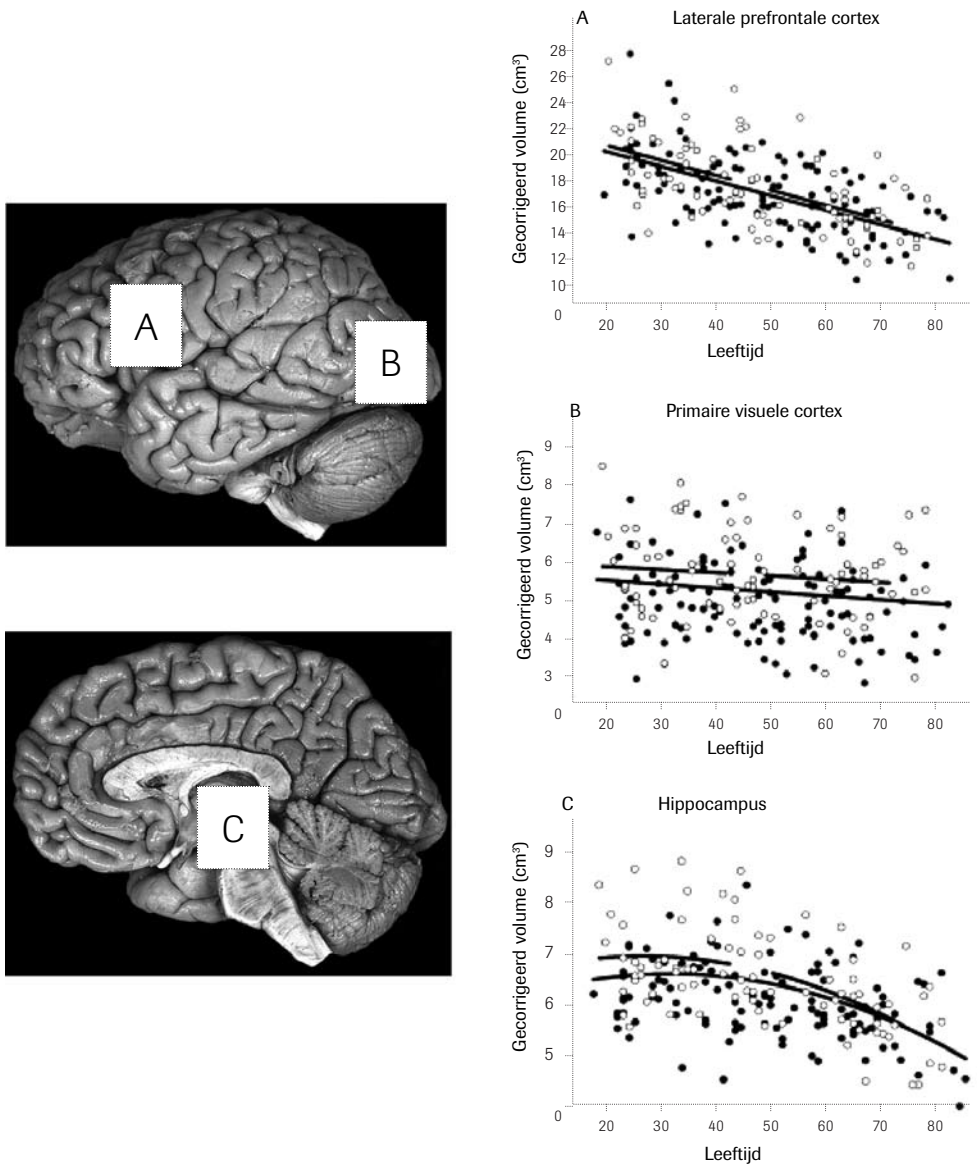
Vergelijkbare reducties in volume zijn gevonden in het striatum, een hersengebied met veel projecties naar de prefrontale cortex dat ook verantwoordelijk is voor dopamineproductie. Een vermindering van dopamineproductie kan negatieve gevolgen hebben voor eerder genoemde mentale functies. De lineaire afname in het frontostriatale circuit is een kenmerk van een normale veroudering. In sommige gevallen is echter sprake van pathologische veroudering in

---

3 Kemper, T. (1994). Neuroanatomical and neuropathological changes in normal aging and in dementia. In *Clinical Neurology of Aging*, 2nd edition, M. Albert and E.J.E. Knoepfel (eds.), 3-67. New York: Oxford University Press.

4 Raz, N. et al. (2004). Aging, sexual dimorphism, and hemispheric asymmetry of the cerebral cortex: replicability of regional differences in volume, *Neurobiology of Aging*, 25, 277-396.

5 Zie bijvoorbeeld Burgmans, S., et al. (2009). Prefrontal cortex atrophy predicts dementia over a six-year period, *Neurobiology of aging, in press*.

Figuur 1. Veranderingen in het volume van hersenstructuren

Bron: Raz, N. et al. (2004). *Neurobiology of aging*, 25, 277-396.

het frontostriatale circuit wat kan leiden tot de ziekte van Parkinson (zie Box 1).⁶ Kleinere lineaire afnamen in volume zijn waargenomen in de temporale en pariëtale cortex, en het cerebellum. Er zijn ook gebieden die bijna niet worden aangetast door het verouderingsproces. Een voorbeeld hiervan is de primaire visuele cortex.

De hippocampus laat een ander patroon van verandering zien. Het volume blijft constant tot ongeveer 55-60 jaar, en begint dan langzaam aan af te nemen. De hippocampus is een belangrijke structuur voor de werking van het declaratief geheugen. Het declaratief geheugen (of expliciet geheugen) is een vorm van langetermijngeheugen waarbij men opgeslagen kennis bewust kan oproepen. Het wordt doorgaans weer onderscheiden in twee subvormen, namelijk episodisch geheugen (gebeurtenissen in ons persoonlijk leven) en semantisch geheugen (kennis van de wereld). Beschadiging van de hippocampus of de aangrenzende gebieden in de mediale temporale cortex leidt vaak tot ernstige stoornissen in het vastleggen van nieuwe kennis van feiten en gebeurtenissen. Een versnelde en extreme reductie van de hippocampus treedt op bij de ziekte Alzheimer (zie Box 1). Onderzoek naar de relatie tussen normale verouderingsgerelateerde afname van het volume van de hippocampus en de geheugenfunctie laat echter geen eenduidige resultaten zien.⁷

---

6 Dit blijft ook relatief: pas wanneer ongeveer 10% van dopamineproducerende cellen over is worden klinische kenmerken van Parkinson evident. De een bereikt wel die grens, de ander niet.

7 Voor een recent overzicht zie Van Petten, C. (2004). Relationship between hippocampal volume and memory ability in healthy individuals across the lifespan: review and meta-analysis, *Neuropsychologia*, 42, 1394-1413.

Box 1: Leeftijdsgerelateerde hersenaandoeningen⁸

Milde Cognitieve Stoornis

Mensen die lijden aan een milde cognitieve stoornis hebben lichte klachten in één cognitief domein. Dit domein is doorgaans het geheugen. De geheugenstoornis is niet zo ernstig dat dit invloed heeft op het dagelijks functioneren. Een lichte stoornis in de executieve functies of milde woordvindingsproblemen kunnen ook voorkomen.

De ziekte van Alzheimer

De ziekte van Alzheimer is de meest voorkomende vorm van dementie. In Nederland lijden naar schatting 250 000 mensen aan de ziekte van Alzheimer. De meest voorkomende, late variant van de ziekte van Alzheimer, begint boven het 70e jaar. De ziekte kan ook op jongere leeftijd (vanaf ± 50 jaar) voorkomen, maar dit is zeldzamer. Kenmerkend voor de late variant zijn geheugenstoornissen. Daarnaast ontstaan er in de loop van de tijd problemen met andere cognitieve functies: dit uit zich bijvoorbeeld in problemen om op woorden te komen, moeite met alledaagse handelingen, moeite met schrijven, rekenen, en moeite met overzicht houden. Alzheimerpatiënten kunnen ook minder initiatief dan voorheen vertonen, of prikkelbaarder zijn dan vroeger. Ook somberheidsklachten komen regelmatig voor. Uiteindelijk leidt de ziekte van Alzheimer tot een verlies van zelfstandig functioneren.

Frontotemporale dementie

Frontotemporale dementie is een vorm van dementie waarbij het voorste gedeelte van de hersenen wordt aangetast. Frontotemporale dementie begint meestal niet met geheugenproblemen, maar met geleidelijke gedragsverandering en persoonlijkheidsverandering. Voorbeelden hiervan zijn het verminderd nemen van initiatief, meer teruggetrokken zijn en verminderd emotioneel betrokken zijn. Daarnaast kan de betrokkene ontremd zijn, en bijvoorbeeld ongepaste opmerkingen maken of overmatig veel eten. Opvallend is dat deze ziekte meestal op relatief jonge leeftijd, vaak vóór het 65e jaar begint.

Semantische dementie

Semantische dementie is een syndroom waarbij geleidelijke degradatie van het semantisch geheugen optreedt, dit kan zowel op verbaal als op visueel niveau zijn. Er treedt een verlies van betekenis van woorden en objecten op. In een later stadium treden ook gedragsstoornissen op, vaak gekenmerkt door dwangmatigheid.

De ziekte van Parkinson

De ziekte van Parkinson begint meestal tussen het 50e en 60e jaar. In Nederland hebben naar schatting 50.000 mensen de ziekte van Parkinson. De ziekte wordt vooral gekenmerkt door een voortschrijdende stoornis van de motoriek, die het dagelijkse leven van de patiënten ernstig beïnvloedt en hen kan invalideren. De bekendste verschijnselen zijn trillen of 'tremor', stijfheid van de spieren of 'rigiditeit', moeite met starten van bewegingen, evenwichtsproblemen, een starre gezichtsuitdrukking en lopen met schuifelende pasjes in voorovergebogen houding.

---

8 Informatie afkomstig van Alzheimercentrum VUmc, www.alzheimer.nl, Parkinson Centrum Nijmegen, www.parkinsonweb.nl, en de Parkinson Patiënten Vereniging, www.parkinson-vereniging.nl

3. Veroudering van neurocognitieve functies

3.1 Gedragsonderzoek

Sinds lange tijd wordt verondersteld dat de veroudering van het brein nadelige consequenties heeft voor mentale functies. Binnen de cognitieve psychologie is veel onderzoek gedaan naar de precieze aard en omvang van deze veranderingen. Hieruit blijkt dat, vergelijkbaar met de veroudering van het brein, lang niet alle cognitieve functies aan verandering onderhevig zijn. Er kan onderscheid gemaakt worden tussen functies die gedurende het volwassen leven langzaam achteruit gaan, functies die pas op late leeftijd achteruitgaan, en functies die (bijna) geen achteruitgang laten zien. Een van de meest uitgebreide studies naar de ontwikkeling van mentale vaardigheden tijdens volwassenheid en ouderdom is de Seattle Longitudinal Study geleid door K.W. Schaie en S.L. Willis (zie Box 2 voor uitleg over longitudinaal onderzoek).⁹ In deze studie worden deelnemers iedere zeven jaar getest op een aantal basale cognitieve vaardigheden. De eerste meting vond plaats in 1956, en de meest recente in 2005. Tot nu toe hebben ruim 6000 individuen aan de studie meegedaan. De leeftijd van de deelnemers varieert op dit moment van 22 tot 101 jaar. De resultaten laten onder andere zien dat veranderingen in cognitieve vaardigheden zich langzaam voltrekken (zie Figuur 2).

Voor de meeste functies is achteruitgang in de longitudinale gegevens pas waarneembaar vanaf eind 60. Een factor die hierbij een rol speelt is dat jongere personen meer profiteren van procedureel leren dan ouderen. Dit betekent de herhaalde uitvoering van dezelfde taken ertoe leidt jongere personen beter gaan presteren, een effect dat zich over meerdere meetsessies kan uitstrekken. Hierdoor worden eventuele vroege verouderingsvereffecten minder zichtbaar (zie Box 2). Uitzondering hierop is de snelheid van informatieverwerking, die al vanaf mid-20 afneemt, en numerieke vaardigheid die vanaf mid-50 afneemt. Een achteruitgang in verbale vaardigheid is pas op zeer late leeftijd waarneembaar.¹⁰ De cross-sectionele gegevens uit deze studie laten grotere leeftijdsverschillen zien. Uit deze gegevens blijkt een leeftijds-gerelateerde lineaire afname in snelheid van informatieverwerking, redeneervermogen, episodisch geheugen, en spatiële oriëntatie.¹¹ De leeftijdsverschillen kunnen echter gedeeltelijk veroorzaakt worden door de zogenaamde 'cohort verschillen' (zie Box 2).

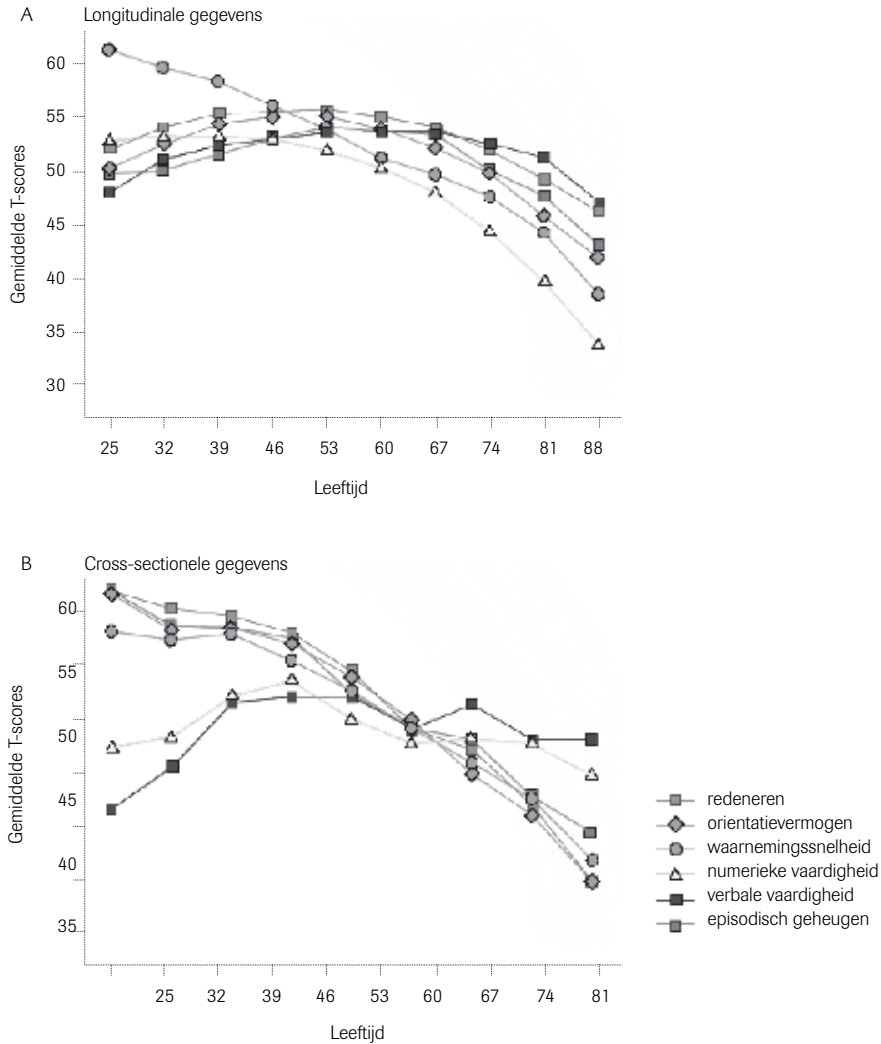
In overeenstemming met de Seattle Longitudinal Study wordt ook in andere studies een robuust verband aangetoond tussen leeftijd en achteruitgang van het episodisch geheugen (dat wil

---

9 Voor een beschrijving van de studie en een recente publicatielijst zie de website: www.geron.psu.edu/sls/

10 Schaie, K. W. (1996). *Intellectual development in Adulthood: The Seattle Longitudinal study*, Cambridge: Cambridge University Press.

11 Schaie, K. W. (1996). *Intellectual development in Adulthood: The Seattle Longitudinal study*, Cambridge: Cambridge University Press

Figuur 2. Leeftijds-gerelateerde achteruitgang in cognitieve functies

zeggen, het opslaan en weer ophalen van persoonlijke ervaringen in en uit het geheugen).¹² Ouderen hebben meer problemen dan jongeren met experimentele taken waarin plaatjes, woorden, of tekst onthouden moeten worden. De resultaten van Maastricht Aging Study (MAAS)¹³, een grootschalig onderzoek naar cognitieve veroudering in een Nederlandse populatie, laten zien dat een achteruitgang van het episodisch geheugen al vanaf relatief jonge leeftijd zichtbaar is.¹⁴ Het resultaat lijkt ook te kloppen met de klachten van ouderen dat zij meer moeite met hebben met het onthouden van namen, afspraken, of boodschappen. Opmerkelijk is dat er echter slechts een minimaal verband bestaat tussen afnemende prestaties op geheugentests, en het subjectieve oordeel over het geheugen.¹⁵ Dit betekent dat de veelvoorkomende geheugenklachten niet allemaal herleid kunnen worden tot een daadwerkelijke achteruitgang van geheugenfuncties. In het onderzoek naar geheugen en veroudering zijn inmiddels aanwijzingen dat geheugenklachten mede veroorzaakt worden door niet-cognitieve factoren zoals demografische variabelen, persoonlijkheid, psychisch welbevinden, opleiding, gezondheid.¹⁶

Niet alle vormen van het geheugen gaan achteruit ten gevolge van ouderdom. Het blijkt dat zowel het woordgeheugen (het vocabulaire) als het semantisch geheugen (dat wil zeggen kennis van feiten en dingen) redelijk intact blijft tot op late leeftijd.¹⁷ Deze relatieve stabiliteit suggereert dat levenservaring bijdraagt aan het kennisniveau. De combinatie van kennis, levenservaring en strategiegebruik zou kunnen leiden tot de wijsheid die zo kenmerkend kan zijn voor ouderen.¹⁸

-
- 12 Voor literatuuroverzichten zie bijvoorbeeld Zacks, R.T., Hasher, L., and Li, K.Z.H. (2000). Human memory. In F.I.M. Craik and T.A. Salthouse (Eds.), *Handbook of aging and cognition*, 2nd edition, pp. 293-357, Mahwah, NJ: Erlbaum; Hoyer, W.J. and Verhaeghen P. (2006). Memory aging. In J. E. Birren and K. W. Schaie (Eds.), *Handbook of the psychology of aging*, 6th edition, pp. 209-232, San Diego: Academic Press.
- 13 Voor een beschrijving van de studie en een recente publicatielijst zie de website: www-np.unimaas.nl/maas.
- 14 Zie bijvoorbeeld Van der Elst, W. et al. (2005). Rey's verbal learning test: normative data for 1855 healthy participants aged 24-81 years and the influence of age, sex, education, and mode of presentation, *Journal of the international neuropsychological society*, 11, 290-302.
- 15 Zie bijvoorbeeld de resultaten van de MAAS-studie: Ponds, R.W.H.M., van Boxtel, M.P. J., and Jolles, J. (2000). Age-related changes in subjective cognitive functioning, *Educational Gerontology*, 26, 67-81.
- 16 Voor een overzicht zie Ponds, R. W. H. M., and Deelman, B. G. (2003). Het geheugen van ouderen. In Schroots J.J.F. (red.), *Handboek Psychologie van de Volwassen Ontwikkeling & Veroudering*, Assen: van Gorcum.
- 17 Park, D. C. et al. (2002). Models of visuospatial and verbal memory across the adult life span, *Psychology and aging*, 17, 299-320.
- 18 Hedden, T., and Gabrieli, J. D. E. (2004). Insights into the ageing mind: a view from cognitive neuroscience, *Nature Reviews Neuroscience*, 5, 87-96.

Box 2: Het meten van veroudering

Veranderingen in cognitieve functies als gevolg van ouder worden kunnen op verschillende manieren gemeten worden. Een klassieke methode is het zogenaamde longitudinale design: Een groep individuen wordt herhaaldelijk, na een vast tijdsinterval (bv. iedere vijf jaar) getest op een aantal experimentele taken die inzicht geven in het functioneren van cognitieve processen zoals het geheugen, verbaal vermogen, mentale snelheid, en andere. Een van de problemen die zich bij het longitudinale design voordoet is het herhalingseffect. Omdat dezelfde test een aantal keer wordt afgenomen kunnen er procedurele leereffecten optreden. Omdat deze leereffecten vooral in het begin van het testtraject, en dus bij jongere personen optreden kan dit leiden tot een onderschatting van de verouderingseffecten.¹⁹ Een andere methode om de effecten van veroudering op cognitieve vaardigheden te testen is het zogenaamde cross-sectionele design. Hierin worden verschillende individuen in leeftijdsgroepen ingedeeld (bv. 20-40 jaar, 40-60 jaar, 60-80 jaar), en worden de resultaten van deze leeftijdsgroepen met elkaar vergeleken. Het probleem dat hier speelt is dat de groepen niet alleen in leeftijd verschillen maar ook in andere factoren. Iemand van 42 is bijvoorbeeld in een heel andere tijd opgegroeid dan iemand van 76. Als gevolg hiervan ontstaan zogenaamde 'cohortverschillen'. Dit zijn groepsverschillen die veroorzaakt worden doordat individuen in de verschillende leeftijdsgroepen ook verschillen in 'lifestyle', wat weer tot verschillen in het cognitieve vermogen kan leiden. Hierdoor worden de testresultaten vertroebeld.²⁰ Bij beide designs speelt het probleem van selectieve uitval van deelnemers in de zin van 'survival of the brightest'. Vaak zijn de mensen die op hoge leeftijd meedoen, of mee blijven doen aan onderzoek de mensen met een relatief hoge intelligentie, en in een betere gezondheid. Ondanks deze nadelen heeft een groot aantal jaren van cognitief psychologisch onderzoek naar veroudering een redelijk consistent beeld opgeleverd van de gevolgen van het ouder worden op mentale vaardigheden.

Een onderzoekscentrum in Nederland waar veel onderzoek wordt gedaan naar de effecten van veroudering op cognitieve functies, is het 'Seniorlab' aan de Universiteit van Amsterdam, onder leiding van Prof. Dr. R. Ridderinkhof.²¹ Uit dit onderzoek blijkt, onder andere, dat ouder worden gaat gepaard met een afname in de snelheid waarmee informatie verwerkt kan worden, en achteruitgang in bepaalde executieve functies.²² Onderzocht is bijvoorbeeld of er ouderen zijn die net zo flexibel kunnen switchen van de ene bezigheid naar de andere als jongeren. En inderdaad, als de omstandigheden optimaal waren, bleek dat ongeveer de helft van de ouderen net zo makkelijk van taak wisselen als jongeren. De andere helft bleef er moeite mee hebben, zelfs als er ruime tijd werd gegeven en de omstandigheden optimaal waren.

---

19 Zie bijvoorbeeld Zelinski, E. M., and Burnight, K. P. (1997). Sixteen-year longitudinal and time lag changes in memory and cognition in older adults, *Psychology and aging*, 12, 503-513.

20 Zie bijvoorbeeld Hofer, S. M, and Sliwinski, M.J. (2001). Understanding ageing. An evaluation of research designs for assessing the interdependence of ageing-related changes, *Gerontology*, 47, 341-352.

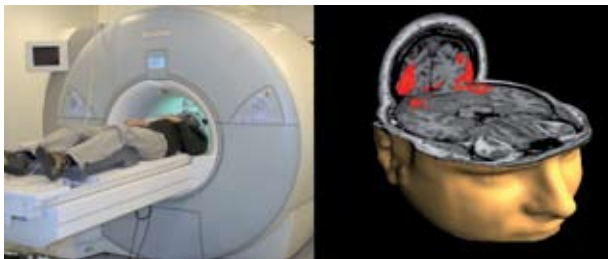
21 Zie de website www.seniorlab.nl

22 Ridderinkhof, K. R., Span, M.M., and Van der Molen, M.W. (2002). Perseverative behavior and adaptive control in older adults: performance monitoring, rule induction, and set shifting, *Brain and Cognition* 49, 382-401; Span, M. M., Ridderinkhof, K. R., and van der Molen, M. W. (2004). Age-related changes in the efficiency of cognitive processing across the life span, *Acta Psychologica*, 117, 155-183.

Een belangrijke conclusie die volgt uit het gedragsonderzoek is dat veroudering niet leidt tot een algehele achteruitgang van cognitieve functies, maar differentiële effecten heeft op specifieke functies. Een interessante observatie in de Seattle Longitudinal Study is dat de meeste deelnemers op 70-jarige leeftijd in slechts een of twee van de geteste functies achteruitgang laat zien. Zelfs boven de 80 jaar is er een selectieve achteruitgang in slechts enkele cognitieve functies. Belangrijk is dat niet bij iedereen dezelfde functies aangetast worden. Er lijkt sprake te zijn van behoud van individueel bepaalde mentale functies, waarschijnlijk die functies die een individu veel gebruikt (heeft).²³

3.2 Neuroimaging onderzoek

De recente opkomst van de cognitieve neurowetenschappen maakt het mogelijk om de relatie tussen cognitieve en neurale effecten van veroudering te doorgronden. Door de ontwikkeling van geavanceerde neuroimagingtechnieken (zoals functional Magnetic Resonance Imaging, fMRI, zie Figuur 3) kunnen onderzoekers het brein in actie observeren en de neurale basis van cognitieve functies in kaart te brengen. Met behulp van deze technieken kan het effect van veroudering op een cognitieve functie en het onderliggende neurale substraat onderzocht worden. Ondanks het relatief korte bestaan van neuroimaging onderzoek naar veroudering heeft dit onderzoek nieuwe inzichten in de gevolgen van veroudering voor het brein opgeleverd.²⁴ Echter, de extrapolatie van functioneel neuroimaging onderzoek naar klinische consequenties staat nog in de kinderschoenen.

Figuur 3. MRI scanner en een illustratie van fMRI resultaten.

In rood de hersenactiviteit die wordt gemeten tijdens een visuele taak.

23 Schaie, K.W. (1989). The hazards of cognitive aging, *Gerontologist*, 29, 484-493.

24 Voor literatuuroverzichten zie bijvoorbeeld Hedden, T. and Gabrieli, J. D. E. (2004). Insights into the ageing mind: a view from cognitive neuroscience, *Nature Reviews Neuroscience*, 5, 87-96; Reuter-Lorenz, P. A. (2002). New visions of the ageing mind and brain, *Trends in Cognitive Sciences*, 6, 394-400; Reuter-Lorenz, P. A. and Lustig, C. (2005). Brain aging: reorganizing discoveries about the ageing mind, *Current opinion in Neurobiology*, 15, 245-251; Dennis, N.A., and Cabeza, R. (2008). Neuroimaging of Healthy Cognitive Aging. In F. I. M. Craik and T. A. Salthouse (Eds.), *Handbook of aging and cognition: Third edition (pp. 1-54)*. Mahwah, NJ: Erlbaum.

Op basis van de vermindering in hersenvolume werd lange tijd verondersteld dat veroudering van het brein gekenmerkt zou worden door een afname in hersenactiviteit tijdens de uitvoering van cognitieve taken. Neuroimaging onderzoek laat zien dat cognitieve achteruitgang in sommige gevallen inderdaad gepaard gaat met focale, taakspecifieke onderactivatie in het brein van ouderen vergeleken met dat van jongeren.²⁵ Eén van de meest verrassende resultaten is echter dat in veel gevallen van veroudering niet zozeer sprake is van *minder* hersenactiviteit maar van een *ander patroon* van hersenactiviteit. Deze seniorspecifieke activatiepatronen zijn vaak gerelateerd aan goede cognitieve prestaties en wijzen daarom op het vermogen van het oudere brein om te compenseren voor achteruitgang.

Neurale compensatiemechanismen

Eén van de eerste neuroimaging onderzoeken naar de neurocognitieve gevolgen van veroudering suggereerde al dat het oudere brein kan compenseren voor achteruitgang. In dit onderzoek werd de hersenactiviteit van een groep oudere en een groep jongere deelnemers gemeten terwijl ze plaatjes van locaties of gezichten te zien kregen en moesten matchen. De ouderen waren iets langzamer in het geven van een respons, maar er was geen verschil tussen ouderen en jongeren in het aantal correcte antwoorden. De gemeten hersenactiviteit liet echter wel verschillen zien tussen ouderen en jongeren. Ouderen activeerden de visuele hersengebieden in mindere mate dan jongeren, maar de activiteit in het oudere brein strekte zich uit over een uitgebreider netwerk van gebieden (waaronder de prefrontale cortex) dan in het jongere brein.²⁶ Deze verandering in het patroon van hersenactiviteit wordt ook voor andere mentale functies.²⁷ Roberto Cabeza en collega's noemen dit veranderingspatroon 'PASA': posterior-anterior-shift in aging.²⁸ PASA wijst op een mogelijk compensatiemechanisme in het oudere brein. Senioren lijken achteruitgang in automatische sensorische processen te kunnen compenseren met strategische, hogere mentale processen die geassocieerd zijn met de frontale cortex. PASA is niet beperkt tot de visuele cortex, ook een achteruitgang in andere hersengebieden kan gecompenseerd worden door de frontale cortex. Gutches en collega's onderzochten de hersenactiviteit van jongeren en ouderen tijdens

---

25 Reuter-Lorenz, P. A. (2002). New visions of the aging mind and brain, *Trends in Cognitive Sciences*, 6, 394-400.

26 Grady, C. et. al (1994). Age-related changes in cortical blood flow activation during visual processing of faces and location, *Journal of Neuroscience*, 14, 1450-1462.

27 Bijvoorbeeld in Madden, D. J., et. al. (1997). Selective and divided visual attention: Age-related changes in regional cerebral blood flow measures by H2150 PET, *Human Brain Mapping*, 5, 389-409, en Cabeza et al. (2004). Task-independent and task-specific age effects on brain activity during working memory, visual attention, and episodic retrieval, *Cerebral Cortex*, 14, 364-375.

28 Davis, S. W. et. al (2008). Que' PASA? The Posterior-Anterior Shift in Aging, *Cerebral Cortex*, 18, 1201-1209. Voor uitgebreid literatuuroverzicht van dit effect zie Dennis, N.A., and Cabeza, R. (2008). Neuroimaging of Healthy Cognitive Aging. In F. I. M. Craik and T. A. Salthouse (Eds.), *Handbook of aging and cognition: Third edition* (pp. 1-54). Mahwah, NJ: Erlbaum.

een geheugentaak: deelnemers kregen een serie plaatjes te zien die ze moesten onthouden.²⁹ Na afloop werd getest welke plaatjes succesvol in het geheugen waren opgeslagen. Welke hersenactiviteit leidt nu tot goed onthouden, en verschilt deze activiteit in oudere en jongere breinen? Om deze vraag te beantwoorden vergeleken de onderzoekers de hersenactiviteit tijdens het kijken naar plaatjes die later waren onthouden met de activiteit tijdens het kijken naar plaatjes die later werden vergeten. Uit de resultaten bleek dat, vergeleken met jongeren, de ouderen minder 'succes' activiteit lieten zien in gebieden rondom de hippocampus. Deze vermindering was echter direct gerelateerd aan verhoogde 'succes'-activiteit in de prefrontale cortex. Deze resultaten wijzen zeer duidelijk op een compensatiemechanisme in het oudere brein. De vermeende achteruitgang van hersenstructuren zoals de hippocampus (zie Figuur 1) kan gecompenseerd worden door de inzet van andere hersengebieden, waardoor de cognitieve functie (in dit geval het opslaan van beeldmateriaal in het geheugen) intact blijft.

Een ander seniorspecifiek patroon van hersenactiviteit, herhaaldelijk gerapporteerd in diverse cognitieve domeinen, is een toename van activiteit in een equivalent gebied in de andere hersenhelft. Dit betekent dat het oudere brein tijdens bepaalde cognitieve taken veel bilaterale activiteit laat zien terwijl in jongeren juist uitdrukkelijk activiteit in maar één hersenhelft wordt waargenomen. Roberto Cabeza beschreef dit veranderingspatroon als Hemispheric asymmetry reduction in older adults (HAROLD).³⁰ Hij en zijn collega's demonstreerden op elegante wijze dat dit bilaterale activatiepatroon gerelateerd is aan goede cognitieve prestatie.³¹ Zij lieten zowel jongeren (20-35 jaar) als ouderen (64-78 jaar) een geheugentaak uitvoeren terwijl de hersenactiviteit werd gemeten in een PET scanner. Bij jongeren werd voornamelijk activiteit in de rechter prefrontale cortex waargenomen. Hetzelfde gebied werd actief in ouderen, zelfs meer dan in jongeren. Echter, bij ouderen werd tevens extra activiteit waargenomen in de linker prefrontale cortex, maar alleen voor ouderen die net zo goed presteerden als de jongeren (zie Figuur 4). De onderzoekers concludeerden dat leeftijdsgerelateerde verouderingseffecten in het brein kunnen worden tegengaan door de reorganisatie van hersenfuncties. Deze conclusie wordt ondersteund door ander onderzoek waarin bilaterale activiteit in de frontale cortex direct gerelateerd is aan optimale prestaties.³²

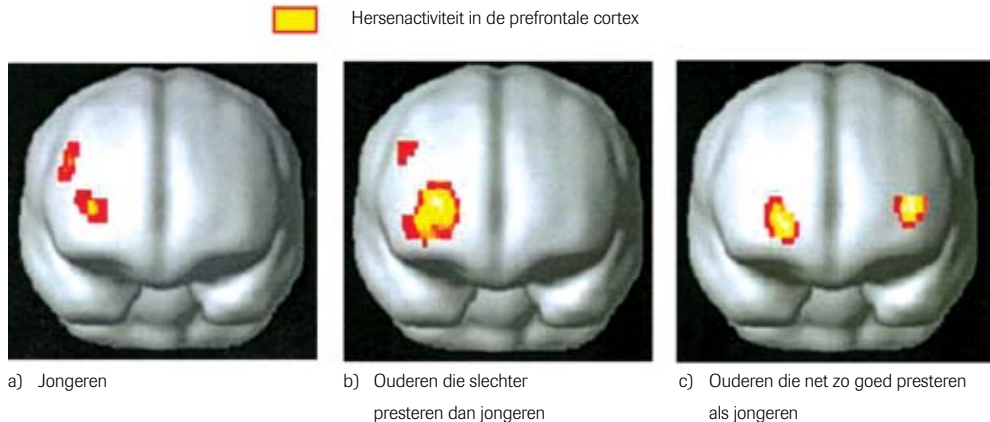
---

29 Gutchess, A. H., et al. (2005). Aging and the neural correlates of successful picture encoding: frontal activations compensate for decreased medial-temporal activity, *Journal of Cognitive Neuroscience*, 17, 84-96.

30 Cabeza, R. (2002). Hemispheric asymmetry reduction in older adults: the HAROLD model. *Psychology and Aging*, 17, 85-100.

31 Cabeza, R. et al. (2002). Aging gracefully: compensatory brain activity in high performing older adults, *Neuroimage*, 17, 1394-1402. Zie ook Morcom, A. M., Good, C. D., Frackowiak, R.S.J., and Rugg, M.D. (2003). Age effects on the neural correlates of successful memory encoding, *Brain*, 126, 213-229.

32 Zie bijvoorbeeld Morcom, A. M., Good, C. D., Frackowiak, R. S. J., and M. D. Rugg (2003). Age effects on the neural correlates of successful memory encoding, *Brain*, 126, 213-229; Langenecker, S.A. and Nielson, K. A. (2003). Frontal recruitment during response inhibition in older adults replicated with fMRI, *Neuroimage*, 20, 1382-1390.

Figuur 4. Hersenactiviteit tijdens het ophalen van nieuw geleerde informatie.

Hersenactiviteit in een geheugentaak. Ouderen die nieuwe informatie goed uit het geheugen kunnen ophalen activeren zowel de linker als de rechter prefrontale cortex terwijl jongeren en slechter presterende ouderen alleen de rechter frontale cortex activeren.

Bron: Cabeza, R. et al. (2002), *Neuroimage*, 17, 1394-1402.

Zitten er ook nadelen aan neurale compensatie? De extra inzet van de prefrontale cortex zou kunnen leiden tot een vermindering van het vermogen om meerdere dingen tegelijk te doen. Gedragsstudies hebben inderdaad aangetoond dat ouderen minder goed presteren dan jongeren als ze taken tegelijkertijd uit moeten voeren (dual-tasking), of hun aandacht over verschillende dingen moeten verdelen.³³ Het feit dat het oudere brein een uitgebreider neurale netwerk nodig heeft om cognitieve taken uit te voeren kan dus tot gevolg hebben dat ouderen minder 'cognitieve reserves' hebben, wat de inzet van capaciteit beperkt.³⁴

33 Anderson, N. D., Craik, F. I. M., and Naveh-Benjamin, M. (1998). The attentional demands of encoding and retrieval in younger and older adults: I. Evidence from divided attention costs, *Psychology and Aging*, 13, 405-423.

34 Reuter-Lorenz, P. A., and Mikels, J. (2006). The aging brain: implications of enduring plasticity for behavioral and cultural change. In: Baltes, P., Reuter-Lorenz, P. A., and Roesler, F., *Lifespan development and the brain: the perspective of biocultural co-constructivism*, Cambridge, UK: Cambridge University Press.

4. Sociale en emotionele controle: Een positief geluid

In tegenstelling tot de (beperkte) verliezen in het cognitieve domein zorgt veroudering voor winst in het emotionele domein. Ouderen blijken beter in staat hun eigen emoties te reguleren dan jongeren. Ze zijn meer gericht op zelfbeheersing³⁵, blijven minder lang hangen in een slechte bui³⁶, en zijn minder geneigd om hun ongenoegen te uiten door te schreeuwen en te schelden³⁷. Uit onderzoek waarin de aandacht voor verschillende emotionele stimuli wordt gemeten, blijkt dat ouderen een bias hebben voor positieve informatie. Eenzelfde bias blijkt uit geheugenonderzoek. Ouderen onthouden positieve informatie beter dan negatieve informatie, terwijl dit verschil niet wordt gevonden bij jongeren. In Figuur 5 is een voorbeeld te zien van onderzoeksresultaten die dit aantonen. In dit onderzoek waren deelnemers verdeeld over drie leeftijdsgroepen: jong (18-29 jaar), middelbaar (41-53 jaar), en oud (65-80 jaar). Alle deelnemers kregen foto's te zien van positieve, negatieve, of neutrale gebeurtenissen. Hun taak was om de foto's zo goed mogelijk te onthouden. Tijdens een geheugentest werd gemeten hoeveel positieve, negatieve, en neutrale foto's onthouden waren. De resultaten laten zien dat ouderen zich positieve foto's beter herinneren dan negatieve. Dit verschil werd niet gevonden voor de jongere en de middelbare leeftijdsgroepen.³⁸ Deze bias voor positieve informatie speelt ook een rol bij het ophalen van herinneringen uit het verleden. Het blijkt dat ouderen geneigd zijn om zich gebeurtenissen uit het verleden positiever te herinneren dan ze in werkelijkheid waren.³⁹ Interessant genoeg is dit effect ook bij jongeren te zien als ze zich maar voldoende bewust zijn van hun emoties. De positieve emotie-bias bij ouderen wordt dan ook wel geïnterpreteerd als verbeterde controle en verhoogd bewustzijn van de eigen emoties.⁴⁰

---

35 Gross, J. J. et al. (1997). Emotion and aging: experience, expression, and control, *Psychology and Aging* 12, 590–599.

36 Carstensen, L. L. et al. (2000). Emotional experience in everyday life across the adult life span, *Journal of Personality and Social Psychology*, 79, 644–655.

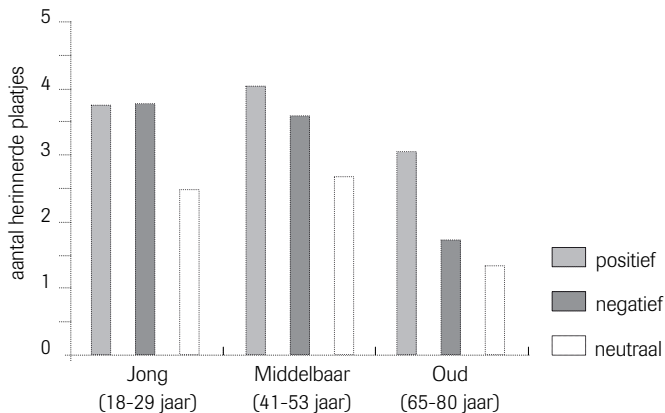
37 Birditt, K. S. and Fingerman, K. L. (2005). Do we get better at picking our battles? Age group differences in descriptions of behavioral reactions to interpersonal tensions, *Journals of Gerontology Series B Psychological Sciences and Social Sciences*, 60, P121–P128.

38 Charles, S. T. et al. (2003). Aging and emotional memory: the forgettable nature of negative images for older adults. *Journal of Experimental Psychology: General*, 132, 310–324.

39 Kennedy, Q. et al. (2004). The role of motivation in the age-related positivity effect in autobiographical memory, *Psychological Science*, 15, 208–214; Comblain, C. et al. (2005) Phenomenal characteristics of autobiographical memories for emotional and neutral events in older and younger adults, *Experimental Aging Research*, 31, 173–189.

40 Voor een helder overzicht van het onderzoek op dit gebied zie: Mather, M. and Carstensen L. L. (2005). Aging and motivated cognition: the positivity effect in attention and memory, *Trends in cognitive sciences*, 9, 496–502.

Ander onderzoek wijst uit dat ook de stemming waarin ouderen verkeren van invloed kan zijn op de werking van het geheugen. Een positieve stemming bevordert het vermogen om de informatie uit het geheugen op te halen.⁴¹

Figuur 5. Positieve informatie bias in ouderen.

Het aantal positieve, negatieve, en neutrale plaatjes dat onthouden wordt door jongeren, door mensen van middelbare leeftijd, en door ouderen. Emotioneel geladen plaatjes worden beter onthouden dan neutrale plaatjes. Ouderen onthouden positieve plaatjes beter dan negatieve plaatjes. Bron: Mather, M. and Carstensen L. L. (2005), *Trends in cognitive sciences*, 9, 496-502. Data afkomstig van Charles et al. (2003), *Journal of Experimental Psychology: General*, 132, 310-324.

Een experimentele taak die in het laboratorium gebruikt kan worden om de sociale vaardigheid van deelnemers te testen is de 'faux pas-taak'. In de *faux pas*-taak krijgen deelnemers een aantal korte verhalen te lezen. Sommige van deze verhalen bevatten een passage waarin de hoofdpersoon een sociaal ongepaste opmerking maakt. Na het lezen van de verhalen krijgen de deelnemers een vragenlijst in om erachter te komen of ze zich bewust waren van de gemaakte *faux pas*. Een andere taak die gebruikt wordt is de 'emotie identificatie-taak'. Hierbij krijgen deelnemers foto's van gezichten te zien en woorden die verschillende emoties beschrijven:

41 Hill, R. D., van Boxtel, M. P. J., Ponds, R., Houx, P. J., and Jolles, J. (2005). Positive affect and its relationship to free recall memory performance in a sample of older Dutch adults from the Maastricht Aging Study, *International Journal of Geriatric Psychiatry*, 20(5), 429-435.

boos, vrolijk, gelukkig, afschuw, bang, verrast, minachting. De opdracht is om aan te geven welk woord de gezichtsuitdrukking het best beschrijft. Uit de neuropsychologische literatuur is bekend dat patiënten met een hersenbeschadiging in het ventrale gedeelte van de prefrontale cortex beduidend meer fouten maken bij de uitvoering van deze taken. Indien dit hersengebied zodanig aangetast wordt door veroudering dat het ten koste gaat van sociale en emotionele vaardigheden zouden ouderen slechter op deze taken moeten scoren dan jongeren. Dit blijkt niet het geval te zijn. Onderzoek wijst uit dat er noch significante verschillen zijn tussen de resultaten voor jongeren en ouderen op de *faux pas*, noch op de emotieidentificatie-taak.⁴² Het neurale circuit dat betrokken is bij het reguleren van emoties omvat de amygdala en verschillende structuren in de frontale cortex. De amygdala is betrokken bij primaire emotionele reacties, zoals bijvoorbeeld angst en woede, en de frontale gebieden zijn vooral betrokken bij de regulering van emotionele reacties.⁴³ In overeenstemming met de bevinding uit gedragsonderzoek dat emotionele verwerking in ouderen niet aan achteruitgang onderhevig is, laten resultaten van neuroimaging zien dat de anatomische structuur van amygdala niet verandert als een gevolg van veroudering.⁴⁴ Ook de neurale activiteit in de amygdala tijdens het verwerken van emotionele stimuli verschilt niet of nauwelijks bij jongeren en ouderen.⁴⁵ Een recente neuroimaging-studie toont aan dat het neurale circuit dat onderliggend is aan de regulering van emotionele verwerking wel verandert als een gevolg van veroudering.⁴⁶ In deze studie werd de hersenactiviteit gemeten van een groep jong volwassenen (20-30 jaar) en een groep ouderen (65-75 jaar), terwijl ze foto's van negatieve en neutrale situaties beoordeelden.

42 Zie bijvoorbeeld MacPherson, S. E., Phillips, L. H., and Della Sala, S. (2002). Age, Executive Function, and Social Decision Making: A Dorsolateral Prefrontal Theory of Cognitive Aging. *Psychology and Aging*, 17, 598–609.

43 Zie bijvoorbeeld Anderson, A. K. and Phelps, E.A. (2001). Lesions of the human amygdala impair enhanced perception of emotionally salient events, *Nature*, 411, 305-309; Bush, G., Luu, P., and Posner, M.I. (2002). Cognitive and emotional influences in anterior cingulate cortex. *Trends in Cognitive Sciences*, 4, 215-222.

44 Good, C. D., Johnsrude, I. S., Ashburner, J., Henson, R. N., Friston, K. J., and Frackowiak, R. S., (2001). A voxel-based morphometric study of ageing in 465 normal adult human brains. *Neuroimage*, 14, 21–36; Grieve, S. M., Clark, C. R., Williams, L. M., Peduto, A. J., Gordon, E., and (2005). Preservation of limbic and paralimbic structures in aging. *Human Brain Mapping*, 25, 391–401.

45 Denburg, N. L., Buchanan, T. W., Tranel, D., and Adolphs, R. (2003). Evidence for preserved emotional memory in normal older persons. *Emotion*, 3, 239–253; Mather, M., et al. (2004). Amygdala responses to emotionally valenced stimuli in older and younger adults. *Psychological Science*, 15, 259–263; St. Jacques, P., Dolcos, F., and Cabeza R. (2008). Effects on aging on functional connectivity of the amygdala during negative evaluation : A network analysis of fMRI data. *Neurobiology of aging*, available online 2 May 2008; Tsai, J. L., Levenson, R. W., Carstensen, L. L. (2000). Autonomic, subjective, and expressive responses to emotional films in older and younger Chinese Americans and European Americans, *Psychology and Aging* 15, 684–693.

46 St. Jacques, P., Dolcos, F., and Cabeza R. (2008). Effects on aging on functional connectivity of the amygdala during negative evaluation : A network analysis of fMRI data. *Neurobiology of aging*, Available online 2 May 2008.

De fMRI resultaten laten zien dat er meer neurale activiteit is voor negatieve dan voor neutrale plaatjes in de amygdala. De mate waarin de amygdala extra geactiveerd wordt voor negatieve plaatjes verschilt niet voor oudere en jongere deelnemers. De verbindingen tussen de amygdala en andere hersenstructuren in het emotionele circuit veranderen echter wel als gevolg van veroudering. Terwijl in jongeren activiteit in de amygdala sterk gecorreleerd was met visuele waarnemingsgebieden in het achterste gedeelte van de hersenen, was de amygdala activiteit in ouderen juist sterk gecorreleerd met activiteit in de anterieure cingulate cortex, een hersengebied dat deel uit maakt van de prefrontale cortex en dat betrokken is bij emotionele controle. Deze resultaten wijzen op een toegenomen interactie tussen de amygdala en de prefrontale cortex in ouderen die ten grondslag zou kunnen liggen aan verbeterde emotionele controle in ouderen.

Concluderend kan gesteld worden dat resultaten vanuit gedrags- en neuroimagingonderzoek aantonen dat veroudering geen achteruitgang teweegbrengt in emotionele en sociale controle.

5. Individuele variabiliteit

Een belangrijke uitkomst van het onderzoek naar de gevolgen van breinveroudering is dat de verschillen tussen personen van dezelfde leeftijd bij senioren veel groter zijn dan bij jongeren. Er is sprake van een toename in individuele variabiliteit.⁴⁷ Veel van het verouderingsonderzoek is erop gericht inzicht te krijgen in de factoren die bepalend zijn voor het ontstaan van deze variabiliteit. Uit dit onderzoek blijkt dat een gedeelte van de verschillen verklaard kan worden door verschillen in genetische aanleg.⁴⁸ Daarnaast spelen ook andere factoren een rol.

Een verscheidenheid aan studies laat zien dat de mate waarin verouderingseffecten optreden, afhankelijk is van zogenaamde 'life-style' kenmerken. Mentale activiteit beschermt tegen cognitieve achteruitgang. Ouderen die intellectueel actief zijn laten minder achteruitgang zien in cognitieve prestaties dan niet-actieve ouderen. Dit effect wordt als 'Use it or lose it' aangeduid.⁴⁹ Niet alleen mentale maar ook fysieke activiteit wordt geassocieerd met betere prestaties.⁵⁰ Vooral cardiovasculaire fitheid lijkt een beschermend effect te hebben. In een studie naar de gevolgen van fysieke activiteit op veroudering werden groepen ouderen zowel cross-sectioneel

---

47 Bron: Maastricht Aging Study, *MAAS*.

48 Posthuma, D., Bartels, M., en Boomsma, D. I. Gedragsgenetische benadering van veroudering. In Schroots J.J.F. (red.), *Handboek Psychologie van de Volwassen Ontwikkeling & Veroudering*. Assen: van Gorcum.

49 Zie bijvoorbeeld Albert, M. S. *et al.* (1995). Predictors of cognitive change in older persons: MacArthur studies of successful aging, *Psychology and Aging*, 10, 578–589; Hulstsch, D. F., Hertzog, C., Small, B. J. and Dixon, R. A. (1999). Use it or lose it: engaged lifestyle as a buffer of cognitive decline in aging? *Psychology and Aging*, 14, 245–263.

50 Kramer, A. F. *et al.* (1999). Ageing, fitness and neurocognitive function, *Nature*, 400, 418–419.

als longitudinaal getest op neurocognitieve functies in relatie tot verschillende vormen van activiteit. De groepen die aerobic oefeningen te doen kregen scoorden beduidend beter op neurocognitieve tests dan ouderen die alleen maar rek- en strekoefeningen deden.⁵¹ Een andere factor die van belang is, is het eetpatroon. Een dieet dat poly – en mono-onverzadigde vetzuren, vitamine E, en antioxidanten bevat kan een temperend effect hebben op cognitieve achteruitgang, en de ontwikkeling van de ziekte van Alzheimer vertragen.⁵² Tot slot wordt een extreme mate van stress geassocieerd met een toename in de kans op de ziekte van Alzheimer, en een snellere achteruitgang van cognitieve functies.⁵³ Daar staat tegenover dat vrolijkheid juist een positieve werking heeft.⁵⁴

6. Veroudering van het brein en de waarschijnlijkheid van crimineel gedrag

Een van de doelen van de huidige studie is te achterhalen of de veroudering van het brein van invloed is op het ontstaan van crimineel gedrag. In de jaren zeventig van de vorige eeuw hing in ieder geval in Nederland nog een verdachte geur rond de studie naar neurobiologische factoren in crimineel gedrag. Sinds de opkomst van de cognitieve neurowetenschappen is de behoefte aan kennis over de neurale substraten van cognitie en gedrag echter enorm toegenomen, zowel in academische als ook in maatschappelijke en politieke kringen. Ook de eventuele neurale verankering van crimineel gedrag is op een positieve manier in de belangstelling komen te staan en heeft geleid tot een snelle vooruitgang in kennis over neurobiologische factoren die een rol spelen bij het plegen van strafbare feiten. Een grote lacune in de kennis op dit gebied zijn betrouwbare studies naar de gevolgen van normale breinveroudering op crimineel gedrag. De grote complexiteit, de moeilijkheden in de uitvoerbaarheid, en het delicate karakter van het onderwerp kunnen een rol spelen in het gebrek aan onderzoek op dit gebied. Het merendeel van de gepubliceerde studies richt zich op de prevalentie, en de verscheidenheid van

---

51 Colcombe, S. J. *et al.* (2004). Cardiovascular fitness, cortical plasticity, and aging. *Proceedings of the National Academy of Sciences USA*, 101, 3316-3321.

52 Morris, M. C., *et al.* (1999). Vitamin E and cognitive decline in older persons. *Archives of Neurology*, 59, 1125-113; Morris, M. C. *et al.* (2003). Consumption of fish and n-3 fatty acids and risk of incident Alzheimer disease. *Archives of Neurology*, 60, 940-946; Solfrizzi, V. *et al.* (1999). High monounsaturated fatty acids intake protects against age-related cognitive decline. *Neurology*, 52, 1563-1569.

53 Wilson, R. S. *et al.* (2003). Proneness to psychological distress is associated with risk of Alzheimer's disease. *Neurology*, 61, 1479-1485.

54 Stallen, M. en Ridderinkhof, K. R. (2007). Vrolijkheid als remedie tegen veroudering. In W. G., van Aken, K. R. Ridderinkhof, F. R. J. Verhey, en M. Evenblij (Eds.), *Vergrijzend brein: wat ouder wordende hersenen met cognitieve vermogens doen*. *Cahier Bio-Wetenschappen en Maatschappij*, 26, 27-31.

psychiatrische ziektebeelden in de oudere populatie in detentie.⁵⁵ Alhoewel interessant, is deze populatie niet representatief voor de normale verouderingsprocessen.

Een recente WODC-studie onderzoekt de huidige stand van zaken op het gebied van neurobiologische kennis over verklaringen, reductie en preventie van criminaliteit.⁵⁶ Onderzoek richt zich in toenemende mate op de relatie tussen antisociaal gedrag en het functioneren van neurale circuits. Vooral de gebieden in de hersenen die noodzakelijk zijn voor de verwerking van sociale en emotionele informatie en voor het reguleren van het eigen gedrag staan in de belangstelling. De rol van en de wisselwerking tussen de prefrontale hersenen en de amygdala neemt daarbij een centrale plaats in. De prefrontale hersengebieden zijn de basis voor de zogeheten executieve functies zoals planning, cognitieve flexibiliteit en abstractievermogen en de mogelijkheid om het eigen gedrag bij te sturen en te beheersen. De amygdala is betrokken bij emoties als angst en mogelijk ook bij impulsief agressief gedrag. Bij mensen met impulsief agressief of anderszins hardnekkig antisociaal gedrag zou deze wisselwerking verstoord kunnen zijn.⁵⁷

Wanneer we deze bevindingen leggen naast de uitkomsten van het onderzoek naar de gevolgen van veroudering op het neurale emotie-regulatie netwerk, springen de verschillen in het oog. Uit het onderzoek naar veroudering bleek immers dat er *geen* groot onderscheid is in amygdala responsen in ouderen en jongeren, en dat de interactie tussen de amygdala en de mediaal frontale hersenstructuren in ouderen niet zwakker, maar juist *sterker* is dan in jongeren. Tevens bleek dat een afname in activiteit in gebieden in en rondom de hippocampus gecompenseerd werd door een *toename* van activiteit in de prefrontale cortex. Er kan dus zeker niet worden gezegd dat veroudering van het brein het ontstaan bevordert van het neurale activatiepatroon dat geassocieerd wordt met hardnekkig antisociaal, impulsief en agressief gedrag.

Neuroanatomisch onderzoek toont aan dat de frontale hersengebieden het meest kwetsbaar zijn en het meest aangetast worden door niet-pathologische veroudering. Deze aantasting van de frontale hersenstructuren zou in verband gebracht kunnen worden met de afname in prefrontale functies die geassocieerd wordt met lichtere vormen van normoverschrijdend

---

55 Zie voor een uitgebreide studie Fazel, S. and Grann, M. (2002). Older criminals: a descriptive study of psychiatrically examined offenders in Sweden, *International Journal of Geriatric Psychiatry*, 17, 907-913.

56 De Kogel, C. (2008). *De hersenen in beeld. Neurobiologisch onderzoek en vraagstukken op het gebied van verklaring, reductie en preventie van criminaliteit*. WODC: Onderzoek en beleid 270, Den Haag: Boom juridische uitgevers, WODC.

57 De Kogel, C. (2008). *De hersenen in beeld. Neurobiologisch onderzoek en vraagstukken op het gebied van verklaring, reductie en preventie van criminaliteit*. WODC: Onderzoek en beleid 270, Den Haag: Boom juridische uitgevers, WODC, p. 44-50.

gedrag. Uit gedragsonderzoek blijkt dat ouderen inderdaad minder goed presteren dan jongeren op executieve taken als het switchen tussen taken, en twee taken tegelijkertijd uitvoeren, een patroon dat ook in een antisociale persoonlijkheid wordt waargenomen. Echter, de stap van een verminderde prestatie op een executieve taak in een laboratoriumsituatie naar het vertonen van normoverschrijdend gedrag in een natuurlijke omgeving is groot, en kan niet zomaar gemaakt worden.⁵⁸ Daarnaast is gebleken dat veroudering voornamelijk gevolgen heeft voor de laterale prefrontale cortex, en niet zozeer voor de orbito- en mediale frontale cortex betrokken bij normoverschrijdend gedrag. Tevens blijkt uit neuroimaging onderzoek dat de veroudering van frontale hersengebieden niet gekenmerkt wordt door star verval, maar juist plastisch en dynamisch is, en dat de prefrontale cortex in veel gevallen compenseert voor achteruitgang in andere gebieden. Deze resultaten geven vooralsnog geen aanleiding om aan te nemen dat normale veroudering van de prefrontale cortex bijdraagt aan het ontstaan van normoverschrijdende gedragspatronen.

7. Conclusie

Recent neuroimaging onderzoek blaast nieuw leven in het verouderende brein. Alhoewel dit onderzoek nog in de kinderschoenen staat zijn er in het afgelopen decennium al spectaculaire resultaten verkregen die het beeld van de progressieve achteruitgang van neurale functies in het verouderende brein ondergraven. Cognitief neuroimaging bewijs voor functionele reorganisatie, plasticiteit, en compensatie biedt een optimistisch alternatief voor het sombere vooruitzicht van een krimpend brein dat in rap tempo allerlei cognitieve en sociale functies verliest. Het verouderende brein blijkt niet zozeer een aftakelend orgaan, als wel een dynamisch systeem waarin volop ruimte is voor het optimaliseren van cognitieve en emotionele processen.

In het Nederlandse strafrecht worden strafbare feiten niet, of in mindere mate, toegerekend aan iemand met een gebrekkig ontwikkeld of ziekelijk gestoord geestvermogen indien er een causaal verband bestaat tussen dit gebrekkige of gestoorde geestvermogen en het plegen van het feit.⁵⁹ Voor minderjarigen geldt dat in het algemeen wordt aangenomen dat hun mentale ontwikkeling nog zodanig beperkt is dat strafbare feiten hun nog niet, of in mindere mate zijn toe te rekenen. De vraag in deze studie is of er bij ouderen sprake is van een zodanige achteruitgang in mentale functies dat dit zou moeten leiden tot een algemene vermindering van strafrechtelijke aansprakelijkheid.

Een eerste veronderstelling voor een verminderde strafrechtelijke aansprakelijkheid is dat verouderingsgerelateerde achteruitgang leidt tot een gebrekkig functionerend brein. De

---

58 M. van Boxtel, Maastricht Aging Study, *persoonlijke communicatie*.

59 Art. 39 Wetboek van Strafrecht.

bevindingen in deze studie bieden geen evidente ondersteuning voor deze veronderstelling. Veroudering leidt tot een achteruitgang in een aantal basale cognitieve functies, zoals kortetermijngeheugen en verwerkingssnelheid, maar er is echter geen sprake van een algehele teloorgang in mentale capaciteiten. Ook op hoge leeftijd wordt er meestal in niet meer dan twee cognitieve functies achteruitgang geconstateerd. De onderzoeksresultaten geven dan ook geen aanleiding om het verouderende brein als gebrekkig te omschrijven. Een andere factor die van belang is, is de grote individuele variabiliteit in de gevolgen van veroudering. Studies laten zien dat er grote verschillen bestaan tussen senioren van dezelfde leeftijd in cognitieve en neurale functies. De mate waarin veroudering effect heeft op het functioneren van het brein lijkt in sterke mate afhankelijk te zijn van genetische aanleg en 'life-style' factoren als mentale en fysieke activiteit, voedingspatroon, stress, en stemming. Dit betekent dat er niet zoiets is als een algemeen verouderingseffect dat op een specifieke leeftijd intreedt. Het is realistischer om te denken in termen van waarschijnlijkheid. Voor sommige neurocognitieve functies is het waarschijnlijk dat ze achteruitgaan als gevolg van veroudering, maar de mate van waarschijnlijkheid is sterk afhankelijk van individuele factoren. Deze individuele variabiliteit is een andere factor die pleit tegen de theorie dat verouderingseffecten vanaf *een bepaalde leeftijd in het algemeen* leiden tot een gebrekkig geestvermogen.

Een tweede veronderstelling voor een verminderde strafrechtelijke aansprakelijkheid voor ouderen is dat er een verband bestaat tussen verouderingsgerelateerde achteruitgang in mentale functies en het plegen van strafbare feiten. Achteruitgang in sociale en emotionele controle functies zou kunnen leiden tot een verhoogde kans op crimineel gedrag. Uit zowel gedrags- als neuroimaging onderzoek blijkt echter dat veroudering niet gepaard gaat met een achteruitgang, maar juist met een vooruitgang in emotionele en sociale controle. Er kan zeker niet worden gezegd dat veroudering van het brein het ontstaan bevordert van het neurale activatiepatroon dat geassocieerd wordt met hardnekkig antisociaal, impulsief en agressief gedrag. In tegendeel, de onderzoeksresultaten suggereren juist een toename in de regulering van emoties, wat een vermindering van de kans op antisociaal gedrag tot gevolg zou kunnen hebben. Neuroanatomisch onderzoek toont aan dat de frontale hersengebieden het meest kwetsbaar zijn en het meest aangetast worden door veroudering. Deze aantasting van de frontale hersenstructuren zou in verband gebracht kunnen worden met de afname in prefrontale functies die geassocieerd wordt met verschillende vormen van normoverschrijdend gedrag. Echter, uit neuroimaging onderzoek blijkt dat de veroudering van frontale hersengebieden niet gekenmerkt wordt door star verval, maar juist plastisch en dynamisch is, en dat de prefrontale cortex in veel gevallen compenseert voor achteruitgang. Deze resultaten geven geen aanleiding om aan te nemen dat normale veroudering van de prefrontale cortex bijdraagt aan het ontstaan van gedragspatronen.

Concluderend kan gesteld worden dat de huidige wetenschappelijke onderzoeksresultaten geen steun bieden voor een verband tussen de *normale* veroudering van het brein en een gebrekkig geestvermogen. Evenmin kan er op basis van de tot nu toe beschikbare gegevens een verband worden aangetoond tussen de *normale* veroudering van het brein en crimineel gedrag. Hierbij moet de belangrijke kanttekening gemaakt worden dat het onderzoek naar neurobiologische factoren van crimineel gedrag nog in de kinderschoenen staat, en er binnen dit onderzoeksgebied nog geen aandacht is besteed aan veroudering. Tevens van belang is het gegeven dat de variabiliteit in de effecten van veroudering groot is. Dit betekent dat men altijd beducht moet zijn op uitschieters naar beneden. In een individueel geval kan het dus wel degelijk zo zijn dat veroudering heeft geleid tot een sterk verminderd mentaal vermogen, of zelfs een psychische stoornis. Indien de relatie met verminderde cognitieve vermogens in een zaak tegen een oudere aannemelijk lijkt, is te verwachten dat er een goede medische diagnose van de stoornis gesteld kan worden. Tijdens het strafproces zal dan met deze diagnose rekening gehouden kunnen te worden.

Eindconclusie

Eindconclusie

Op basis van de in dit rapport gepresenteerde onderzoeksresultaten kan geconcludeerd worden dat er vooralsnog onvoldoende aanleiding is voor het openbaar ministerie om een specifiek beleid ten aanzien van oudere verdachten te ontwikkelen.

De geconstateerde stijging die zich de afgelopen 12 jaar bij het OM heeft voorgedaan in de instroom van oudere verdachten kan voor het grootste deel worden toegeschreven aan algemene factoren. De stijging heeft in de praktijk niet tot problemen geleid. Seniorencriminaliteit is nog steeds bescheiden van omvang. Slechts een zeer klein percentage van het aantal 65-plussers komt in aanraking met politie en justitie, zeker vergeleken met jongere verdachten. Officieren van justitie zien in het algemeen geen reden om senioren anders te bejegenen dan een jongere verdachte die hetzelfde feit pleegt. Indien noodzakelijk zijn er voldoende juridische mogelijkheden om in een individuele strafzaak rekening te houden met leeftijdsgebonden kenmerken van een verdachte. Internationaal gezien loopt Nederland met het ontbreken van specifiek seniorenstrafrecht niet uit de pas. De ontwikkeling van een speciaal seniorenstrafrecht wordt ook niet gefundeerd door wetenschappelijke onderzoeksresultaten. Zowel hersen- als gedragsonderzoek laat zien dat het brein tot op hoge leeftijd goed functioneert. Dit sluit niet uit dat veroudering in een individueel geval kan leiden tot een verminderd mentaal vermogen, of zelfs een psychische stoornis. In de praktijk blijken officieren al rekening te houden met deze mogelijkheid. Zij stellen regelmatig onderzoek in naar de lichamelijke of geestelijke gesteldheid van een oudere verdachte, en passen indien nodig de strafeis aan. Een opvallend onderzoeksresultaat is dat senioren zich tegenwoordig in de eerste plaats schuldig maken aan verkeersdelicten, en dan met name aan het doorrijden na een ongeval. De gesignaleerde toename van dit type delicten is - althans deels - toe te schrijven aan de groei van de verkeersmobiliteit onder ouderen.

